

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA, 3

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH

LES REGLES
D'ESQUIVAR VOCABLES.
AUTORIA I ENTORN LINGÜÍSTIC

BARCELONA

2001

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA

3

TREBALLS DE LA SOCIETAT CATALANA
DE LLENGUA I LITERATURA, 3

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH

LES REGLES
D'ESQUIVAR VOCABLES.
AUTORIA I ENTORN LINGÜÍSTIC

BARCELONA
2001

Colón, Germà

Les Regles d'esquivar vocables : autoria i entorn lingüístic. —

(Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura ; 3)

Bibliografia. Índex

ISBN 84-7283-562-6

I. Societat Catalana de Llengua i Literatura II. Títol

III. Col·lecció: Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura ; 3

1. Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols

2. Català antic — Barbarismes 3. Català antic — Errors d'ús

804.99-3

© Germà Colón Domènech

© 2001, Societat Catalana de Llengua i Literatura

filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: febrer de 2001

Tiratge: 600 exemplars

Compost per Víctor Igual, SL

Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Imprès per Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer Mogoda, 29-31.

08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-516-2

Dipòsit legal: B. 28143-2001

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

*Per al Dr. Antoni Badia
en el seu vuitantè aniversari*

TAULA

1. Les <i>Regles</i> , l'edició i els problemes.	9
2. La llengua única de Catalunya i València.	13
3. Despullaments de texts antics	16
4. Anàlisi de normes proposades i reprovades	18
5. Conclusió	94
Bibliografia.	97
Índex de mots	107

1. LES REGLES, L'EDICIÓ I ELS PROBLEMES

1.1. Les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* són unes recomanacions que uns puristes van compondre a la fi del segle xv per tal de «millorar» la llengua catalana, sobretot en l'aspecte lèxic, però també esporàdicament en l'aspecte morfològic, etc. Sempre els gramàtics, a tot arreu, han estat convençuts que la gent parla malament, que l'idioma està corromput. Si volem uns exemples moderns d'aquesta dèria correctora, podríem comparar les *Regles* amb els opuscles que publiquen sobretot els francesos amb títols com *Ce qu'il faut dire*, *Ce qu'il ne faut pas dire* o bé *Dites... mais ne dites jamais* 'digueu tal cosa, però no digueu aquesta altra, la qual és errònia, i cal prohibir-la': «Dites: *vous dites*, mais il ne faut pas dire: **vous disez*». És una tasca com la que nosaltres podríem realitzar si ens dedicàvem a confeccionar llistes amb exemples així: «Digueu *sabut*, eviteu de dir **sapigut*», «Digueu *estintolar* o *donar suport*, però no digueu **apoiar*» (recomanació aquesta que, dit sia de passada, és una equivocació, la qual un dia s'haurà de suprimir) o allò que va estar de moda pels anys 70: «Digueu *lliurar*, no digueu **entregar*», etc. En castellà seria «Digueu *quepo* i no pas **cabo*», en italià «Digueu *dessa* i no **dasse*», etc.

Tot això ja va començar a Roma, vers el segle III dJC (o com ara es vol, cap al segle VI) amb el titulat *Appendix Probi*. Un cert Valerius Probus o Pseudo-Probus va compondre un tractat gramatical i, en el mateix còdex (procedent de Bobbio, avui a Viena) que ens l'ha conservat, es troba una llista de dos-cents vint-i-set mots vulgars que calia refusar, acompanyats dels termes corresponents en la llengua llatina correcta. Així al número 3 tenim «speculum non speclum», al 53 «calida non calda», al 83 «auris non oricla», al 111 «oculus non oclus», al 140 ««amygdala non amiddula», al 197 «iunipirus non jiniperus»... Això indica que, en lloc del clàssic *speculum*, s'usava la forma *spe-*

clum, amb pèrdua de la vocal posttònica, i en lloc del clàssic *auris* era emprada la forma diminutiva i evolucionada *oricla*. Aquest «syllabus» permet d'observar l'evolució del llatí. Les llengües romàniques han seguit majoritàriament les formes aquí condemnades: *espill*, *cald*, *orella*, *ull*, *ametlla*, *ginebre*, etc. Remarquem, en la darrera recomanació esmentada, el terme refusat *jiniperus* o *iiniperus*, el qual és també la base del castellà *enebro*, portuguès *zimbros*, francès *genièvre*, italià *ginepro*. No cal dir que llatinistes i romanistes s'han esforçat per esbrinar tots els problemes que planteja l'*Appendix*.¹

Havia de passar molt de temps perquè hom tornés a mostrar aquesta preocupació purista. Són les nostres *Regles d'esquivar vocables* les primeres a la Romània que ofereixen un interès semblant. Hom hi condemna *murtra* per *murta* (núm. 14), *fonoll* per *fenoll* (núm. 24), *gavinet* per *ganivet* (núm. 26), *canyem* per *cànem* (núm. 30), *cabre* per *cabrer* (núm. 43), «*vaig anar e vaig venir per aní e venquí e semblants*» (núm. 49), *onclo* per *oncle* (núm. 74) «*ayguo per dir aygua*» (núm. 105), i molts més, fins a 325 indicacions d'aquesta mena. Quantes conseqüències es poden treure d'aquestes llistes! Objectivament hem de dir que en llur estudi no s'han esgotat totes les possibilitats ofertes.

1.2. La reedició de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* pel Dr. Antoni M. Badia i Margarit és una bona ocasió per acostar-nos a aquest notable monument lingüístic.² El 1950 Badia va publicar al butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres (vol. XIII, ps. 137-152) el text de les *Regles*. En dos altres lliuraments del mateix butlletí

1. Una bona edició de l'*Appendix Probi*, acompanyada d'un preciós estudi, és la de Serafim DA SILVA NETO, *Fontes do Latim Vulgar. O Appendix Probi* (3a ed., Rio de Janeiro, Livraria Acadêmica, 1956). El text també es pot consultar en l'antologia que F. de B. Moll va afegir a la seva traducció castellana de l'obra de C. H. GRANDGENT, *Introducción al latín vulgar* (Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1928; «Publicaciones de la Revista de Filología Española»), ps. 289-293. Consulteu els aclariments de C. A. ROBSON, *L'Appendix Probi et la philologie latine*, dins *Le Moyen Âge*, LXIX (1963), ps. 37-54.

2. Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les Regles d'esquivar vocables i «La Qüestió de la llengua»* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999; «Biblioteca Filològica», XXXVIII).

en va estudiar breument la fonètica i la morfologia. Fou un gran servei el prestat aleshores a la filologia catalana, puix que aquestes normes sobre purisme són importantíssimes per si mateixes (instrument per conèixer mant fenomen de la llengua en la seva evolució diacrònica) i són igualment importants pel context en el qual s'inscriuen. Badia sempre tingué la dèria de tornar a publicar el text corregit de les *Regles* i de fer-ne un estudi aprofundit. Ja dic que es mereixen que els atorguem la màxima atenció. Estic convençut que, amb aquesta esplèndida publicació, es despertarà la curiositat dels filòlegs catalans i dels romanistes en general i que els estudis al voltant de les normes es multiplicaran. Tant de bo ho encerti amb aquest pronòstic.

El llibre de Badia, elegantment editat per l'IEC, sense errates (no n'he vist cap) i amb tots els requisits (anava a escriure els *ets* i els *uts*, però potser que un aristarc ho hauria considerat grosser i pagesívol), consta de cinc parts. Després d'una introducció historicopersonal sobre l'encontre amb el manuscrit i el procés d'elaboració de l'estudi, ve la primera part dedicada a l'autoria de les *Regles* i el debat a què ha donat lloc. L'obra és atribuïda *expressis verbis* a dos personatges. Una part, el començament, ho és al canonge de la seu de València Bernat Fenollar (ca. 1438-1516) i l'altra a Jeroni Pau († 1497), canonge de la seu barcelonina. La còpia manual és feta per Pere Miquel Carbonell (1434-1517), arxiver i autor, entre altres obres, de les *Cròniques d'Espanya* (= *CrònEsp.*). I ací es presenta un problema delicat. Fins ara majoritàriament es creia que la part inicial del text, les 174 primeres normes o regles, pertanyien al canonge valencià i la resta era de Jeroni Pau. Badia, amb tota la raó, ha capgirat aquesta manera de veure. Hi ha regles en la primera part que de cap manera poden reflectir un origen valencià i n'hi ha d'altres que tenen poc a veure amb el parlar d'un barceloní i són més pròpies de la preocupació d'un meridional. No cal dir que la passió localista, sobretot per part dels meus compatricis valencians, ha intervingut en el debat de l'autoria. Tothom hi ha dit la seva i tots s'han —ens hem— més o menys equivocat. Hi tornarem tot seguit sobre aquest punt.

La segona part del present llibre constitueix l'edició pròpiament dita: descripció del manuscrit, reproducció facsimilar, edició crítica, estudi del contingut, manipulació i components del text, etc. La ter-

cera és l'estudi gramatical i lingüístic de les *Regles*, comentari, estudi monogràfic de cada terme censurat o aprovat. La quarta part és constituïda per la visió de la llengua catalana davant el que s'anomena «La Questione della Lingua». La il·lustració i defensa de la llengua vernacle és un dels trets que caracteritzen el Renaixement. Aquesta actitud es donà principalment a Itàlia, on fou plasmada per la publicació el 1525 de les *Prose della volgar lingua* de Pietro Bembo, però el moviment venia de més lluny en el temps. També per al castellà, Juan de Valdés escriví vers 1536 el *Diálogo de la lengua*, i obres semblants van aparèixer igualment a Portugal (*Diálogo em louvor da nossa linguagem* de João de Barros, 1540) i a França (*Deffence et illustration de la langue françoise*, de Joachim du Bellay, 1549). Les nostres *Regles* van ésser escrites vers el 1492, però van romandre amagades en un còdex miscel·lani de l'Arxiu Capitular de la catedral de Girona, copiat per l'arxiver Pere Miquel Carbonell. Ignorem com van arribar a aquest indret. En cronologia les *Regles* són, certament, capdavanteres, però llur influència en la llengua i arreu del món fou nul·la, puix que sembla que no van circular. A mi em fa l'efecte que eren per a Carbonell com una mena d'apunts; allà es troben mots i expressions que ell considerava que eren dignes d'ésser consignats. Però l'embranchida, la idea d'escriure unes normes sobre l'autenticitat o la perfecció de la llengua vulgar, vingué d'ell mateix o d'un altre? Vet ací el gran i no resolt enigma.

El cas és que, com bé explica i raona Antoni Badia, l'empresa de les *Regles*, la reivindicació del vernacle i l'equiparament amb el llatí foren massa matiners, i després vingué l'ensulsida. El que hauria pogut esdevenir no fou.

La cinquena part, que Badia anomena «Suport informatiu», comprèn índex de formes recomanades o proscriutes, sigles, bibliografia, etc. Resulta utilíssima. Avui que els llibre es fan amb presses, sense aitals formalitats (sovint són uns quants folis cosits, i endavant!), s'ha de destacar la pulcritud i la cura amb què són presentats tots aquests elements, la qual cosa fa ben còmoda la consulta del llibre.

2. LA LLENGUA ÚNICA DE CATALUNYA I VALÈNCIA

Tots som d'acord que les *Regles* destaquen de clara faisó la unitat de la llengua. Recomanen l'ús d'un idioma elevat, il·lustre, «segons un eix Barcelona-València» (són paraules de l'editor), i rebutgen les formes considerades massa vulgars i pròpies de l'Empordà, de Mallorca o de Xàtiva. Vet ací, tot i que són força conegudes, les paraules del text:

«Mots o vocables los quals deu esquivar qui bé vol parlar la llengua catalana, a juy del reverend prevere mossèn Fenollar e misser Hierònim Pau e altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors» (núm. 3).

«Més avant són d'evitar sobretot tots vocables los quals manifestament se coneix són de paÿssos de Catalunya o València diversos dels catalans» (núm. 165).

«No res menys, entre persones de bon ingeni e experiència, fàcilment se coneix dits vocables ésser d'Empurdà, o de Urgell, o de Mallorques, o de Xàtiva, o de les muntanyes o pagesívols, dels quals no acostumen usar los cortesans ne elegants parladors e trobadors» (núm. 173).

Ja en el mateix títol (norma núm. 3) veiem que el copista del text declara que les *Regles* són obra de Bernat Fenolla. Després vindrà l'afegit [e] *misser Hierònim Pau*. A partir del núm. 174, que sembla la fi d'una primera redacció (que acaba amb el mot ____s 'final'), serà a Pau a qui s'atribueix la «Addició per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífic doctor e litteratíssimo misser Hyerònym Pau, canonge de Barcelona e altres perfetament pronuntians lo vulgar català». I ací ve el problema que més ha inquietat els investigadors que s'han ocupat del nostre text. El Dr. Badia i Margarit creu que l'autor de les *Regles* —no solament l'escrivà, sinó l'autor intel·lectual— és Pere Miquel

Carbonell («l'amo i l'autor», p. 142) i això ho raona i justifica al llarg del l'estudi. Hi ha normes que cal assignar a Carbonell. També els dos noms de les seves mullers (*Eulàlia* i *Engràcia*, núms. 57 i 58) hi apareixen; és clar que, copiat el manuscrit per ell, hi podia posar coses pròpies. Tot és, però, una qüestió complicada, car el manuscrit esmenta, com hem vist, els noms de Bernat Fenollar i Jeroni Pau als quals atorga l'autoria, i no resulta massa versemblant de prescindir-ne. Badia diu que els dos noms són uns «referents d'autoritat» (p. 429). Aquest és un concepte que, a l'Edat Mitjana, s'aplicava a Aristòtil, sant Agustí, Virgili, Sèneca, etc. Bé està que Jeroni Pau, tot un humanista que venia d'Itàlia i escrivia en un bell llatí les seves obres (mai no usà el vulgar!), en fos un referent. Ja no és tan segur que Bernat Fenollar tingués, a ulls d'un barceloní de la fi del xv, aquesta autoritat. Digui's el que es vulgui, el canonge de València no era cap geni ni cap personatge important, era un tertulià d'aquell grupet que, a les vores del Guadalaviar, escrivia amb alguns companys, com Jaume Gassull o Joan Moreno, intrascendents composicions més o menys satíriques i verdes (pensem en el *Procés de les olives*); també és autor d'una *Passi en cobs*. Sembla que tenia una preocupació purista per la llengua, fins al punt que Jaume Gassull li encoloma un «bandeig» (perdut, si l'escriví) de termes usats pels pagesos de l'Horta de València, bandeig que presumptament provocà la indignació d'aquests, els quals llançaren contra Fenollar la divertida *Brama dels llauradors de l'horta de València*.³

També haig de dir que Carbonell era un gran pedant, molt pagat de la seva activitat, i que constantment es posava en primera persona. No conec cap literat medieval (i no tan medieval) que es posés més davant de l'escena; contínuament apareix en els seus escrits allò de «Yo Pere Miquel Carbonell, Archiver del Rey nostre senyor e notari públich de Barcelona» he fet açò i això altre, etc, i aquí a les *Regles* no es vanaglorieja, sinó que en deixa l'autoria als dos canonges. Com hem

3. Sobre la *Brama* com a un debat o rèplica, vegeu la intel·ligent caracterització que en fan Tomàs MARTÍNEZ i Isabel MICÓ, *Lectura del Cançoner Satíric Valencià*, dins *Miscel·lània Carbonell*, 4 (1992), ps. 5-25 i Tomàs MARTÍNEZ, «La brama dels Llauradors» o el llenguatge de la revolta, «A Sol Post», núm. 3 (1995), ps. 179-191. La *Brama* s'individualitza davant la resta de les composicions del recull factici anomenat CSV.

de pensar que aquest egòlatra renunciés humilment en favor de dues altres persones a la glòria d'haver compost un treball? I encara, si es parla d'un eix Barcelona-València, quin paper hi té Pere Miquel Carbonell, que no va eixir de la seva Barcelona i no consta que estigués mai al regne veí?

La llista de mots i lexemes censurats en les *Regles* arriba a 325 i ja hem dit que quasi sempre aquests van acompanyats de la forma recomanada. Així: «[eviteu de dir] **membrar** per **recordar**» (núm. 20), «**peltrigar** per **calcigar**» (núm. 21), «**talent** per **appetit** o **fam**» (núm. 33). L'editor ha estudiat monogràficament totes aquestes recomanacions per arribar a conclusions en cada cas; per quina raó aquesta preferència o per quina altra aquest blasme. Afegiré que, tot estudiant els mots i llurs peculiaritats, Badia hi encabeix un tractat de gramàtica històrica. En general, puc estar d'acord amb la seva exposició. És veritat que no ha disposat de massa instruments lexicogràfics, d'elements de comparació, a part el *DCVB*, el «*Diccionari Aguiló*» (no sempre consultat) i el *DECat*, el *Glossari general* lul·lià i qualche article solt sobre algun dels mots tractats. No li puc fer cap retret, perquè això és el poc que hi ha, a més del *Diccionario Balari*, del qual quasi ningú no se'n recorda.

3. DESPULLAMENTS DE TEXTS ANTICS

Amb tot i el que diem, alguna cosa més es pot trobar acudint directament als texts. Cal que sortim d'aquestes limitacions lexicogràfiques en les quals ens trobem constantment, adreçant-nos directament a texts literaris i no literaris que estan per despullar. N'hi ha encara un munt.

Un altre retret amical que em permetria de fer al Dr. Badia és que, puix que estan en joc com a autors Bernat Fenollar i Pere Miquel Carbonell (ja hem dit que Pau no ha escrit res en català), no hagi despullat completament les obres d'aquests dos autors per veure si en la pràctica coincideixen o s'aparten de les recomanacions de les *Regles*. No dic que l'editor no les hagi consultades de tant en tant. El que no n'ha fet és un coteig sistemàtic. També la utilització de la gran obra de Curt Wittlin sobre les expressions multinominals i els grups sinonímics hauria estat una bona ajuda per a l'anotació de les diverses regles.

A mi m'ha interessat veure quina era l'actitud lingüística de Jaume Gassull en les altres obres seves, diferents de la *Brama*. En les monografies del capítol 4 trobarà hom alguna manifestació al respecte.

A continuació donaré precisions sobre un cert nombre de normes o regles, tot afegint algunes dades documentals d'interès i comparant els consells o recomanacions de les *Regles* amb el que topem als escrits de Carbonell i de Fenollar i en altres monuments de la llengua. No pretenc fer cap crítica negativa de la magnífica labor duta a terme per Antoni Badia, ans només vull aportar alguna cosa a la millor il·luminació del repertori en qüestió. Sobretot m'he dedicat a adquirir documentació valenciana, literària i no literària, que és el principal aspecte que està en joc en aquesta qüestió de l'autoria de les

Regles, però no m'he limitat a València.⁴ Cal tenir en compte que els texts i documents valencians han estat despullats molt deficientment, puix que la lexicografia científica és obra d'investigadors de les Illes i del Principat. Els valencians ens hem dedicat a vegetar sota una idíllica ombra.

4. He respectat els texts que cito, només m'he permès d'accentuar-los, seguint en això el que assenyadament ha fet el Dr. Badia.

4. ANÀLISI DE NORMES PROPOSADES I REPROVADES

Ad núm. 15: «langoniça per longaniça»

La forma reprovada és a la documentació de prou abans del temps de les *Regles*. El mostassaf barceloní dóna el 1448 unes: «Ordinations de les botifarres e *llengonices*»⁵ i en el text corresponent trobem les grafies *lengonices* (3 vegades); després una disposició del 1490 hi posa *llengonisses*.⁶ Una crida de la ciutat de Barcelona del 1489 estableix una imposició de la carn, entre altres, corresponent quatre sous i sis diners a la «dotzena de *lengonices*».⁷ Una mica més tard a Mallorca tenim esments de *lengonisses* (anys 1556 i 1557) i de *lenguonisses* (any 1573).⁸

Pel que fa a l'extensió de les formacions metatètiques *llanguanissa* o *llanganissa*, diré que, p. ex., a Castelló també s'usen, però són considerades variants vulgars, enfront de *llonganissa*.

Ad núm. 16: «trempe e trempat per tempres e temprat»

En allò que respecta la distribució geogràfica de les dues modalitats derivades de TEMPERARE en la llengua antiga, sembla que les formes recomanades predominen: *tempre* 'tarannà' és en la ploma d'un rossellonès com Moner: «mes negú no pot tenir a les puntes del *tempre*» (*ENC*, 100, p. 128); en la versió trescentista del *Regiment de Sa-*

5. *Mostassaf Barcelona*, ps. 367-368, doc. núm. 40h.

6. *Ibidem*, p. 368, doc. núm. 41i.

7. J. VICENS I VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona* (Barcelona, 1937), III, p. 232. Afegiu als esments coneguts en els repertoris lexicogràfics aquests de la forma etimològica: *llonganissa* (*RLR*, V, p. 67) i *longanices* (*Itinerari de Joan I*, núm. 235).

8. *Llucmajor* III, p. 220.

nitat d'Arnau de Vilanova topem amb *atemprar*, *temprar* o *tempradament* (passim).⁹ A València sempre ha prevalgut *tempradament*, etc. i així Fenollar té *tempre*, *temprada*, *temprar*, *temprança* (cf. concordances del *Passi*, s.v.); vegeu encara: «corregín *tempradament* aquells qui en cometre semblants delictes se mostrarien volenteroses» (any 1399 A. Rubio, *Epistolari de la València medieval*, València, 1985, p. 264, doc. núm. 101. 25).¹⁰

Carbonell, per la seva banda, usa *destrempat* («a pluja e a vent molt fort e *destrempat*», *Opúsc.* vol. 27, p. 148) i *destrempament* («donant-li molta dolor ab alguna poca de febre e *destrempament*», *ibidem*, p. 148).

Ad núm. 17: «**Gerau** de València per dir **Grau**»

L'editor diu que no sembla haver-hi documentació escrita de la forma rebutjada, però hi ha prou amb obrir el *Llibre d'Antiguitats per trobar-ne*:¹¹

«Divendres en la nit, comptant XVIII del mes de juny MCCCCLXII, lo reverendíssim senyor don Rodrigo de Borga... arribà en la platja de la mar, dabant lo *Gerau* de la present ciutat de València» (ed. Martí Mestre, I, p. 37); «Com vingué a la fi de agost del dit any MDXXI, Vicent Pérez, capità del poble desembarcà al *Guerau* y aposentà's davant lo Real ab tota la artelleria ab ses tendes» (*ibidem*, p. 71); «Los alamanys se aposentaren en Ruçafa, y Benimaçlet, y lo *Guerau*, e per los ostals del camí de Morvedre y de València» (*ibidem*, p. 112); «Y per algunes alqueries pararen al ras (sc. els capellans) en los lochs onests, y allí deÿen y celebraven ses misses, y en Mislata y en lo *Guerau*» *ibidem*, p. 174).

9. Vegeu la nota del P. Miquel Batllori, *ENC*, núm. 55-56, p. 106. Si com diu Badia (p. 218) en el glossari medieval publicat per Casas Homs *pus trempadament* és *propicius*, en l'obra arnaldina *atempradament* i *tempradament* corresponen quasi sempre al llatí *moderate*. Vegeu encara Wittlin, p. 547.

10. Convindria controlar la transcripció del següent text «per que aquella terra és molt *temprana* més que la nostra» (*AIEC*, II, p. 321. 2). Errada per **temprada*?

11. Hem de pensar que en *Gerau* no tenim la pronúncia [ʒ-] sinó [g-], és a dir *Guerau*; la grafia *Gerau*, però, també apareix en aquest text valencià.

Ja abans, el *Dietari del capellà* relata l'arribada a València del legat pontifici, Roderic de Borja («fonc arribat ab dos galeres en la platja, devant lo *guerau*», p. 176)¹² i un luctuós esdeveniment del 1479:

«De continent lo senyor infant fa cercar lo fill de misser Dalmau e tramet al *guerau*, de què no fonc trobat».¹³

En les corts del 1604 hom presenta queixa al rei Felip III (II de València) contra un cert patró d'un galeonet anomenat Bano:

«a instància de certs particulars del *Guerau*, allegant-se per dit Bano estar guiat per rahó de hauer portat ab son vaxell virtualles a la dita Ciutat».¹⁴

Ad núm. 26: «gavinet per ganivet»

A Castelló de la Plana l'única forma que he conegut sempre és la censurada *gavinet*.

Addusc un parell d'exemples de *ganivet* de l'època en què es comença a propagar, i també de la variant ací proscribida, que ja és anterior al que hom suposa. El 1388 a la vila de Castellar, a la comarca del Vallès, tenim en un inventari: «Item una correga blanca trepada ab un basalart e *guanivet* ab mànech de boix» (núm. 408) i «Item un *gavinet* ab una ymage de vori guarnit d'argent» (núm. 431), «Item un *coltell* ab *gavinet* e ab correga blanca trepada» (núm. 478).¹⁵ També el femení *ganiveta*, que deu ésser més gran que el masculí, hi és a l'inventari de 1388: «Item més, trobí en un armari semblant del damunt dit (=un armari encastat) dos colls, ab una *ganiveta* en un stoig, abtes per tallar» (núm. 276).¹⁶ El 1398 un mercader barceloní, posseïa en morir, entre altres estris, «dos *ganivets napolatans* ab lurs mànechs de banya

12. Altres esments de *guerau* al *Diari del capellà*, ps. 211 i 212.

13. *Dietari del capellà*, p. 212.

14. *Furs capitols, provisions e actes de cort atorgats per la S. C. R. M. del rey don Phelip*, València, Mey, 1607, fol. 9r^ob; facsímil de 1990, vol. IV.

15. Josep M. CASAS I HOMS, *El castell de Castellar l'any 1388. Transcripció i estudi d'un inventari* (Sabadell, 1970), ps. 23, 24 i 26.

16. *Ibidem*, p. 20.

negra, qui estan abdós en .i. foura de cuyr negre» (XX, núm. 70) i «un *coltell* ceragoça, ab *ganivet* ab dolças blanchas, ab senyal del dit defunt, ab guaspas e siuella d'argent ab sa beyna blanca» (XXXIII, núm. 4). Aquests exemples mostren que *ganivet* i *coltell* no eren sinònims.¹⁷ En el present inventari també és esmentat un «*coltell* svehit ab veyna negra, lo qual aportava lo dit deffunt mentre vivia (I, núm. 63).

Ad núm. 27: «petí per tapí»

Ad núm. 28: «sclop per tapí»

Tractaré aquestes dues normes conjuntament, puix que elles també estan relacionades i em limitaré a donar una documentació catalana més antiga o més esclaridora de la que tenim. Badia ha seguit ací les dades filològiques del *DECat*, les qual han resultat ben poc satisfactòries. Pretén Coromines que *patins* surt en un text de 1268, on es fa relació a una certa Madona Bela («*patins* a Madona Bela»), que ell immediatament converteix en alguna acompanyant francesa o italiana de la reina; i clar, «és lògic que per a ella es posi el nom en francès, i, per a la nostra sobirana en català» (*DECat*, VIII, 297). Jo no hi veig enlloc la lògica. També s'hauria d'haver canviat en aqueixa forma el text de *Paris e Viana*: «Vestida a la francesa, uns *tapins* xichs de vellut vert» (*DCVB*, s.v. *tapí*). Coromines actua com si aquest text de Madona Bela fos l'únic que empra *patí*, quan el *DCVB* hi addueix esments des de 1366 a Bernat Metge. Per part meua puc aportar una documentació anterior, del 1352:

«Item vanem a el matex j. pareyll de *patins* per preu [...]. Item vanem a P. de Falla ij. pareys de *patins* [...]. Item vanem an Johan de Fontes ij. pareys de *patins* [...]. Item vanem a Gracia Agusti ij. pareys de *patins* [...]».¹⁸

17. Ed. de Josep Maria CASAS HOMS, *L'heretatge d'un mercader barceloní. Darreries del catornè segle*, dins *Cuadernos de Historia económica de Cataluña*, (Barcelona, 1970), III, ps. 52 i 82. Una disposició del mostassaf barceloní mana «que totes beynes de *coltells*, de *gavinets*, de dagues e tots stoig grans... hagen ésser de bon cuiro de bou...» (*Mostassaf Barcelona*), p. 530, doc. núm. 72b.

18. A. RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català* (Barcelona, IEC, 1947), p. 278, doc. núm. 209.

Altres exemples de *patí* en l'inventari de 1398:

«Item dos parells de *patins* de cuyr, ensabatats, nous, de home [...].
Item uns *patins* vermells de home»(II, núm. 16 i 23).¹⁹

També el rei Joan I tenia uns *petins* (sic) que li foren incautats a un seu atzembler, amb altres objectes:

«... e pres forcívolment al dit atzembler e vers si ha retengut un calfa-
dor d'aram e uns *petins* nostres...».²⁰

És interessant de constatar que tots aquests exemples del meu ce-
dulari es refereixen a calçat d'home.

Respecte a *esclop*, el *DECat* (III, ps. 528-529) fa esment d'un
exemple del 1284 (tot enviant pel que fa al context a l'article *paloma*,
però aquí hom el cerca debades), el qual se'ns diu que potser té un
sentit nàutic. Vet ací un altre del 1285, clarament nàutic:

«centum quinquaginta palomeras de esparto; et triginta caxias de papi-
ro; et centum duodenas de *esclops*; et .XL. pondera de arrocio».²¹

A València, *esclop* és sovint esmentat en l'ofici dels mostassaf
quan parla dels corders (ca. 1370). Hi és, doncs, la significació nàu-
tica de 'mena de llibant' (cf. Sevillano Colom, ps. 227-232: *esclops de*
caravana; «axí d'*esclops* com de palomeres, com encara de rests», p.
232; etc.). Sembla, doncs, que allà *esclop* (vegeu encara *ALDT*, mapa
72 i explicació, p. 631) i *soc* conviuen en esferes semàntiques dife-
rents.

19. Ed. de J. Maria CASAS HOMS, «L'heretatge», *op. cit.*, III, ps. 25-26.

20. J. M. ROCA, *Johan I d'Aragó* (Barcelona, 1929; «Memorias de la Real Aca-
demia de Buenas Letras de Barcelona», XI), p. 238.

21. J. M. MADURELL I MARIMON, *El paper a les terres catalanes. Contribució a la*
seua història (Barcelona, 1972), II, p. 967, doc. núm. 8. La documentació que segueix
cronològicament del vocable *esclop*, fins els esments d'autors moderns com Bosch de
la Trinxeria o Narcís Oller, és al *Diccionario Balari*. Hom tindrà una sorpresa si des-
prés consulta aquest mot al *DECat*.

Ad núm. 29: «**pomblar per plombar**»

Un derivat de la forma censurada *pomblar* el tenim documentat en els llibres que donen compte, amb un vocabulari tècnic riquíssim, de la construcció de la capella del monestir de Predicadors, de València. Vet ací el fragment, una mica llarg, que interessa:

«Item, donà a·n Jacme Güells, mestre d'axa, X sous, ço és, IIII sous VI per XXVII lliures de alquitrà que aquell comprà a rahó de II diners la lliura per alquitrinar les feses e juntes dels bastiments de la grua que eren fetes per lo sol e per lo vent e pluga, e V sous VI per obrar de la fusta e la obra V maçes per a la dita obra e manegar aquelles, e per posar e metre les bagues en lo dit taulell e *enponblar* aquelles, que és per tots los dits... X ss.» (any 1449).²²

Uns anys més tard, el 1455, ja ensopeguem amb la formació correcta. Hom compra 14 lliures de plom:

«... per ops d'*enplomar* huna de les cades de pedra que fou sobre la volta après que fou obrada...».²³

i fins i tot el 1463 el verb *plomar*:

«... cent trenta dos lliures de plom que aquells han més en *plomar* lo rextat de la dita capella».²⁴

Ad núm. 31: «**cànyem per dir cànem**»

És exacte que tant la forma recomanada com la rebutjada són molt antigues i ambdues responen al tractament del grup -NN- en català. No sé pas si *cànyem* era la solució més estesa pel domini lingüístic. Avui són els parlars illencs els que mantenen aquesta forma

22. *Capella reial*, p. 72b. El mot *taulell* hi és escrit estranyament *taulley*, bé que els altres esments duen *taulell*.

23. *Ibidem*, p. 118a. Aquest text i l'anterior pertanyen a escriptors diferents.

24. *Ibidem*, p. 163b.

palatalitzada, però amb labialització: *cànyom*. Ara bé, el cas de Mallorca és curiós. En la llengua medieval, aquest *cànyem* o *cànyom* no s'ha documentat; cal esperar l'any 1513; encara que les fonts lexicogràfiques no l'enregistren, jo sempre hi he trobat escrit *cànem*, des del segle XIV al XVI. Així, el 1324, es parla de «compra de fusta e d'estopa, pegua e clavó, seu e brusca e compra de exàrcia, de *cànem* e d'erba»;²⁵ també el 1326 tenim un text semblant: «...compra de exàrcia, axí de *cànem* com de erba e compra d'arbres e d'entenes e adob d'armes e de rems [...] e compra d'exàrcia de *cànem* e d'erba e loguer de botigues...».²⁶ En una època de ferramenta i aparells per al castell de Pollença del 1343, en un llatí casolà, on llegim «Item, unum capud *canapis sive de canem* longitudinis quinquaginta quinque passuum sive passes».²⁷ Encara el 1328 es paguen diverses mesions, entre altres «compra de exàrcia de *cànem* e d'erba».²⁸ En un inventari de Lluçmajor del 1414 es troba un ítem: «mitge liura de fill de *cànem*».²⁹ I en una crítica als jurats de Lluçmajor se'ns diu que «volian metre en una corda de *cànem* oldana e la qual se trancà».³⁰ Al llibre del mostassaf de Mallorca, del 1448, hi ha tot un «Capítol de no fer mescla de *cànem* ne de cordes» amb abundoses mencions de la forma *cànem*.³¹

La forma palatalitzada i amb labialització,³² la documenta el DCVB, *s.v.* *cànyem*, el 1513 (escrita *càñom*). El 1566 podem veure una entrada d'inventari «Item quatre *cànyoms* de axugar mans».³³ Però la forma baleàrica no labialitzada encara la tenim el 1564: «Item

25. J. SASTRE MOLL, *El puerto de la ciudad de Mallorca durante el reinado de Sancho y la regencia de Felipe de Mallorca (1311-1330)*, dins *Miscel·lània de Textos Medievals*, 7 (Barcelona, 1994), p. 180.

26. *Ibidem*, p. 185

27. ALOMAR, *Armament*, p. 375; cf. també, p. 273.

28. *Ibidem*, p. 188.

29. *Lluçmajor*, II, p. 54.

30. *Lluçmajor*, II, p. 494.

31. PONS, *Mostassaf*, ps. 45-46.

32. Un cas dubtós, que s'hauria de controlar damunt el document, és el que tenim en el següent passatge d'una crida del 1463: «que no sie algú qui gos emerar li o *cànom* en lo dit Pouet ne en la ayga aquí stant sots pena de deu llrs. per cascuna vegada al dit fisch aplicadores e de perdre lo dit li o *cànem*» (*Lluçmajor*, II, p. 403).

33. *Lluçmajor*, III, p. 198.

circha una liura de corda de *cànyem* [...] Item, tres *cànyems* [---] Item una corda de *cànyem* prima». ³⁴

Ad núm. 34: «**talayar** per dir **tembre**»

Badia explica bé que la sinonímia d'aquests verbs passa per l'accepció de 'parar esment, adonar-se' i comprova que aquest significat únicament es manifesta en l'ús reflexiu. Ambdós verbs es trobem a la traducció catalana del *Decameró*, però *tembre* només en l'accepció de 'tenir por' (cf. IV, 7; ed. Massó Torrents, p. 266), a part l'expressió *temiauvos que* 'no solament', estereotipada en tres esments, ben aclarida per F. de B. Moll ³⁵ i paral·lela a la del núm. 316 *temiaume. Talaiar-se*, en canvi, hi és emprat de manera gràfica i ve a afegir-se als textos de caire valencià donats pels diccionaris històrics:

«... après que els dos aymants hagueren estat per lonch espay ensemps, axí com havien acostumat, *sens talayar-se de Tancredi* ne de //nengun altre...» (IV, 1; ed. Massó Torrents, ps. 233-234)

L'original hi porta. «... senza *accorgersi* che alcuna persona vi fosse...» (ed. Massera, Bari, 1927, I, p. 278).

També en el procés de Na Trialles del 1410 tenim un esment suggeridor de perills:

«... la dita Antònia dix a ell testimoni que's gordàs e *que's taleyàs* e que anàs sobre si metxex, car la dita na Trialles havia promès que'l faria acoltellejar a son nebot e a altres». ³⁶

Afegiu encara

«Interrogat si·ell testis e·lo dit son germà *se talayaven* dels dits Anrich o Johan Navarro, de enugar-se huns a altres. Qui respòs e dix que no·s

34. *Llucmajor*, III, p. 173.

35. Vegeu *Entre Ramon Llull i el Decameron*, dins «Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo», núm. 10-12 (1968-1970), ps. 433-441.

36. *CavAlcavota*, p. 120.

talayaven de res, car si-u fesen no·s anaren a·passegar sols ab spasses» (any 1476, *Crims Lleida*, ps. 73-74, doc. núm. 10, ratlles 227 i 229).³⁷

Ad núm. 35: «**exequar** per dir **alçar**»

Ad núm. 242: «**execau** per dir **alçau**»

El fet de trobar dues censures idèntiques tan allunyades, l'una a la part que correspondria a Fenollar (abans del núm. 174) i l'altra a la que seria inspirada per Jeroni Pau, és un tret, entre altres, per desconfiar d'aquesta atribució.

Aixecar actualment no és valencià; només es diu, i esporàdicament, per terres del Maestrat. Cap a 1950 vaig sentir *atxecar* a Benifassà, Vinaròs i Sant Jordi. Ja per la Plana el lexema és desconegut. Cal matisar el que afirma el Dr. Badia (en part induït pel *DCVB* i pel *DE-Cat*): « En el moment de propagar-se, aquest, aqueix significar d'*aixecar* (sc. el d'elevant) també atenyé les terres valencianes (es troba des dels *Furs V* fins a l'*Spill*)» (p. 227). En primer lloc no es poden citar els *Furs de València* com si fossin un text unitari: el contingut va des del 1261 fins al segle XVII; després no és exacte que aquí ja signifiquin 'alçar', segons mostra l'exemple següent, que pertany a Jaume I:

«El camp d'alcun vehí naxie font, de la qual font I altre son vehí prenie aygua a·regar, e esdevench-se axí que aquella font s'*execà* e estech *execha* per x ayns e més, e axí aquel vehí enfre aquel temps no poch pendre aygua a·regar...».

El text llatí encara aclareix més el significat:

«In fundo vicini alicuius oriebatur fons, de quo fonte accipiebat quis aquam *ad* rigandum, contigit quod ille fons est *desicatus* et stetit *desicatus* per x annos et plus, et sic infra dictum tempus non potuit aquam accipere *ad* rigandu[m]». ³⁸

37. Vegeu encara *Curial* («e, no *talayant-se* la enamorada dona de la embosca que li tenien», ed. Miquel i Planas-A. Par, p. 277. ratlla 9377) i *Espill* («no·s *talayaval*! sa muller fos», ed. Miquel i Panas, vv. 8712-8713). Cf. Wittlin, p. 543.

38. *Furs de València*, ed. cit. III, p. 244 (fur III-XVI-47). Vegeu a les notes les variants que s'indiquen.

Pel que fa a l'*Espill*, el text bàsic, manuscrit de la Vaticana porta: «en pals/ ben alts *mntats*» (vv. 1768-1769), mentre que la variant *alts execats* apareix en l'edició de 1531 i en la de 1561, doncs no és una lliçó de Jaume Roig. L'autor del *DECat* (s.v. *aixecar*) té molt d'interès a destacar l'antiguitat del passatge semàntic de 'eixugar' a 'eivar, alçar' i, basant-se en el *Diccionario Balari* i el *DCVB*, vol que el *Facet* i el *Breviari d'amor* siguin texts del xiv. Són, però, del xv. La menció coneguda més antiga és a la *Crònica* de Pere el Cerimoniós: «la pedrà se *exequà* dret e tornà ferir en lo lur giny matex e'l trencà» (ed. A. Pagès, p. 183, §114. 4; veg. també *DCVB*).

Bé és veritat que a València també hi ha alguna escadussera menció antiga, com, per exemple, aquesta, la qual és precisament del segle xiv:

«e demanà la sua senyoria que la *exech* sus alt». ³⁹

Acabaré donant uns altres passatges medievals. Primer un parell de les *Històries troianes*, la traducció catalana de les quals se situa entre 1367 i 1374:

«la sua rossor dor escampada en molts mostraua semblança daur, que quaix no semblaua fossen cabeyls, mas fils daur aiustats. E com les mans de Polixena se *axecaven* a rompres no paria que mans de personas los tochassen, mas quey escampaua hom molta let desobre» (*Històries troianes*, ed. R. Miquel i Planas, p. 242). ⁴⁰

L'original hi diu:

«... Quos dum Polixene manus *ad* disrumpendum *insurgerent*, manibus tangi non uidebantur humanis *ad* nimia effusione lactis aspergi». ⁴¹
 «yo, empero, tot sol ne son escapat, e les ones, *execant* me, quaix mort me han gitat al ribatge» (*Històries troianes*, p. 344).

39. VILLANUEVA, *Viage literario*, II (Madrid, 1804), p. 219.

40. *Les Histories Troyanes de Guiu de Columpnes traduides al catalá en el XIV^{em} segle per En Jacme Conesa* (ed. R. Miquel y Planas, Barcelona, 1916).

41. Guido DE COLUMNIS, *Historia destructionis Troiae* (ed. N. E. Griffin, Cambridge, Mass., 1936), p. 184; liber XXIII.

L'original llatí fa:

«Ego tamen solus euasi, quem *excellentes* fluctus quasi mortuum *ad* litora proiecerunt».⁴²

El malaguanyat poeta Pere o Pero Martines, executat el 1463, s'agrada d'aquest verb:

«... sens *execar* los ulls de terra» (Pero Martines, p. 60. v. 3).⁴³

«No *exechs* alt la vista» (Pero Martines, p. 60. v. 7).

«Y *exequant* la creu ab molta fforça...» (Pero Martines, p. 121. v. 77).

Corresponia *alçar* als registres més elevats, com vol el Dr. Badia, mentre que *aixecar* era una solució menys general i secundària? És possible, però ara hem vist que *aixecar*, en l'època de les *Regles*, era propi de tot el domini lingüístic i usat en obres literàries.⁴⁴

Ad núm. 36: «**gallart benot per dir a passo, a plan pla o gentilment**»

En la interpretació de *gallard* com a adverbí, crec que el Dr. Badia té tota la raó (vegeu encara el núm. 39). L'adjectiu *gallard* posseïa sovint un ús adverbial, com ho mostra, entre altres, l'exemple següent; parlant d'un remei antireumàtic, hom aconsella al pacient que tingui un tros de pa i

42. *Ibidem*, p. 265; liber XXXIII.

43. *Obras de Pero Martínez. Escritor catalán del siglo XV* (ed. M. de Riquer, Barcelona, CSIC, 1946).

44. Pel que pugui valer, vet ací una referència a l'aragonès. Hom ha dit (*DECat*, s.v. *aixecar*, nota 5) que el nostre tipus lèxic no es coneix a l'Aragó. Amb tot, el noble Pero Ferrandis de Híjar, senyor de Bunyol, reforma les condicions dels moros d'aquesta vila, els quals li demanen, entre altres coses, que no els prenguin l'aigua de regar: «... de la agua que viene al casado, que quando la taylan por regar la menguan los homnes del Alcayt, *axaquean* unos tenendo huerto o non tenendo huerto, e perjudicannos. . .» (any 1300; editat per Enric Guinot, *Cartes de poblament valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991, p. 437, doc. núm. 232). És clar que això pot ésser un calc del català. Per una altra banda, tinc la impressió que Coromines (*ibidem*, nota 10) va un xic depressa quan rebutja un *aixecar* de l'aljama de Saragossa de l'any 1331, «que sembla significar 'compartir, dividir'» [aquesta és la interpretació que donà l'editor Tilander]; en realitat, vol dir 'pujar, augmentar (sc. el preu de les mercaderies)'.

«après prenets-lo e picats-lo, serà fort bel engüent e preciós. E sus al foch vos na untats là ho (sic) la dolor serà e fets-ho *quit e gallart* fregar ab les vostres mans» (any 1392).⁴⁵

També és adverbí en aquest passatge del *Decameró* (III, 2):

«... e pensà que encara no li fóra lo pols assegurat ne lo batiment del cor reposat per afany que avia suportat; perquè *tot gallart* començà a la un cap de la casa tocant als pits de casquí per veure si lo cor los batie».⁴⁶

Afegiu a començaments del segle XVI aquest passatge de Robert de Nola, que el contemporani traductor castellà no sap interpretar:

«E quant sien cuytes (sc. les casquetes), fes-les menjar gentilment e *gallart*, perquè no's rompen».⁴⁷

L'adverbí en -MENTE el trobem cap al 1320 en una lletra dirigida al rei Jaume II, on es parla de la curació del «forasenyat» infant Jaume:

«E axí, senyor, *poch a poch e gaylardament*, ab bona manera, gitam li ho de cor...».⁴⁸

Ad núm. 39: «**home gallard** per dir **home bell o gentil**»

L'adjectiu ponderatiu *gallard* té una bella història, que els diccionaris històrics no reflecteixen. Oferesc ací alguns esments relatius tant a dones com a homes:

45. J. M. ROCA, *Johan I, op. cit.*, p. 370. El primer exemple que dona el *DECat* (s.v. *gallard*), que és del *Terç del Crestià* d'Eiximenis, posseeix també un valor adverbial: «la minva [. . .] que la-t sofires *gallart*: si no vindràs a pijor».

46. Ed. Massó Torrents, p. 165. He corregit la transcripció damunt el ms. de la Biblioteca de Catalunya.

47. Mestre ROBERT, *Libre del coch* (Barcelona, Curial, 1977), p. 84, °135; cf. també «Estudis Romànics», XVII (1976-1980), p. 294.

48. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón. Su vida familiar* (Barcelona, CSIC, 1948) II, p. 251, doc. núm. 337.

«En .j.^a prouíncia qui és apelade Irbènia era . j. caualer qui auia nom Tuglat, lo qual era joue e masip de bon tal, e *galard de persona*, e de gran linatge e ab riquesa».⁴⁹

«E l'altra germana, que ha nom Fèmia, és fort *gallarda*, e que no à què dezir, mas és a nós de poch dies, que no à pus de .xiii. anys» (any 1348).⁵⁰

«Interrogat si sab o ha hoyt dir que'l tresorer stant en Mallorques volgués comprar d'un hom *una sclavona fort gallarda* e lo senyor de la dita sclava no la y volgués vendre» (a. 1396).⁵¹

«... si algun hom veu alguna *fembra gallarda*, encara que li vingue la temptació, no-y darà molt, pus que és pobre».⁵²

«E dix que una na havia (sc. filla) ben *gallarda*, la qual és morta ara» (any 1410).⁵³

També s'ha dit *gallard* una mena de banderola o estendard, mot que sembla un primitiu de *gallardet*:⁵⁴

«Primerament, fou liurat a en Jacme Gual, scrivà de la nau del dit capità, lo sobredit *gallart* o standart de setí. [...] Item un *gallard* de proha, de tela blancha, ab la creu de saya vermella»» (any 1457)⁵⁵

49. *Història de Tuglat*. Manuscrit del segle xv, però el text és força anterior; ed. de R. MIQUEL I PLANAS, *Llegendes de l'altra vida* (Barcelona, 1914; «Biblioteca Catalana»), p. 95.

50. *Epistolari de Pere III* (ed. R. Gubern, Barcelona, 1955; *ENC*, núm. 78), p. 102, carta XI.

51. Ed. per Marina MITJÀ, *Procés contra els consellers domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge*, *BRABLB*, XXVII (1957-1958), p. 406.

52. SANT VICENT FERRER, *Sermons* (Barcelona, 1975), III, p. 137.

53. Jaume RIERA I SANS, *El cavaller i l'alcajota* (Barcelona, El pi de les tres branques, 1973), p. 90.

54. El *DECat*, s.v. *gallard*, en esmentar el mot *gallardet* remet a *gaiatell*, però ací no se'n parla.

55. A. Duran i Sanpere i Josep Sanabre (eds.), *Llibre de les solemnitats de Barcelona. Edició completa del manuscrit de l'Arxiu Històric de la ciutat* (Barcelona, Institució Patxot, 1930), vol. I, p. 234.

Entre les cerimònies funeràries que hom féu amb motiu del traspàs del príncep Carles de Viana, es preparà bé el cadafal voltat de quatre banderes:

«una ab les armes d'Aragó, altra amb les armes de Sicília i altra amb les armes de Navarra i França e l'altra era *gallard* ab la divisa del Senyor Primogènit» (any 1461).⁵⁶

No crec que *gallardet* i *gallard* tinguin gaire cosa a fer amb la doctrina «oficial», que els fa venir de *gall*, ans bé amb el nostre *gallard*. Precisament *gallardet* també actua com a diminutiu de *gallard*: «Ay del carinet// com és *gallardet!*» (*Poesia popular*, p. 90; núm. 76.41).

Ad núm. 41: «**gayre** per voler dir **molt** o **prou** o **asay**»

És exacte com diu el Dr. Badia que *gaire* ha desaparegut del valencià actual, bé que n'hi ha esments de l'*Espill* i d'Ausiàs; hi insisteix en la premonició que Antoni Canals no l'empra. Amb tot, per l'època de Canals els jurats de València diuen al batle de la vila de Planes que uns moros no s'ocupen dels esplets:

«los quals moros no-s curen *gayre* de laurar, femar, conrear e panificar» (any 1392).⁵⁷

Més tard els mateixos jurats, parlen de l'elecció dels cònsols a Gènova i adopten amb naturalitat el mot:

«e quant deu hom preponderar en investigar persona inclinada en rahonablement favorir a la dita nostra nació, majorment entre jenovesos, qui, per actes passats, no són *gayre* ardents en amor e dilecció nostra» (any, 1416, doc. núm. 78).

56. *CodoínACA*, vol. 26, p. 96.

57. A. RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval* (València, 1985), p. 213, doc. núm. 75.

La pèrdua deu haver-se produït a València més tard. No sé fins a quin punt la censura és conseqüència de la situació aquí. Més tost m'inclino a pensar en l'altra possibilitat exposada per l'editor: la preferència envers termes de nissaga clarament llatina.⁵⁸

Ad núm. 46: «**guardó per retribució**»

Ad núm. 50: «**guardó per retributió o remuneració**»

La censura a *guardó* em sembla que és feta no pas per ésser un mot plebeu, ans una antigalla. A la fi del segle xv desapareix i això ho constatem també en la substitució que Bonllavi fa del *guardó* lullia per *premi*, i una vegada canvia *guardons* per *retribucions* (Schmid, p. 208), és a dir pel mateix llatinisme recomanat a les *Regles*. La revifalla actual de *guardó* i *guardonar* és una mica artificial, jo diria que de «Jochs Florals».

Amb tot, Bernat Fenollar, en tres ocasions adopta *guardó* (*Passi*, vv. 655, 1115 i 1529); també emprà *premi* i *recompensa* (i no pas *retribució* o *remuneració*).⁵⁹ El terme *retribució* el trobem a la demanda (any 1468?) de Francesc Ferrer a Pere Torroella:

«... ny encare recordant, per dissimular no ésser obligats a justa *retribució* envers aquelles voluntats que per mèrits de ben amar deuen ésser amades...».⁶⁰

Ad núm. 47: «**perea e probea per dir peresa e pobresa, e semblants**»

És ben ver que la solució del sufix *-ITIA* > *-ea* no és solament un tret valencià. En la llengua antiga, com diu l'editor, els resultats *-ea* i *-esa* conviuen de manera més o menys equilibrada. Cap a la fi del segle

58. *Gaire* surt també al *Curial*: «No trigà *gayre* que un hom vench. . . », «no hagueren *gayre* anat. . . » o «No passaren *gayre* dies partiren de Gènova» (ed. Miquel i Planas-A Par, p. 120, ratlla 4018; p. 127, ratlla 4260; p. 403, ratlla 13631).

59. Sobre remuneració, cf. Wittlin, p. 498.

60. Francesc Ferrer, *Obra completa*, ed. Jaume Auferil (Barcelona, 1989; ENC, núm. 128), p. 275. Vegeu Wittlin, ps. 346, 470-471 i 505.

xv, el sufix *-ea* ja podria ésser una característica valenciana,⁶¹ bé que ni encara avui no s'ha imposat per tot el País Valencià, puix que la solució depèn de cada lexema. Personalment uso *malesa*, *vellesa*, etc.⁶² Vegeu les meves «Observacions al Diccionari de la rima», *BSCC*, 34, 1958, ps. 296-98 i sobretot Schmid, ps. 46-48 (= III. 9).

Ad núm. 51: «coratge per ànimo»

La perduració del llatinisme *ànimo*, amb la vocal final es deu sens dubte a influència italiana primer i després castellana. *Coratge*, en canvi, va entrar en decadència. Així ho mostra Bonllavi, qui reemplaça el mot per *cor*. Bernat Fenollar només usa *ànimo* (*Passi*, vv. 686 i 2930), però el nostre P. M. Carbonell, si era l'autor de les *Regles*, les observa molt malament, puix que als seus escrits es barregen els dos lexemes. Per exemple, vet ací un parell de mostres: «los coratges dels hespanyols» (*CrònEsp.*, I, p. 223), «lo coratge d'aquest rey» (*CrònEsp.*, I, p. 152), «quant mudist lo teu coratge» (*Opúsc.*, vol 28, p. 339). I, per un altre costat: «E crexent-li tots dies lo ànimo» (*CrònEsp.*, II, p. 54), «ab ànimo de enemich» (*CrònEsp.*, II, p. 65), «affermar ab major ànimo» (*Opúsc.* vol. 28, p. 229), etc.

Quan el nostre arxiver s'entusiasma, vénen els adjectius buits i ací ens llança sobre Ènnyego Arista, rei de Navarra, que «era abrivat, fort, *animós*, *coratjós* de haver batallas contínuament amb los moros. . .» (*CrònEsp.*, I, p. 240).

Ad num. 52: «leguiar per tardar o trigar»

És exacte, com diu el Dr. Badia, que a la fi del segle xv *leguiar* o *laguiar* devia ésser una paraula amenaçada. Per això adquireix major in-

61. A la VC de Villena hi ha tres casos de *perea* i cap de la forma amb la sibilant conservada (**peresa*). En canvi, la *Imitació* de Miquel Peres ofereix les dues solucions: *saviesa* (ratlles 361 i 641), *pobresa* (r. 1350, 2045 i 1183), *flaquesa* (r. 3331 i 5408), *fortalesa* (5424); i un mateix lexema pot rebre ambdós sufixs: *granesa* (r. 5323 i 7039) i *granea* (r. 368, 3454, 3559 i 5847), *bellea* (ratlla 368) i *belesa* (r. 1000 i 3386) o *bellesa* (5424 i 6149) etc. Ara, l'adjectiu derivat de PIGRITIA és sempre *pereós* (per ex., p. 6, r. 110).

62. A Castelló almenys quan es diu *perea* se sol fer amb un to irònic. La solució més corrent és *peresa*; en canvi, l'adjectiu és *pereós*.

terès un passatge tardà, mal interpretat per l'editor (o l'impressor), del *Dietari del capellà* (ca. 1478). Ací hom explica el rapte d'un fadrí, el qual «per tres hòmens fonc pres e tancada la boca. E fonc aportat en la marjal e el tengueren tota la nit. E lo pare, vent que tant *la guiava*, son fill fa cercar» (p. 185). Naturalment cal llegir junt *laguiava*. El nostre capellà normalment escriu *tardar* (per ex., p. 137), però encara recorre al verb moribund.

Un bell exemple de la convivència de *tardar* i *laguiar* el tenim en una carta del rei Cerimoniós de l'any 1380, en la qual diu al seu tresorer que s'afanyi a fer-li venir un metge qui el curarà de la seva malaltia:

«E açò per res no *laguiets*, car tan con més *tardarà*, tant és més dampnatge de nostra persona» (*Reyna empordanesa*, p. 169).⁶³

Ara bé, l'asseveració que el verb *laguiar/leguiar* fos en l'Edat Mitjana poc emprat en relació amb els seus dos rivals no em sembla gaire exacta, puix que *laguiar* s'hi troba constantment,⁶⁴ així com el seu substantiu *lagui* 'retard', i fins i tot hom formà un freqüentatiu *laguiariassar*. El 1384 el rei Pere en carta al seu fill manifesta una certa por pels ducats de Grècia:

«... havem *laguiat* tro ara de metre secors e ajuda als dits ducats, ara vent que'l fet *laguiariassa* tant que'ls dits ducats se porien perdre, havem tractat...» (Rubió, *DOC*, p. 602).

Fins i tot *laguiar* fou emprat en aqueixa mena de koiné aragonesa de la cancelleria reial, per exemple en una carta al rei de Castella (1350):

63. Ja ben abans als *Furs de València*, en una disposició del rei Jaume I, trobem el parell sinonímic *en triga* e *en tarda* (VI-VI-11; vol. V, p. 224, ratlla 65) traduint el llatí *in mora*.

64. Tinc abundosos exemples des de la fi del segle XIII a la meitat del xv. Un ràpid recorregut pels documents de Rubió i Lluç m'ha permès de constatar que *laguiar* és el terme més freqüent. Un petit experiment durant tres anys, però, ens fa veure aquest quadre en lletres del rei Pere: any 1367, «e açò no *triguets*» (Rubió, *Doc. Cult.*, I, p. 214); any 1368, «e açò per res no *laguiets*» (*ibidem*, I, p. 218); any 1370, en aragonès: «e aquesto por res, si a nos deseades fazer servicio e plazer, no *tardedes* ne mudedes» (*ibidem*, I, p. 224). Vegeu també Wittlin, ps. 337 i 563.

«Porque las ditxas cosas *an tanto laguiado* e más ayna no us ho emos embiado» (EEMCA, VI, 1956, p. 375).

Ad núm. 53: «**díbol** per voler dir **dèbil** o **paralytic**»

Una il·lustració antiga del mot reprovat i amb pronúncia oriental la tenim al *Decameró*:

«Spina, la qual era tornada en la presó magra e sequa e trasfigurada e mitg *díbula* ...» (II, 6; ed. Massó Torrents, p. 102).

L'original italià diu: «magra e pallida divenuta e *debole*» (ed. I, Bari, 1927, p. 118).⁶⁵

Ad núm. 54: «**teych** per dir **tyrich**»

La sospita que hi hagué una pronúncia primerenca [ˈtizik / ˈtezik] sembla molt ben raonada per l'editor partint del *tesich* (a les *FlosMedic.* del segle xv), i és segur que «*tisichs* febrosos» en el vers de l'*Espill* (v. 12151) té accentuació oxitònica. Això també explica el derivat occidental del segle xiv *tisigüea*, el qual surt entre les malalties «que's peguen d'un en altre»:

«lebrostat ho meseleria e roynna e *tisigüea* e lagaynna, febre pestilencial, pigota e sarampió e tiynna».⁶⁶

Ad núm. 62: «**delme** per voler dir **dècima**»

És curiós que un text contemporani de les *Regles* com és la traducció que hom fa a València de la disposició llatina de Jaume I del

65. Pel que fa a la possible accentuació de *paralytic* com a mot agut, voldria citar el cas de *paraliticament* en VENY, *Agramont*, p. 73, on l'editor no ha posat accent, no sé si perquè és compost amb -MENTE o si perquè creu en el caràcter oxíton del simple. Que ací *paraliticament* sigui 'paràlisi' sembla discutible; podria ésser que l'aire actués causant paràlisi, i aleshores tindríem un adverbí de manera.

66. VENY, *Agramont*, p. 65 (núm. 22. 5-6).

1268 (*Sentència donada per lo rey en Jacme sobre los delmes e primícies del regne de València*) escriu sistemàticament *delme* (masculí) o *delma* (femení), sense la menor excepció.⁶⁷ Les *Regles* recomanen un llatinisme del tot artificial.⁶⁸ El fet que *primícia* sigui un mot culte que acompanya un d'hereditari va també d'acord amb el que passa a Castella: *diezmos y primicias*.

Hem d'afegir, però, que als *Furs de València*, corresponents a les corts d'Oriola del 1488, apareix l'expressió *dècimes e primícies* (IV-XXIV-4) i que en furs de l'època de l'emperador Carles també apareix *dècimes e primícies* el 1533 (IV-XXIV-17), però el 1542 torna la forma tradicional *delmes e primícies* (IV-XXIV-20).

Quan hom empra l'adjectiu corresponent, tenim les formes cultes. Hom diu a les corts valencianes del 1645, al·ludint a la damunt esmentada *Sentència*, que el rei Jaume I concedí «franquea en los fruyts *decimals y primiciales*».⁶⁹

Ad núm. 66: «superbiós per dir superbo»

El llatinisme cruu *superbo* no sols apareix en el *Tirant*, ans també en un text barceloní com *Recort* de Gabriel Turell, coetani, doncs, de les *Regles*:

«Vengué après aquell gran *superbo* Nambrot, lo qual emprès de some-
tre les gents a sa obediència».⁷⁰

Igualment un contemporani de les *Regles* com Martí de Viciana (ca. 1481-1492) escriu:

67. Vegeu el meu article *Doble text, llatí (1268) i romanç (segle XV), dels delmes del Bisbat de València*, «Llengua & Literatura», 9 (1998), ps. 249-286.

68. Tanmateix una volta el rei Martí escriu a l'abat de la Valldecrist i li expressa que «havem hagut plaers del .xxv. florins que havets cobrats per raó de la *dècima*» (RUBIÓ, *Docs. Cult.*, II, p. 348, doc. núm. 360). Vegeu encara Wittlin, p. 474.

69. Ed. Lluís Guia Marín, *Cortes del reinado de Felipe IV. Cortes valencianas de 1645* (València, 1984), p. 247.

70. Ed. E. Bagué, Barcelona, 1950; *ENC*, núm. 67; p. 98. Vegeu encara Wittlin, p. 540.

«... que may permeta dar-les (sc. servidors) tal audàcia ab la qual se facen *superbos*, ni tanpoch los menyspreu de tal manera que sian per ell ni per altre avilanats».⁷¹

I *superbo* adopta també el 1482 Miquel Peres en la *Imitació* (p. 7, ratlla 123; p. 13, r. 325; p. 15, ratlles 364 i 390; p. 46, r. 1349). Com a curiositat, podem afegir que el fals Boades escriu que «los goths se'n varen faer *soperbos*, e isqueren de lurs terras, e se n'entraren per l'Imperi» (I, p. 98).

Deixant de banda la forma femenina, en la VC de sor Isabel de Villena tenim 4 casos de *superbo* enfront de 12 de *superbiós*, així com un adverbí *superbiosament*. La forma *superbiós* està poc documentada, però al *Procés Sueca* del 1381 és l'única forma que hom hi empra: «és hom fort *superbiós* i bregós» (p. 142); «és hostaller, receptador de bagasses e de alcavots, e gran embriach, e malparleraç, baraller e *superbiós*» (p. 153).

Hem d'assenyalar el verb *superbiejar* (València, any 1393), derivat, com *superbiós*, damunt SUPERBIA: «vullen *superbiejar* e haver avantatge».⁷²

Ad núm. 70: «ti per dir té açò»

Sobre aquest imperatiu *ti / tin*, enfront de la forma *té*, i sobre l'imperatiu d'altres verbs (*prin*, *sostín*, *sostí*, *vin*, *estín*, *rip* de *prendre*, *sostenir*, *vendre*, *estendre*, *rebre*, etc.) em permeto d'enviar a la nota que vaig posar a l'edició del *Llibre d'hores*, p. 62 (*ENC*, núm. 87), i a Schmid, p. 97 (= IV. 21). Afegiu-hi, entre altres, *Decameró*: «Ve, *prin* la clau, e lo pus sacret que poràs obri-li, e albergar-l'em aquesta nit» (II, 2; ed. Massó Torrents, p. 72), «*aprin* de les mies paraules e lance't de vall tantost», VIII, 7; ed. cit. p. 475) i *tint-te* 'agafa't' en Cavalca, *Mirall de la Creu*, I, p. 86 (*ENC*, núm. 96).

71. Martí de VICIANA, *Comentari a l'Econòmica d'Aristòtil* (ed. Antoni Ferrando, Barcelona, 1982; «Biblioteca Escrinys»), ps. 54-55. També al XVI cf. *Contemplació de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist* (ed. Albert Hauf, Barcelona, 1982) (veg. glossari, s.v. *superbo*).

72. Agustín RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval* (València, 1985), p. 328, doc. núm. 126, ratlla 44. Vegeu també Wittlin, p. 540.

Repetició d'un imperatiu, com bé assenyala Badia al núm 277, és el sintagma *vengué a prin-lo prin-lo*, sintagma que les *Regles* reproven.

Ad núm. 75: «gonell per sayo»

Si *saia* és ben anterior i de procedència dubtosa, el masculí és un castellanisme, que arrelà durant el segle xv a Catalunya, com també arrelà una mica més tard a França (vegeu *FEW*, *s.v. sagum*).⁷³ El *DCVB*, *s.v.*, addueix esments de *saio* de la primeria del segle xvi. La documentació que ací oferesc és mig segle anterior. En l'inventari dels béns deixats pel dissortat Carles, príncep de Viana, tenim:

«Item hun *sayo* vaquero de brocat de diverses colors forrat de chame-llo ab ses mànegues» (any 1461).⁷⁴

En l'estimació que hom fa d'aquests béns, hi trobem que la mateixa peça val 11 lliures:

«hun *sayo* vaquero de brocat ab ses mànegues e folradura de xamello» (any 1462).⁷⁵

Si aquests esments poden jutjar-se poc genuïns, puix que són objectes que pertanyen a un príncep que essencialment era navarrès, poc després tenim un document ben barceloní:

«II. *sayhos* la hun negre l'altre de mesclat... IIII. lliures.

...

I. *sayho* negre folrat de pell... III. lliures» (any 1485).⁷⁶

73. A les elucubracions i dades del *DECH*, *s.v. saya* aquest gran diccionari francès oposa bons arguments i referències exactes.

74. *CodoínACA*, vol. 26, p. 130.

75. *CodoínACA*, vol. 26, p. 194. Hom remarcarà en aquesta frase la grafia diferent de l'esment anterior. Vegeu també «Item un *sayo* vaquero de brocat», (*ibidem*, p. 256)

76. J. M. MADURELL MARIMON/ J. RUBIÓ Y BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)* (Barcelona, 1955), p. 52, doc. núm. 25. Vegeu encara a València *say* (*Antiquitats*, *s.v.*).

Un altre inventari de Barcelona del 1497 l'enregistra també:

«Item, un *sayo* de drap de mescla valenciana».⁷⁷

En la «Crich-chrach» de Valero Fuster (imprès el 1556) reapareix el nostre mot i també *gonet*, variant de *gonell*, que però no sembla ésser el mateix que *saio*:

«Feram vn *sayo* papal
Y vnes calses ab braguella,
Posim vn *gonet* vermell
Y al coll vna gran esquella» (CSV, p. 297; *Poesia popular*, ps. 266-267).

A Mallorca, on el lexema s'ha conservat més temps, trobem en un inventari del 1564 el mot foraster i l'autòcton units:

«Item altre *sayo* negre. Item un mantell y un *sayo* burell vell del dit defunt. Item altre *gonellet* burell vell».⁷⁸

Ad núm. 87: «yo som aquí per dir yo só aquí»

Pel que fa a l'alternança de les formes de la primera persona del verb *ésser*, voldria adduir un albarà, en el qual una sèrie d'asseguradors, escriu personalment que consent a córrer el risc de les coses assegurades a tota ultrança. Vet aquí tot el text barceloní del 1496, contemporani, doncs de les *Regles*:

«Jo, Pere Estebe, *só* content del demont dit.
Jo, Reffel Holiver, *só* content del desús dit.
Jo, Amador Comes, *só* content del dessus dit pacte.
Jo, Johan Pareller, *som* content del demont dit pacta.
Jo, Jaume Boleda, *só* content del desús dit.
Jo, Johan Gual, *só* content del desús dit.
Jo, Gabriel Parets, *só* content del desús dit.

77. *Assegurances*, II, p. 672, doc. núm. 331.

78. *Llucmajor*, III, p. 173.

Jo, Nicolau Viastrosa, só content del sobre dit pacta.
Jo, Pere Lunes, só content del desús dit».⁷⁹

La forma rebutjada solament hi és representada una vegada enfront a totes les altres que prefereixen *só*. En una obra com *Càrcer d'amor*, on la primera persona surt constantment, només tenim *yo só* (p. ex., p. 13 *et passim*).

Ad núm. 100: «nerenny per nerey»

Tot el que aportaré sobre aquesta regla es redueix a uns dubtes. En primer lloc, no veig per quina raó el Dr. Badia afirma que totes dues paraules són oxítones [nerenní] i [nereí]. El cas de *nerey* sembla evident. *Nerenny*, però, bé podria ésser mot paroxíton [ˈnereɲ], amb el sufix de *fusteny*, *ferreny*; és clar que tot queda enlaire, puix que no coneixem cap altre cas segur del masculí **nereny*. Si era un **nereí* o **nereïn*, s'explicaria fonèticament a partir d'un *NIGRICINUS, de la família del verb gal·loromànic *NIGRICIRE > francès *noircir*.

La primera cita que tenim del lexema és un document de Barcelona del 1410 on és dit que «la dita dona muntà e entrà en la cambra d'ell desposant ab una fadrina *nereyna* magra».⁸⁰ El text del *Curial* «cabells narayns» és una reconstrucció del Sr. Aramon; la lectura del manuscrit és, però, *naray*.⁸¹ Altres mencions més tardanes (Corella, etc.), totes del femení, al *DCVB*, *s.v.* *nereí*, *nereïna*. És curiós que en la part catalanollatina del diccionari de BusaN (1507) aparegui, fora de l'ordre alfabètic, una entrada sols del femení: «*Nereina cosa. fuscus. a. um*» (p. [222b]).

79. *Assegurances*, II, ps. 650-651, doc. núm. 307.

80. Jaume RIERA I SANS, *El cavaller i l'alcajota* (Barcelona, El pi de les tres branques, 1973), p. 170.

81. El Sr. Aramon va puntuar així la descripció d'Aznar al *Curial*: «Havia los cabells durs e molt aspres, e gran flota de cabells, *naray* grans mans, amples spatles e pits e era molt prest e ardit com un leó» (vol II, p. 197; *ENC*, núms. 35-36). En el volum III, en la secció d'Errades corregí *naray* per *naray[ns]*. Més convincent és la puntuació de l'ed. Miquel i Planas-Alfons Par: «gran flota de cabells; *naray*; grans mans. . . » (p. 233, ratlla 7865) i l'explicació: «*naray*: ço es *nerebí*, negrós; cast. *negruzco*». En la seva edició de 1902, A. Rubió i Lluch, sense advertir-ho, suprimí el mot.

És possible avançar la data de *nereïna* al 1348. En una carta que el rei Pere el Cerimoniós tramet als seus majordoms, quan es volia tornar a casar, diu que la infanta Leonor de Sicília era més lletja que la seva muller anterior:

«... e que ha bé .xxi. o .xxii. anys, e que és pus blanca, e que ha en la cara aquelles rojors que y ha la comtessa d'Ampúries, e encara que li estan pus leig, e que és queacom *nercina* e magra».⁸²

L'editor d'aquest text pensa que la grafia *nercina* «sembla influïda pel francès *noircie*» (p. 103, nota 5). Això és una suposició gratuïta. El més probable és que no es tracti de cap *nercina*, sinó que l'original digui *nereïna*, i que hom hagi confós una *e* per una *c*. Caldria comprovar-ho al registre corresponent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la qual cosa m'és pel moment impossible. Em permetré de fer observar que aquesta suposada frase «*nercina* e magra» és pràcticament igual que la de «*nereyna* magra», la qual acabem de veure al text del 1410 d'*El cavaller i l'alca vota*.

Ad núm. 102: «**sent Ment** per dir **sanct Nen**»

No crec de cap manera que es tracti d'una reducció de *sant Senèn*, el que va sempre aparellat amb sant Abdon. El *sant Ment* o *sent Ment* d'ací és el miraculós patró de malalties de la pell, força esteses en el temps de les *Regles* i que he estudiat detingudament en un article recent, al qual em permeto d'enviar el lector.⁸³ El *mal de sent Ment* és esmentat abundantament en documents de la segona meitat del segle xv, sobretot a València, però també alguna vegada al Principat. També hi apareix la variant *sanct/sent Nen* o *Nent*.

82. *Epistolari de Pere III* (ed. R. Gubern, Barcelona, 1955; *ENC*, núm. 78), p. 102, carta XI.

83. *Filología y sifilis. Sobre el mal de simiente o mal de sement*, «Revista de Filología Española», LXXVIII (Madrid, 1998), ps. 275-308.

Ad núm. 110: «**mató** per **brossat**»

Té raó el Dr. Badia quan diu que les informacions que posseïm sobre aquests termes «deixen molt desatès el País Valencià». Normalment jo en dic *brull* a Castelló, però estic quasi segur d'haver sentit *brossat* per aqueixes terres castellonenques, encara que no ho puc localitzar. El *ALDT* (mapa 364, *mató*) mostra que *brossat* s'atura a la ratlla del País Valencià, on les respostes són només *brull*. Tanmateix al *Procés de les Olives* llegim «Ni may ne fareu d'aquella (sc. llet) vós nates|| *broçat* ni quallada» (vv. 1201-1202) i hi ha altres esments que deixen pensar que era a tot arreu el terme general. La reprovació de *mató* a les *Regles* deu correspondre's amb el que era la realitat en el conjunt del domini lingüístic, encara que *mató* figura al *Sant Soví* (cap. 158) i al *Libre del Coch* de mestre Robert («formatges e *matons*», § 136). S'hauria d'esbrinar quina és la lliçó del manuscrit valencià del *Sant Soví*, el qual Osset Merle va començar a publicar al *BSCC*, XVI, 1935.

Només el 1803 el diccionari de Torres Amat (publicat per Esteve, Belvitges i Juglà) remet *brossat* a *mató* (Colón-Soberanas, *Panorama*, § 152) i a partir d'aquest moment aquell esdevindrà el que hom en deia un «terme territorial», és a dir, dialectal.

Ad núm. 112: «**homey** per **homicidi**»

Ad núm. 312: «**homeyer** per **homicida**»

No sabem si *homicidi* és emprat per Carbonell i això aniria en el sentit de les *Regles*. Tanmateix el nostre arxiver, quan ha d'anomenar el criminal, se n'ix del bon camí traçat per aquestes normes i en diu *homeyer*. Així, parlant del rei Pere exposa que era justicier:

«e molt executador de malsfaytors, especialment de *homeyers*, de violadors de fembres, ...» (*CrònEsp*, II, p. 145).

I també l'altre presumpte autor, Bernat Fenollar, diu:

«Essent Barrabàs un ladre maligne traydor molt superbo y gran *homeyer*» (*Passi*, vv. 136-137).

Els *Furs de València* tenem una major varietat al llarg de tota l'Edat Mitjana. Així, al costat d'*homicidi* («establim e ordenam que si *homicidi* serà feyt en la ciutat...»)⁸⁴ trobem *homey* («qualque pena sia ajudjada o haüda de homey o altra mort natural...»)⁸⁵ i *homeyer* («e si serà haüda remissió per *homey* fet, que no contrastant la dita remissió, lo *homeyer* sia tengut pagar les penes pecuniàries pertanyents a la part del ocís, segons fur»).⁸⁶

Ad núm. 113: «remey per remedi»

Té raó el Dr. Badia quan diu que aquesta correcció és suggerida per l'anterior. Apareix *remedi* en les obres de Carbonell i no crec haver-me topat mai amb *remey*:

«E tenint a gran affronta los castellans, que *remedi* negú dar no y podien, lo rey de Castell, pus vey a no li podia ésser soberch ne par, enviá a pregar lo rey Abderramèn...».⁸⁷

La forma culta *remedi* també surt una vegada a l'*Epistolari* valencià del segle xv:

«... havem pensat e contínuament pensam quina provissió, *remedi* o ajuda poriem fer per mittigar o *remediar* tants e tals mals e inconvenients».⁸⁸

En canvi, Bernat Fenollar usa *remey*; a la *Passi en cobles* hi surten sis esments del mot, per exemple:

84. Fur I-IV-13. El manuscrit A no comprèn el terme i hi posa *d'home odi*. Més esments, d'*homicidi*, per exemple, als furs IV-XXI-1 i IX-VII-44. Vegeu sobre el castellà *homicidio* i variants A. GARCÍA DEL VALLE, *La variación nominal en los orígenes del español* (Madrid, 1998), ps. 268-270.

85. Fur III-V-78, ratlla 108. Altres esments III-V-82, IX-VII-34.

86. Fur IX-VII-34. Vegeu nota explicatòria de l'ed. Colón-Garcia. Al procés Sueca tenim *homeyer* i *homey* (vegeu ps. 136 i 145). A la VC de sor Isabel de Villena topeu amb dos esments d' *homeyer* («ladre e *homeyer*»), un d'*homey* («ladronicis e *homeys*») i un altre d'*homicidi* («lo cruel *homicidi* que cometeu»).

87. *CrònEsp.*, I, p. 251.

88. *Epistolari (II)*, p. 151, lletra núm. 37, ratlla 44.

«dels vostres proffetes || donar-li *remey* haveu cert promés» (*Passi*, v. 2796).

Observem en l'exemple de l'epistolari valencià que al costat de *remedi* hi és el verb *remediar*. També en la llengua es va produir la competència entre aquest (per exemple: «Si *remediar*-te vols, no metas en la balança les vàlues d'ella ab los teus dolós presents») ⁸⁹ i el més popular *remeiar*. Les solucions semicultes són les que han prevalgut. ⁹⁰ La variant intermèdia *remesi* també és usada en la traducció catalana dels *Viatges de Marco Polo*. ⁹¹

Ad núm. 114: «algotzir per dir algozir»

El nostre arxiver Carbonell, el·ludint la regla, escriu *algotzir* (*Opúsc.*, vol. 27, p. 219).

Si jutgem per la quantitat de sovintejades mencions d'aquest arabisme als *Furs de València*, gosaria dir que és molt difícil diferenciar la preferència entre l'africada *-tz-* o la sibilant *-z-*. Les grafies canvien constantment i no permeten cap conclusió vàlida. El que sí que puc afirmar és que (llevat del ms. Q del segle xv, força dolent), totes les altres fonts forals sempre tenen el diftong: *alguazir* o *alguatzir*. Així al fur III-V-114 de Pere el Cerimoniós, l'any 1371, A (ms. bàsic) escriu *alguazir* diverses vegades, igual que S, mentre que l'incunable P porta ací i a tot arreu, *alguatzir* (ed. Colón-Garcia, III, ps. 173-174 i nota 3). ⁹² El ms. Q, per exemple, posa *algotzir* al fur VIII-V-13, any 1417, del rei Magnànim (ed. *cit.*, vol. VI, ps. 172-173 i nota 2) i al fur IX-XX-

89. Francesc MONER, *Obres catalanes* (ed. P. Coccozella, Barcelona, 1970; *ENC*, núm. 100), p. 149. També al *Teatre profà* trobem aquest interessant passatge: «Y si lo duch no-u *remedia*, yo-y posaré remey ab uns quants delats del camp de Tarragona, parents meus» (ed. J. Romeu, II; *ENC*, núm. 89), p. 105.

90. Sor Isabel de Villena al VC utilitza 12 vegades *remeyar* i quatre el verb *remediar*. Bernardí Vallmanya només empra *remeyar* en un text on aquest verb surt constantment i on l'original castellà diu sempre *remediar* (*Càrcer d'amor*, ps. 28, 33, 34, 38 etc.).

91. «Mas han-n'í aytal *remesi*» (ed. Annamaria Gallina; *ENC*, núm. 85), p. 123.

92. No sols a València trobem la forma amb *-gua-*; cf., per exemple, *alguatzir* en document barceloní del 1386, en Rubió, *Docs. Cult.*, II, p. 292, doc núm. 300.

VIII-16 del rei Martí, any 1403 (ed. cit., VIII, p. 378, nota 2), però *algutzir* i *alguatzir* al fur I-III-5 (ed. cit. I, p. 153).

En els documents relatius a la família Martorell, autor del *Tirant*, les grafies també són inestables del tot: *alguatzir* (cf. *Villalmanzo-Chiner*, p. 321, any 1442), *alguatzirs* (ps. 352-354, any 1446), *alguatziris* (ps. 351, 354, any 1446, amb diverses mencions del mot) i *alguatzir* (p. 320), *algozir* (ps. 392-393, any 1447). Vegeu encara per a la Cocentaina medieval la distribució d'*alguazir* i *alguazil*.⁹³

Aquesta qüestió de gusts es deu reflectir també en la inclinació de l'autor de les *Regles*.

Ad núm. 118: «**calcatrix** per voler dir **cocodrillo**»

A part l'esment de les *Regles*, no hi ha menció de *cocatrís* a la fi del xv i començament del xvi, car l'entrada de BusaN «cocodillus: cocatrís del Nilo»⁹⁴ no és altra cosa que un calc complet de l'original del *Lexicon* de Nebrija: «crocodilus. i: por la cocatriz del nilo».

Però *cocodrill* ja és al *Dotzè* d'Eiximenis:

«Posava en lo seu «Pastoral» aquell gran Elinandus, que en tot gran senyor sobiranament hi deu apparer gran misericòrdia; e diu que açò ensenya natura en les bèsties generoses o principals, car lo lleó perdona a aquells qui estan devant gitats en terra; lo *cocodrill*, rey de les bèsties graponans, plora quant veu l'om mort; lo elefant, si veu l'om fora camí errant, ell se posa en lo camí per tornar-lo-y».⁹⁵

A l'incunable valencià del *Regiment de la cosa pública* d'Eiximenis es llegeix a la fi del capítol XVI: «un petit aucell, ab ses ales tallants, mata lo *cotodriu*» i es la llició que mantenen el P. Daniel de Mo-

93. J. J. PONSODA, *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)* (Alcoi, Marfil, 1996), p. 241. Cf. també *Antiquitats*, s.v. *alguazir* i *alguazil* i *Corts de 1645 alguazil* (p. 347).

94. Corregiu l'errata, puix el que diu BusaN és «Crocodilus. i per la cocatriz del nilo» (ed. facs. de Colón-Soberanas, p. [49c]).

95. Francesch EIXIMENIS, *Dotzè llibre del Crestià*, II, 1 (Girona, Collegi Universitari de Girona, 1986), p. 306: «cap. 600: Què deu promoure lo cor del príncep a misericòrdia».

lins de Rei i R. Miquel i Planas en llurs respectives edicions; probablement, però, la bona lliçó fóra **cocodriu*.

Com a curiositat direm que a la traducció del *Tresor* de Brunetto Latini realitzada a la fi del segle XIV pel valencià Guillem de Copons apareix, en un divertit capítol, *corcorell* (per traduir el francès antic *co-codril* o *corcoril*) i també *calcatrinx*.⁹⁶

Ad núm. 119: «**paraís** per voler dir **paradís**»

El Dr. Badia explica bé que totes dues solucions es trobem des del començament de la llengua, però arriba a la conclusió que la pronúncia *paraís* d'avui és potser deguda a influència castellanitzant. No n'estic massa segur, car aquesta forma ha prevalgut constantment en la llengua a tot el domini. Dels 40 esments que en fa sor Isabel de Villena, es reparteixen equitativament en *paraís*, *parays*, *parahís*, *paradís* i *paradys*. A la *Imitació* de Miquel Peres sols recordo haver llegit *paradís* (p. ex., ps. 75, 77, 81 i 185, ratlles 2241, 2295, 2389 i 5665). La tradició es degué conservar, el que no exclou que la presència en la llengua veïna de *paraíso* n'estintolés la forma ací censurada.

Ad núm. 122: «**pleyt** per **plet**»

Aquesta és una regla poc valenciana. Als *Furs de València*, on el lexema surt constantment, la solució *pleyt* predomina almenys en un 90% sobre *plet*, i això al llarg de tot el període foral. Entre els abundosos furs del rei Jaume, només dues vegades surt la forma *plet* (IV-IX-13 i VIII-III-14). Cercant entre les disposicions dels altres reis he trobat esporàdicament més casos de *plet* (per exemple, I-III-2 del rei Martí; I-III-3 d'Alfons el Benigne; I-III-25 de l'emperador Carles i a aquest segle XVI i al XVII sembla haver-n'hi més de *plet*, sense que,

96. Brunetto LATINI, *Llibre del tresor. Versió catalana de Guillem de Copons* (ed. Curt Wittlin, Barcelona, 1976; ENC, núm. 111), II, ps. 40-41. - Vegeu encara Llúcia MARTÍN PASCUAL, *La tradició animalística en la literatura catalana medieval* (Alacant, 1996), p. 265.

però, ho pugui afirmar estadísticament).⁹⁷ Hom té la impressió que en l'Edat Mitjana l'alternança era tan variable com el participi *fet* i *feyt*. Cf. l'expressió *feys* o *pleys*.⁹⁸ El verb sempre ha estat *pledejar*.

Encara avui *pleit* és la solució valenciana més estesa (estintolada pel cast. *pleito*?), però l'altra no hi ha desaparegut.⁹⁹

Ad núm. 142: «guineu per rabosa»

La sinonímia, en un pla de llengua, no crec que hagi estat contemporània entre *guineu* i *rabosa*. Aquest darrer terme és més tardà.¹⁰⁰ *Guineu* substituï el vell *volp* en quasi tota l'extensió del domini; és l'expressió del mateix rei Pere el Cerimoniós, dirigint-se al governador del Rosselló (cf. *Epist Pere*, p. 184), després vingué la fragmentació diatòpica (cf. *Wittlin*, ps. 348 i 487). Aquí estan els esments de *guineu* valencians de sant Vicent o d'Antoni Canals i encara al xv es pot afegir un doble cas de *guineu* del *Llibre d'Hores*, de Morella:

«Mas ells en va demanaren la mia ànima; entraren en lochs jusans de la terra; seran liurats en mà de coltell, seran parts de *guineus*».¹⁰¹

Tinc la sospita que els *Eximplis e miracles* són valencians o millor una possible traducció feta a València.¹⁰² En aquesta obra apareix dues vegades el mot *guineu* ja acompanyat del seu sinònim:

97. L'abat del monestir de Valdecris escriu al rei i diu «per no haver plet ne qüestió» (RUBIÓ, *Doc. Cult.*, II, p. 343, doc. núm. 355). També en els documents relatius a la família de Joanot Martorell, hi surt la forma *plet*; cf. *Villalmanzo-Chiner*, ps. 365 (doc. núm. 546 de l'any 1446) i 395 (doc. núm. 552 del 1447).

98. Vegeu, per exemple, a l'ed. Colón-Garcia, I, p. 201 (= I-III-57. 9).

99. Cf. sobre la prehistòria del terme A. GARCÍA DEL VALLE, *La variación nominal en los orígenes del español* (Madrid, 1998), ps. 292-294.

100. Vegeu encara «*volps* o *guineus*» en A. HAUF, *Dues versions iberoromàniques de l'«Opus agriculturae» de Palladi. Petita mostra lexicogràfica, La Corona d'Aragó i les llengües romàniques* (Tübingen, 1989), p. 390.

101. Ed. G. Colón, Barcelona, 1960; *ENC*, núm. 87, p. 75. És una traducció del salm 62 «Deus, Deus meus ad te de luce vigilo» que figura en l'Ofici parve de la Verge. Torna a sortir a l'Ofici de difunts. *Guineus* hi tradueix el genitiu plural *volpium*.

102. Esperem que aquests extrems s'aclariran quan apareixerà l'estudi de Josep-Antoni Ysern Lagarda.

«... e emprenyà-la altra vegada, e ach en ella una filla a la qual mès nom *Guineu* o *robosa* (sic)» (*Exemplis*, I, p. 257, núm. 277).

«E axí con ells stauen axí parlant veren una *rabosa* o *guineu*, e demana'ls de què's contrestauen [...] E la *rabosa* dix que no podia entendre» (*Eximplis*, II, p. 235, núm. 625).

Tot el que segueix en aquest exemple ja és expressat únicament per la *rabosa*. El mateix passa en altres esments, com per exemple, *Eximplis*, II, p. 129, núm. 516.

Com diu el Dr. Badia, al segle *xvi* *guineu* es troba, tanmateix, en sentit figurat a València; hi és l'«espolsador», canvi semàntic provocat per la cua de l'animal (cf. el castellà *los zorros*). Més curiós n'és un altre sentit figurat valencià. És el de *guineu* 'calabós'. En una *Pragmàtica* de l'any 1620 és explicat que uns malfatans romperen:

«les portes de les presons y *guineus* de les Torres del portal de Serrans».¹⁰³

Poc després, en les Corts del 1645 els valencians, fent relació dels contrafurs, es planyen al rei Felip d'una arbitrarietat del duc d'Arcos:

«Item per quant lo dit Duc de Arcos manà posar en la presó a Leandro Escales, tancant-lo en un *guineu* ab cadena, grillons y guardes de vista ahon estigué molts mesos».¹⁰⁴

També el *Dietari Aierdi* (1674) empra amb tota naturalitat *guineu* en explicar l'episodi de «Mosén Navarro mort a punyalades en la torre dels Serrans, en un *guinneu*» (p. 328, § 754).

Aquest sentit es conservava a la fi del segle *xviii*, segons l'inèdit vocabulari valencià-castellà del canonge Joan Antoni Mayans i Ciscar: «*Guineu* en el palacio de Oliva es un calabozo o calabuiç. Guineu es rabosa o zorra. Llámase también guilla, i de aí guillot, como si se di-

103. J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana* (Madrid, III, 1939), p. 157a.

104. Ed. Lluís Guia Marín, *Cortes del reinado de Felipe IV. Cortes valencianas de 1645* (València, 1984), p. 205. Un altre text sobre el mateix afer a la p. 242; aquí el mot és escrit *guinneu*.

gese rabosòt = zorra». ¹⁰⁵ Pel que fa a l'antiguitat d'aquesta metàfora, sembla que la podem situar al segle xv, puix que, segons J. Sanchis Sivera, «en la parte alta (sc. de l'edifici municipal) hallábase la prisió n llamada de la Torre y las llamadas Guinneus, palabra que significa 'raposo' o 'zorro'». No n'aporta, però, documentació. ¹⁰⁶

La impressió que fa aquesta regla és que hom prefereix la innovació lèxica (*rabosa*) al mot vell (*guineu*).

Sobre *guineu*, *rabosa* i els sinònims antics i moderns *guilla*, *renart* i *volp* hi ha documentació a Colón (1976, ps. 154-155), així com alguna reflexió sobre la dificultat de localitzar un text amb criteris exclusivament lèxics. ¹⁰⁷

Ad núm. 143: «maixcarat per mascarat»

Crec que el sentit de la regla és el referit a la 'taca de carbó o de sutge', és a dir, un derivat de *mascàra* i no pas de *màscara* 'carena'. Això és solament una impressió meua. Té raó el Dr. Badia quan diu que l'important és la censura de la pronunciació palatal de la sibilant. Aquesta pronúncia es troba molt arrelada a València; personalment jo a Castelló sempre he dit *maixquera*, en aquells bells anys 40 quan es cuinava amb carbó. ¹⁰⁸

105. Vegeu Emili CASANOVA, *La variació lingüística del valencià al segle XVIII a través de Joan Antoni Mayans (1718-1801)*, *Cabdells* (Oliva, 1999), I, p. 134. No hem de fer cas de la sinonímia que addueix Mayans, puix que la treu de fonts llibresques, sobretot del *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou.

106. *Vida íntima de los valencianos en la época foral*, València, 1935, p. 55 (extret dels «Anales del Centro de Cultura Valenciana»). Segons el «Diccionari Aguiló», el valencià *guineu* era 'lloc brut' (*s.v.*). Probablement es tracta també d'un document antic, però no és indicada cap font documental.

107. L'arcaisme *volp de Llull* fou canviat sistemàticament en *rabosa* per Bonllavi (*cf.* Schmid, p. 258). També la VC de sor Isabel de Villena empra una vegada *raboses*. Vegeu encara Llàcia MARTÍN, *La tradició animalística*, p. 274.

108. Voldria afegir que la palatalització depèn sovint de cada mot en particular. Per exemple, *peixcador* ja surt el 1381 a *Procés Sueca* (p. 107 i nota 186); en Vilajoiosa, segons *Corts de 1645* (p. 378), hom escriu *peixcadors*, *peixquera* i *peixa*. A Castelló, encara que he sentit alguna volta la pronúncia palatal, no he dit mai això, sinó *pesca*, *pesca(d)or*, *pesquera*. És clar que en el cas de *peixcador* pot haver influït el primitiu *peix*, com passa a Mallorca (*cf.* Pons, Mostassaf: «Capítol de *peixcadors*», ps. 26-30; any 1448).

La correcció de les *Regles* és potser de Fenollar, que rebutja aquestes palatals en el grup *-sc-* i que dóna exemple escrivint:

«... Adam, hon sou ara?
 Veniu y rentau-vos || la vostra *mascara*
 ab la sanch divina || que per terra cau» (*Passi*, vv. 3827-3829).

Segui el significat i per tant l'accentuació que es vulguin en el mot primitiu, ja abans dels autors valencians esmentats (Carles Ros, Martí i Gadea, Carles Salvador), Pere Joan Porcar entre 1589 i 1628 adopta diverses vegades al seu *Dietari* la forma *màixqueres*:

«Dimats a 27 de janer 1604, a la vesprada, passejaren dos *màixqueres* a cavall ab dos capussos de dol...».¹⁰⁹
 «Dijous a 16 de dit [mes = 1625], los estudiants feren una *màixquera* ridícula, com ells acostumen, disparatada, que donaren que riure a tots ab tanta diversitat de invencions [...] cert que no es pot creure tan gran invenció de *màixquera*».¹¹⁰

En el sentit de 'mascarada, representació escènica' l'usa Lluís de Milà, en *El Cortesano* (ed. princeps 1561) quan fa dir a un personatge:

«yo vull pagar-me a mots d'estos cortesans per les burles que en ses cases me feren lo dia que'ls allarguí la *màxcara* per a huy».¹¹¹

També el *Dietari Aierdi* (1664) descriu una «*Màixquera* molt de veure en València» (p. 329, § 762).

Afirma Coromines al *DECat*¹¹² que *mascara* surt a Eiximenis,

109. Pere Joan PORCAR, *Dietari, 1589-1628 (Antologia)* (València, Institució «Alfons el Magnànim», València, 1983), p. 49-50.

110. *Ibidem*, p. 249. En canvi, en 1521 tenim a València el motiu *mascarats*: «... molta gent, saquejant y robant los bons e fels, que'ls nomenaven ells *masquarats*» (*Antiquitats*, I, p. 64, núm. 23, 2).

111. *Teatre profà*, ed. J. Romeu, II, p. 122 (*ENC*, núm. 89).

112. En un text que ell reproduceix malament, puix que a l'ed. d'*ENC*, núm. 24, p. 120 hi ha altres grafies. Vet-lo ací, segons l'ed. de R. Miquel i Planas: «Segonament, que tots temps hi haiats drete e nedeia intencio, e noy mesclats res de *mascara*», *Doc-trina compendiosa*, p. 226. ratlles 2734-2736; («Biblioteca Catalana»).

però el passatge en qüestió pertany a la *Doctrina compendiosa*, que no és un text eiximenià, com, després de constatar com era la llengua, vaig dir el 1969 i ha demostrat també J. Riera i Sans, sense que cap filòleg en faci massa cas.¹¹³

Una accentuació inequívoca és la d'aquest passatge de Lleida del 1520:

«... que's gos desfressar ni portar *màsquera* o careta alguna de qualsevol manera».¹¹⁴

Ad núm. 145: «**muró per merlet**»

Tenim un cas de sinònims i la distribució geogràfica de cadascú d'aquests termes que assenyala Badia sembla confirmar-se amb una glossa de la *Crònica* de Jaume I. El vell text duu, segons l'edició de València del 1557, empremtada per la vídua de Mey: « E començà de tirar lo fonèvol, en l'altre dia, e tolch dels *dentells de la torra* de tres tro a quatre». Els *dentells de la torra* són els 'merlets'.¹¹⁵ Doncs bé, en l'aclariment o «tavla de les paravles difícils» que es publica en aquesta edició llegim:

«En lo cap. 51. a hon diu *dentelles de la torre* (sic), se diu als *murons* de la torre o muralla».¹¹⁶

Aquesta glossa valenciana va en el bon sentit, però en un inventa-

113. Cf. G. COLÓN, en *Travaux de Linguistique et de Littérature* (Strasbourg, 1969), VII, p. 163 (en un cas el Sr. Coromines, *DECat*, s.v. *malldar* en tingué compte i després ho oblidà). J. RIERA I SANS, *Fra Francesc Eiximenis no és l'autor de la Doctrina Compendiosa, Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner* (València, 1984), I, ps. 289-292.

114. Josep LLADONOSA I PUJOL, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524* (Barcelona, IEC, 1970) p. 216, doc. núm. 133. Per arrodonir un xic les dades sobre la família lèxica de *mascara*, remeto a un *mascarell* mallorquí del 1566, grafiat *mesquerel*: «Item un bou *mesquerel* de edat de circa nou o deu anys» (*Llucmajor*, III, p. 150).

115. L'edició Bruguera (Barcelona, 1991; *ENC*, col. B, vols. 10 i 11) porta *denteyls de la torre* (cap. 203).

116. Vegeu el meu treball *La «Tavla de paraules difícils» de la Crònica del rei Jaume*, *BSCC*, 73, 1997, ps. 197-234, espec. ps. 204 i 217, núm. 34.

ri o «notament» del 1385 de béns de la reina Sibilla de Fortià, començat a «la Ciutat de Gerona» per l'escrivà de ració Antoni de Naves, s'apunta:

«... e lo dit sobrecop és orlat entorn de diverses figures de torres o *murons* e reparat de diverses lletres morisques; encara ha en lo dit sobrecop j. pinyó ab una figura de castell en lo cap de la qual ha una corona ab *murons* e la qual li donà lo senyor Rey...».¹¹⁷

Aquesta doble menció de *muró* avança la primera data del mot, el localitza a Girona i desfà un xic la distribució geogràfica d'aquest parell de sinònims.

Sobre *merlet*, vegeu aquest exemple d'una lletra escrita des de Gènova als consellers barcelonins el 1436:

«combateren lo dit Castellet en tant que aquella jornada prengueren les barbacanes o ravalins del Castellet, qui eren molt forts e de gran deffensió, e lo mur de les barbacanes molt gros, e los *merlets* bé enmantellats» (*Mensajeros barceloneses*, p. 165, doc. núm. 91).

Per una altra banda, el mot *merlet* també apareix en una composició valenciana del certamen en honor de sant Cristòfol. Mossèn Pere d'Anyó li diu:

«Hi sou castell fundat sobre la roqua
de l'alt Syon, vallegat d'esperança,
y en lo *merlet* que'n lo més alt çel toqua
la voluntat a l'etern Déu col·loca» (*Certàmens*, p. 598, vv. 37-40).

Ara bé, en la «Sentència» del concurs, redactada pel secretari Jaume Gassull, aquests versos d'Anyó són irònicament qualificats d'«obra fina, dolç cant de *merles*» (*ibidem*, p. 631, vv. 232-233), on podríem veure una al·lusió a l'estrany mot, potser desconegut a València.

117. J. M. ROCA, *La reyna empordanesa* (Barcelona, 1925; «Memòries de la Reial Acadèmia de Bones Lletres», vol X), p. 81.

En el *Diari del capellà* tenim un altre sinònim: *mena* (cf. cast. *almena*): «... li tramès a dir per molts que en l'hora que vendran a donar combat, li metrà muller e fills e filles en les *menes*» (p. 199). Aquest esment s'afegeix al del *Tirant* i al del pseudo sant Pere Pasqual que cita el DCVB, s.v. *mena*.

Ad núm. 150: «*jatsesia* per *jatsia*»

La censura té certa justificació, puix que la primera solució sembla haver estat considerada més vulgar. Ambdues formes surten al *Liber elegantiarum* de Joan Esteve. Ja el *Procés Sueca* del 1381 usa *jatnesia* (p. 157) al costat de *jassia* (p. 115), igualment ho fa sant Vicent: *jatsesia* (i *jatsefós*, cf. G. Schib, *Vocabulari de sant Vicent Ferrer*, Barcelona, 1977, p. 89), però vet aquí que els *Furs* de València només tenen *jasia*, *jassia* i *jatsia*, però no pas *jatsesia*, i això en totes les disposicions des de l'època de Jaume I fins a la de l'emperador Carles. En tinc centenars i centenars d'exemples, i només donaré unes poques referències de cada variant:

1261, Jaume I: «*jassia que que nós siam necigens...*» (pròleg); *jassia que* (VI-X-10); *jatsia ço que* (III-XXI-3); *jassia ço que* (IX-VII-48); *jasia ço que* (VIII-II-19).

1301, Jaume II: *jassia que* (I-III-13).

Pere el Cerimoniós: *jatsia que* (VII-VIII-32); *jatsia que* (VII-VIII-31; variant *jassia que*); *jassia* (IX-XIX-50); *jatsia* i *jasie* (al mateix fur IX-XIX-66).

Martí l'Humà: *jatsia* (IX-XXXIV-15; 9-XXXIV-98).

1418, Alfons el Magnànim: *jatsia* (IX-34-96).

1542, Carles I: *jatsia* (VII-II-14; VII-VIII-6; VII-VIII-7).

Els furs de Jaume I tenen un model llatí i aquest és gairebé sempre *licet*. Ja veiem que la construcció és aquest *jatsia + que* o bé *jatsia + ço que* i més endavant també sense cap partícula: «*jatsia* la conexença... no s'haja pogut...»; «*jassia* los notaris... sien...», etc. Però aquí la sintaxi de la concessiva importa poc. L'explicació de la forma amb *t* (*jatsia*) ha estat ben aclarida per Coromines i acceptada per Badia. Tanmateix només voldria remarcar que la suposada precedència cronològica de

jassia no es justifica davant els exemples (abundósissims) dels *Furs* de Jaume I, on totes dues formes conviuen. En canvi, *jatsesia* és una redundància fonètica, i per això degué ésser malvista. Afegim que a l'*Epistolari de la València medieval* (segle xv) sovintegen *jatsia* i *jassia* únicament. El mateix podem dir de la documentació de l'escrivania valenciana on tenim, per exemple, *jatsia que* (doc. núm. 30 del 1477) i *jassia* (docs. núm. 7, 8 i 10 dels anys 1392, 1399 i 1406).

Ad núm. 153: «tots plegats per tots ensems»

La menció més antiga que coneixem del sintagma *tots plegats*, amb l'element *tots*, és la següent del 1433, relativa als corretgers de Barcelona:

«Que no gosen anar a una fira *tots plegats*.

Item ordenaren los honorables consellers e pròmens que los mestres del dit offici no gosen anar *tots plegats* a una fira sinó hu o dos, segons que la fira és bona» (*Mostassaf Barcelona*, p. 524, doc. núm. 70a).

Poc després tenim aquesta de Barcelona del 1460, que ací ens interessa particularment. Es tracta de la descripció de l'entrada del malaguanyat primogènit Carles de Viana, després d'haver estat alliberat de la presó de Morella, on l'havia tancat son pare:

«E isqueren-li a rebre'l los deputats e los Consellers de Barchinona no pas *tots plagats* (sic) mas quascuns ab sa cavalcada acompanyats de molta notable gent».¹¹⁸

Aquest text el copia literalment Pere Miquel Carbonell:

«E isqueren-li a rebre'l los diputats del General de Catalunya e los consellers de Barchinona no pas *tots plegats* mas cascuns ab lur cavalcada acompanyats de molta notable gent».¹¹⁹

118. *CodoïnACA*, vol. 26, p. 39.

119. *CrònEsp.*, II, p. 219. Remarqueu el canvi de *sa* per *lur*, no massa exacte.

La fórmula *tot plegat*, en el seu ús adverbial, que ja és medieval,¹²⁰ la trobem també a Mallorca el 1496, en un inventari d'una església, en el que és qüestió de la creu de plata:

«E primo ffo pesat lo pom ab complement de les mans vâries de aquell e canó *tot plegat* ab lo gonell qui era dins lo dit pom e canó de coura pessà *tot plegat* deu lls. e mitge [...] deu pessas obrades d'argent per dita creu obrades pessà *tot plegat* vuyt ll. sinch onze [...] les pessas de dita creu d'argent sumaria *tot plegat* e serian per tot lo pes de dita creu d'argent *plegat* divuyt lls. onze unses».¹²¹

Ad núm. 156: «**combregar per comunicar**»

Si aquesta estrofolària regla pertany a Carbonell, direm que ell no és gens conseqüent, puix que en els seus escrits empra la forma condemnada. Per exemple: en les seves poesies:

«quet donà *combregar* Santa|| lo lexis ab odor tanta» (*Opúsc.*, vol. 28, p. 341).

També quan el nostre home es posa a fer de traductor de la Santa Inquisició en processos contra judaïtzants,¹²² recorre a la forma censurada:

«E més ha confessat e confessa que quant portaven lo cors preciós de Jesu-Christ per ciutat per *combregar* alguna persona malalta...» (*ibidem*, id., p. 99).

120. En *Lo fill del senescal d'Egipte*, en una frase que vol significar 'sobtosament, d'improvís': «al pus tost que poch, gita'l en lo foch *tot pleguat*» (*Novelletes exemplars*, ed. R. Aramon, p. 153.5, *ENC*, núm. 48). Així ho mostra l'original francès, calcat amb poca traça pel traductor català: «Et *tout plat* el feu le rua», *Du Roi qui volt fere ardoir le filz de son seneschal*, Méon, *Fabliaux*, II, p. 341, v. 338. En realitat el francès *tout plat* volia dir 'bruscament' (cf. *FEW*, IX, p. 44b).

121. *Llucmajor*, II, p. 484.

122. Cf. «Ita ego Petrus Michael Carbonellus Regius Archivarius licet sum fessus sed non defatigatus talia et tanta scelerata opera describere tamen ob domini nostri Jesu-Christi eiusque Sacratissimae semper virginis Mariae matris gloriosae totiusque Sanctissimae Trinitatis atque Caelestis Curiae reverentiam et honorem proxime dictarum sex personarum reconsiliatarum sententiam ab eius originali nota ac processu illorum habitam sumpsi et propria manu vernacula lingua scriptam ut est de more scribere placuit in haec verba» (*Opúsc.*, vol. 28, p. 88).

«... e que *combreguen* lo cors preciós de nostre Senyor Déu Jesu-Christ al manquo una vegada lany ço és a la Pascha de resurectió sis trobaran disposts per *combregar*» (*ibidem*, id., p. 120).

La recomanació de *comunicar*, és pròpia d'un llatinista molt cregut de si mateix, com era Carbonell?

Ad núm. 157: «**expernuictiar** per dir **extramuntiar** o **perenoliar**»

No estic tan segur que *expernuictiar* sigui una errada; podria tractar-se d'una metàtesi, molt normal de **perunciari*, puix que el grup *-ctiar* sona com a sibilant [-siar]. Primer voldria corregir l'error del *DCVB* (que ha passat al text de Badia), segons el qual el 1402 tenim una forma *pernucciari* publicada en el llibre de J. Roca sobre la Medicina catalana. El text en qüestió no pertany a l'època del rei Martí, sinó que fa part d'una lletra de la reina Violant, del 1388, explicant la malaltia del seu marit el rei Joan I (mort el 1396): «E lodoncs (sic) fo *pernucciari* ab consell de la maior partida dels metges». ¹²³

A propòsit de *perenoliar*, haig de dir que l'única forma que conec a Castelló és *peloriar* o *pernoliar*. Aquesta darrera la trobem ja el 1389 a València, en un apunt de l'hospital d'en Clapers:

«Item doní al rector de Sent Lorenç, per *pernoliar* un malalt qui morí en l'espital, IIII sous». ¹²⁴

Melcior Miralles, en el seu *Dietari del capellà*, parlant de la malaltia de la reina Maria:

«... estech molt mal; e de continent confessà, combregà e *pernolià* ab molt gran devoció, e feu testament...». ¹²⁵

123. Joseph M. ROCA, *La medicina catalana en temps del rey Martí* (Barcelona, 1919), p. 48. Aquest text és tornat a publicar pel mateix editor en ROCA, *Johan*, p. 222.

124. *Pobreza*, p. 128, nota 72.

125. Capítol 197 de l'ed. de Sanchis Sivera, 1932. Vegeu també, Melcior MIRALLES, *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* (selecció) (ed. Vicent-Josep Escartí, València 1989), ps. 105, 108, 174 i 201. Vegeu encara a un text quatrecentista valencià: «ja l'an *peloriat*», G. CALAFORRA en *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XXVII (1993), p. 45. 21, i poc després «e rebuda la *extrema unció*» (*ibidem*, p. 49.6).

La forma proposada *perenoliar* té l'aspecte d'una ultracorrecció i dubto que sigui un compost d'un inexistent **enoliar*, com propugna el *DECat*, s.v. *oliva*.

Ad núm. 162: «calderons per dir baynots»

En un inventari mallorquí del 1564 trobem quasi junts aquests dos ítems, el primer prou expressiu:

«Item, uns *beynots* y una empoleta per tinta [...] Item dos *calderons* de aram». ¹²⁶

Ad núm. 177: «no qual per dir no és necessari,
o no fretura, o no cumple»

És curiós que just quan comença la part segona (al núm 174), tradicionalment atribuïda al canonge Jeroni Pau, vingui Mn. Bernat Fennollar emprant en lo seu *Passi* totes les expressions, tant la rebutjada (*no cal* i *no y cal*) com les altres: *no fretura*, *no cumple* i *necessari*, si bé aquest darrer terme només en forma positiva.

El més important és la presència de *no cumple*, lexema del qual semblava «que no n'existeixi cap mostra enregistrada». Vet ací que, en un moment donat, «los juheus» fan a Pilat aquesta resposta, acusant Jesús:

«Los mals d'aquest hom || són tants y palesos
que *no y cal* fer proves || ni pren loch mercé,
davant tu sa lengua // los ha tots admesos,
no cumple que sien // per altri defessos» (*Passi*, vv. 1841-1844).

Per descomptat, aquest lexema és un castellanisme cru. Recordem simplement aquells versos de les *Coplas* Jorge Manrique quan parla dels alts fets del seu pare: «Sus hechos grandes y claros // *no cumple* que los alabe// pues los vieron// ni los quiero hazer caros» (estrofa XXV).

126. *Llucmajor*, III, p. 173.

Ad núm. 178: «clotell per dir tos»

El mot *tos* és més aviat valencià, apareix al *Consolat de Mar* (ms. de València, en lloc de l'antiquat *currogós* dels altres còdexs) i sobretot s'aplica al bestiar, mentre que normalment es parla del *clatell* de les persones. Aquesta és almenys la situació del castellanenc (cf. Colón, 1978, I, ps. 232-233). No crec que *clotell* sigui la forma primitiva i *clatell* —més estesa del que se suposa— sigui una forma diferenciada fonèticament. En la tradició lexicogràfica *tos* és en BusaN, on Nebrija duia *colodrillo*, s.v. *ophiosis*

Ad núm. 183: «jaquir per lexar o dexar»

Una altra vegada veiem la recomanació de les *Regles* i la pràctica de Carbonell. En l'afegitó que escriu a la *Dansa de la mort*, lo «vici-canceller» respon:

«Mas profit e honor vedava || De mon offici no *jaquir* // Es ara tart lo penedir» (*Opúsc.*, vol. 28, p. 299),

tot i que en començar ha emprat l'altre verb:

«Discrets serem - si cascú se prepara || En obrar bé - *lexant* a part los vicis» (*Ibidem*, id, p. 297).

També parlant del rei Joan I, tan despenedor, consigna:

«E per los dits ministres e cassadors se empobria, car tots quants diners haver podia, [a] aquells dava, car aquell poch patrimoni que son pare li *jaquí*, vené, donà e barnejà» (*Cròniques*, II, p. 153).¹²⁷

Bernat Fenollar únicament empra el verb *deixar* i sabem que el

127. Val a dir que aquest passatge està pres de la *Crònica de Joan I*, p. 21 (citada per M. DE RIQUER, *Obras de Bernat Metge* (Universitat de Barcelona, 1959), p. *139).

seu amic i rival Gassull adoptava *jaquir*, com els llauradors de l'Horta de València.¹²⁸

Ad núm. 187: «birbe per bisbe»

Aporto ací l'únic exemple de *birbe* en l'accepció de 'mena d'embotit'; hi és en un exemple tardà del 1557 de Mallorca:

«sinch lengonisses petites, quatre sobressades curtes, un *birbe* y una poltrum de porch, un blanch y una botifarra».¹²⁹

Ad núm. 188: «retxat per rextat»

En principi estic d'acord amb el parer de Badia: «Hom té la impressió que la solució *retxa* (amb africada), relegada a zones laterals, era menys admesa que *rexa* (amb fricativa)». Amb tot, l'excel·lent documentació que Coromines aporta (*DECat*, VII, ps. 224-225) fa pensar que antigament la situació era un xic diferent. Puc, a més, il·lustrar el que dic amb dos exemples d'un homònim del nostre editor, Pere Badia, familiar de la Santa Inquisició de Barcelona i adaptador el 1505 al català de les *Introductiones latinae* de Nebrija; així, en tractar «De nominibus anomalis» tradueix l'equació de l'original «cancelli. orum: *rexas*»¹³⁰ per «cancelli. orum: *retxas*»¹³¹ i més endavant, en el mateix còdex, quan en la *Secunda repetitio* es parla «De quantitate syllabarum» el nostre inquisidor tradueix «clatus, i: *retxa de ferro*» (*ibidem*, fol. CXLlr^o; no dispo aquí del text castellà). I encara dos anys més tard, el 1507 BusaN adapta així el nebrissenc «Clatro. as. aui. *por cerrar con rexas*» per «Clatro. as. aui. *tancar ab retxas*».¹³²

128. Bonllavi suprimeix *jaquir* en favor de *llexar*, però en altres indrets del text canvia *lleixar* per *dexar* (SCHMID, ps. 212 i 214; cf. també Wittlin, p. 370). La VC empra una vegada *jaquir* («Aquesta heretat desijau *jaquir* a vostres fills?») contra una munió de *lleixar* i *deixar*.

129. *Llucmajor*, III, p. 220. Deixem de banda el *birbe* de Marco Polo.

130. *Introductiones latinae* (Logroño, ca. 1505, fol. E i (Norton, núm. 383)).

131. *Introductiones latinae*, adaptades per Pere BADIA (Barcelona, 1505, fol. XLI r^o (Norton, núm. 87)).

132. En els altres casos de *cancelli*, *cancellatim*, *clatrus*, *clatrata fenestra*, BusaN duu *rexes* i *rexas*. El mateix fan les posteriors adaptacions catalanes de 1522, 1560 i

Cal dir que de la forma criticada *retxat* només coneixem documentació mallorquina, i això pot ésser la raó del blasme a les *Regles*. En canvi, *reixat* (o *rexat*) era la forma més corrent. Així als comptes de la construcció de la *Capella reial* es parla constantment de *rexat*:

«... per paredar los lindàs sobre los quals és lo *rexat de ferre* e cloure los forats on engrava lo dit *rexat* de algeps, encara per ronpre los fonaments del dit portall perquè les vergues se poguesen engastar, hi féu faena Nicolau Bonet, piquer...» (València, any 1464).¹³³

«Item. donà a n Jaume Pilol, pintor XXXXV sous per pintar de color groch hi vermel ab oli de linós lo *rexat* de la dita capella, perquè no cargàs de rovell ni s guastàs, stigués pus bé» (any 1469).¹³⁴

Ad núm. 191: «**rata pinyada per rata penada**»

El nostre Arxiver ens desconcerta, puix que no usa cap de les dues solucions, sinó que, sempre parlant de l'animal heràldic, un cop s'inclina per *ratpenat* i un altre precisament pel terme proscrit: *ratpinyat*.

«... sobre lo elmet aportava un bell timbre ricament deurat en lo qual havia una corona Real e sobre la corona lo *ratpinyat* que és divisa dels Reys de Aragó fort bé obrat e daurat» (*Opúsc.*, vol. 27, p. 229).

«E tantost seguint lo cors un cavaller qui portava lo elmet ab la corona e lo *ratpenat* al cap...» (*ibidem*, p. 266).

«... hun elmet e sobre aquest elmet deu haver una corona e sobre la corona deu star lo *ratpenat*. E denant aquest cavaller en aquest dia deuen (sic) anar los Reys darmes» (*ibidem*, p. 301).

Ad núm. 192: «**cussogues per cossegues**»

Badia assenyala, a part *pessigolles*, el tipus lèxic *cassogues*, *cocoguelles*, etc., de formació expressiva i assegura que «no deu ésser fàcil

1587, totes les quals han seguit servilment el que Nebrija porta en la segona edició de Burgos 1512.

133. *Capella reial*, II, p. 163a; vegeu encara ps. 164b, 172b.

134. *Ibidem*, p. 176a.

d'afinar-hi gaire més». Penso que es pot anar més lluny consultant el *ALDT* (mapa 80) i tenint en compte el tipus metatètic *cigolletes*. També tenim a sant Vicent el verb *cocegar* 'fer pessigolles' (*Segona llança*, ps. 135-136).

Ad núm. 193: «**jugar a rumfla per jugar a rumfa**»

Es tracta d'un joc de cartes. A dues obres del xv valencià (any 1497), el *Procés de les olives* i a la *Disputa de viudes i donzelles* surt aquest mot en les dues modalitats. En el primer, on tot són equívocs i eufemismes eròtics (hom parla del joc de la gresca, la rifa, etc.), tenim:

Si tenen caual[1] || hi trinca donetes
Yls dau en la *rumfa* || jugant a nahips,
Estenen se totes, // cridant com adips,
Hí resten alegres // ab mil cançonetes» (*CSV*, p. 78; vv. 2045-2048).

He controlat la lliçó amb el facímil de l'edició incunable, car el que interessa és veure si el mot és *rumfa* o *rumfla*.¹³⁵ En el *Procés* tenim la forma recomanada. La cosa va tota de doble sentit, literalment fóra: si tenen (sc. les dones) els trumfos del cavall i rei («trinca donetes») en el joc de la *rumfa*, totes elles s'estenen (és a dir, mostren les cartes a l'adversari) i celebren la jugada amb crits de joia i cançonetes. L'estrofa següent diu que si juguen amb els vells, «no's poden estendre» (v. 2049).

En la *Disputa*, contràriament, surt la lliçó que les Regles rebutgen:

«Jugau ab la viuda || que sia parlera
Al joch de la *rumfla*, || que [e]s prou honest joch,
Que si per desdicha, || guanyau la primera,
Ab hun crit enuida: || “Tres val la darrera”» (*CSV*, p. 206; vv. 409-412)

A títol d'inventari copiaré una disposició d'abans del 1419 del castellanenc *Libre d'ordinacions* sobre jugadors e prestadors:

135. *Poemes satírics del segle xv* (València, 1973, «Societat Bibliogràfica Valenciana» I, fol. e-7r^o).

«Item stabliren e ordenaren que algú no gos jugar a joch de gresca, de pota, de violeta (alias buffa), *tranfa* ne altre negun joch de daus desús naquests o raldeta, naips de barralet, de cruetes ne a clocha dins la vila o terme de aquella» (ed. Revest, p. 43).

L'editor remarca que la síl·laba *tran* de *tranfa* ha estat repassada en època posterior. Em demano si no hi deia **runfa*. I no crec que es tracti aquí d'un joc de daus, tot i que la redacció és poc clara i hi ha possibilitat de puntuar de diverses maneres.

Ad núm. 196: «ledesme per legítim»

Hi ha l'abundor d'esments de *ledesme* als diccionaris; l'editor diu que A. Canals sols usa *legítium* i sembla que el cultisme ja s'imposa. Això és exacte, però una ullada a documents jurídics, que és precisament on aquests conceptes han d'aparèixer amb freqüència, no fóra sobrera. Així, per exemple, en les lleis emanades del rei Jaume als *Furs de València*, especialment al llibre sisè, trobem només *ledesme* (fill o infant), mentre que *legítima* resta per designar la part obligada de l'herència, i també hi surt el verb *legitimar*.¹³⁶ Vet ací:

«Lo pare o la mare no pot los seus fills *ledesmes* en lur *legítima* enganar ne minvar» = «Pater et mater non potest filios *legitimos* in sua *legítima* defraudare» VI-IV-49; ed. Colón-García, vol. V, p. 185).

«Fill natural qui serà nat de hembra e d'om solt e solta e seran tals que porien ésser marit e muller, poden *legitimar* e a ell donar benefici que pusque venir a successió de son pare e de sa mare, si altres fills *ledesmes* no y haurà» = «Naturalem filium qui natus de tali soluto et soluta qui esse possiint vir et uxor, *legitimare* possumus et ei successionis beneficium impertiri, deficientibus filiis *legitimis*» (VI-IX-9; ed. Colón-García, vol. V, p. 243).

136. Una petita singularitat en els furs de Jaume I és «*legítima* edat» en VII-I-1 (ed. Colón-García, VI, 1994, p. 5). Més tard el terme es generalitza, així el 1329 un fur d'Alfons el Benigne parla de «*legítimes* exceptions» (I-III-101; ed. cit., I, p. 231).

Ja es veu el camí que seguirà aquesta família etimològica. I així el rei Alfons el Magnànim, en comentar disposicions anteriors, disposa el 1418 que:

«si la filla a la qual serà dat l'exovar morrà ab intestat e sens fills o altres descendents seus naturals e *legítims*, la dot e sposalici que axí li serà donat torn entegrament al dotador» (VI-V. 3; ed. cit., p. 40).

Una cosa semblant, partint dels *Furs*, podríem dir a propòsit del núm. 138 «**exovar per dot**».

No pretenc criticar, però acudint als texts, els arguments filològics es fan més sòlids.

Ad núm. 201: «**fora vila per fora ciutat**»

No veig la pertinència d'aquesta correcció, car a l'Edat Mitjana les nostres ciutats eren poquíssimes. Al regne de València, l'única ciutat fou València, tota la resta eren viles. Només el 1347 el rei Pere premià la fidelitat de Xàtiva amb el títol de ciutat. A Catalunya i a les Illes passava igual: per exemple, aquí només Palma era Ciutat. Amb tot, diré que Bonllavi, al seu torn, va canviar *vila* per *ciutat*. (SCHMID, p. 257).

Ad núm. 203: «**parlar en pla per dir parlar en vulgar**»

Probablement el Dr. Badia l'encerta quan suposa que, en aquesta norma, *vulgar* gaudia d'un cert prestigi entre erudits i persones cultes, i retreu el cas de Dante, autor del *De vulgari eloquentia*, i el més tardà de Pietro Bembo, autor de les *Prose della volgar lingua* (1525), per fer veure que *vulgar* posseïa una connotació més elevada que *pla* per ésser contraposat a *llatí*. Evidentment aquesta actitud podem atribuir-la sense escrúpols a P. M. Carbonell i possiblement al seu mentor Pau; és, doncs, vàlida en el cas concret de les nostres *Regles*. El mateix podríem dir-ne del mallorquí Ferran Valentí, que tradueix les *Paradoxa* de Ciceró «de latí en *vulgar* materno e malorquí»¹³⁷ i encara de Joanot

137. Ferran VALENTÍ, *Traducció de les Paradoxa de Ciceró* (ed. de J. M. Morató i Thomàs, Barcelona, 1959; «Biblioteca Catalana d'Obres Antigues»), p. 43.

Martorell, qui en el pròleg del *Tirant lo Blanch* s'atreveix a «expondre no solament de lengua anglesa en portoguesa, mas encara de portoguesa en *vulgar valenciana*». ¹³⁸ Però no sé fins a quin punt una tal oposició dialèctica és aplicable a la llengua en general, a aquella que en l'Edat Mitjana també era anomenada *lingua laica*. ¹³⁹

Badia oblida, però, que hi ha almenys un altre element important en joc, i és *romanç* i la seva família *romançar* i *arromançar* (sobre la qual vaig dir alguna cosa en Colón 1993, ps. 185-192 i Colón 1989, ps. 23-26). Vegeu, per exemple, que a l'època del Compromís de Casp algunes clàusules testamentàries dels sobirans són «reduhides de *latí en romanç*» ¹⁴⁰ «de *latí en romans* reduhides» ¹⁴¹ o bé es tracta d'un testament «reduhit de *latí en romans*»; ¹⁴² i encara un notari barceloní consignava que tal llibre era «tornat de *latí en romans* per instrucció y doctrina de persones no sabens lo *latí*». ¹⁴³

Pel que fa a *parlar en pla*, no caldrà aturar-nos en temps llunyans, on l'expressió abunda; ¹⁴⁴ ja ben entrat el segle XVI, un personatge tan

138. Ed. Albert Hauf i Vicent Josep Escartí, València, 1990, vol. I, p. 2.

139. Vegeu *lingua laica* (VILLANUEVA, *Viage literario*, XVIII, p. 86, i *at lingua layca* (doc. tarragoní del 1392, Patrimoni de la Mitra, núm. 3, fol. 16v^o)). Em demano què entenia l'autor de *Frayre de joy e sor de plaser (segle XIV)* quan esmenta un fantàstic animal que parla *en pla llatí* (*Narrativa en vers dels segles XIV i XV*, ed. A. Pacheco, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 94).

140. M. DUALDE, *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, IV (1951), p. 440, nota 9.

141. *Ibidem*, p. 441, nota 11

142. *Ibidem*, p. 440, nota 10.

143. J. M. MADURELL MARIMON / J. RUBIÓ Y BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)* (Barcelona, 1955), p. 595, doc. núm. 341.

144. En anomenar la llengua pròpia, per exemple, el batle de València comunica al rei en 1415 que li presta «dos llibres appellats Visio Monachi Colo[nicenses], la hu *en pla*. . . » (TINTÓ, *Johan Mercader*, p. 252, doc. núm. 85); les autoritats barcelonines descriuen el 1445 un esclau circasià que ha fugit i *parla assats pla* (J. MIRET I SANS, *La esclavitud en Catalunya*, «Revue Hispanique», XLI (1917), p. 48). Però també es pot veure l'oposició entre l'idioma culte i el popular: «dos llibres grans scrits en pregamins de les Croniques dels Reys d'Aragó, en los quals llibres lo I és scrit *en latí* e l'altre *en pla*» (A. VILLALBA DÁVALOS, *La miniatura valenciana en los siglos XIV y XV* (València, Institución Alfonso el Magnánimo, 1964, p. 217, doc. núm. 26, del 1425)). Vegeu encara: «diu una oració del senyor rei e príncep e senyor cardenal *en latí*; altra *en pla*, que fonc la pus singularíssima cosa que gents hagen oït», *Dietari del capellà*, p. 171.

culte com Pere Antoni Beuter, en la *Primera part de la Història de València* del 1538, en explicar unes inscripcions llatines de Sertorius, afegeix llur significat, «que totes volen dir *en pla*: Quinto Sertorio hordenà que a despeses sues se fes, y ell ho consagrà» (fol. 44v^ob).

Per tal que es vegi que *vulgar* i *pla*, en la realitat lingüística de Catalunya, eren sinònims, n'hi ha prou amb obrir alguns inventaris barcelonins que especificuen l'idioma dels llibres llegats:

«Item, un llibre sense cobertes descornat, *scrit en vulgar*, en paper, appellat *V i c i s e V i r t u t s*. E comense. “Com segons.” E fineix: “Deo gràcias”».

«Item, un altre llibre de paper de forma de full, *scrit en pla*, ab cubertes vermelles, ab .X. bolles grosses, appellat *S a n G r e s a l*, descornat sense tancador. E comense: “En aqull temps”». ¹⁴⁵

Amb tot, hem de tenir en compte que estadísticament l'expressió *en romanç* predomina durant tot el segle xv. ¹⁴⁶

Ad núm. 204: «**esguard per consyderatió**»

Si Carbonell és l'autor de les *Regles*, com defensa Badia, hem de concloure que era home força versàtil. En la seva prosa predomina *esguard*, el qual és un mot que a la darrerria del xv continuava ben viu.

145. MADURELL, *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*, p. 81, inventari núm. 115, de l'any 1459. En l'inventari núm. 100 del 1448, llegim les especificacions idiomàtiques següents: *en cathalà, en pla, en romanç, en vulgar cathalà (ibidem)*, ps. 72-75). Vegeu encara el ric apèndix que dona Antoni I. ALOMAR I CANYELLES, *La llengua catalana com a patrimoni de les Balears des de la perspectiva del passat*, dins *Actes del IV Congrés, El nostre patrimoni cultural: el català patrimoni de Mallorca*, (Palma 1997), ps.17-56, especialment ps. 47-50.

146. Pensem encara per al castellà, fray Luis de León en *Los nombres de Cristo* (1585) quan defensa, contra els que el blasmen per no escriure en llatí, puix que «no leen aquestos mis libros por estar en *romance*, y que en *latín* los leyeran», que parlar *romance* es «negocio de particular juicio» (introducció al lib. III, ed. Félix García, Madrid, 1951, p. 657, B. A. C). Ja abans un poeta tan exigent com Juan de Mena empra quatre vegades el substantiu *romance* i no cap *vulgar* en la *Yliada en romance*: recordem el «rudo e desierto *romance*! Acaescerà por esta causa a la homérica Yliada como a las dulces et sabrosas frutas en fin del verano» (Prohemio; ed. M de Riquer, Barcelona, 1959, p. 36).

I això és normal, car *esguard* i *consideració* no són sempre sinònims. Una prova ens la forneix el traductor de Domenico Cavalca en els seus grups sinonímics del *Mirall de la Creu*:¹⁴⁷ *considerant e mirant* (*Mirall*, I, 97); *considerant e contemplant* (*ibidem*, II, 45); *respecte o esguart* (*ibidem*, I, 33). El nostre Arxiver diu, per exemple, que uns monjos suplicaren el rei que:

«per honor de Déu e de la sanctedat del dit loch, e per pietat de llur pobresa, e *per esguart* de la sua nova venguda li plagués enriquir lo dit monastir de algunes terres» (*CrònEsp.*, i, p. 241).

Un altre esment a *CrònEsp.*, I, p. 263 («avent *esguart* al que havia fet cascú»). La família etimològica també és representada en la prosa de Carbonell: «*esguardant* la terrible mortaldat» (I, p. 243), «Y *esguardada* la manera que s'i tenia, engendrà's molt gran espantament en los coratges dels menuts pobles» (II, p. 151).

No recordo haver-me trobat amb el mot *consideració*¹⁴⁸ en els escrits de Carbonell, però ell mateix reporta una lletra del rei Pere el Cerimoniós al paborde de Tarragona del 1386, on llegim:

«Per ço us pregam [...] que, *considerades* ab sana pensa totes les dites coses, nos socorregats *per esguard* de aquelles e d'aquests nostres prechs» (*CrònEspanya*, II, p. 147).

Acabem apuntant que Bernat Fenollar també usa *esguard*, però no l'altre terme:

«puix donchs esta mort || *esguarts* tants ajusta» (*Passi*, v. 2563),
«y aquest sol *esguart* corromp lo seu cor» (*ibidem*, v. 2276).

En canvi, en un passatge dels *Furs* de 1552, on es tracta dels sofriments d'aquells qui fan front a les invasions de turchs i moros, és dit que per a aquella gent no hi ha:

147. Ed. Annamaria Gallina, *ENC*, núms. 95 i 96.

148. Sí que usa el verb. *Vide*: «Lo qual sermó *consyderat* que porà profitar a algú» (*Opúsc.*, vol. 27, p. 241X).

« hagué *sguart ni consideració* als treballs ni perills ni despeses que se han patit». ¹⁴⁹

Ad núm. 211 i 212: «**sanaya** per dir **cabàs**» i «**cabàs**, e no **sanaya**»

Coincidesc amb Badia a preferir l'explicació d'aquest segon número que insisteix en la recomanació de *cabàs*, enfront del més regional i específic *senalla*. He cercat molt en texts occidentals i valencians i enlloc no he ensopegat amb el darrer lexema. En qualsevol accepció, hom hi diu *cabàs*, sigui un objecte gran o petit, de llata d'espert o de palma. El *DECat*, *s.v. senalla*, explica que generalment aquesta «es diferencia del *cabàs* perquè és més grossa i és de palma, a diferència del *cabàs*, d'espert». Deixant de banda l'estilística en la metallengua, això potser serà en determinats indrets, com ho mostren els inventaris de *Castellar* i *Casas*, *Heretatge* (*s.v. senalla*), però no pertot arreu. Si era així, no veig la necessitat que els documents quasi sempre especifiquin si la *senalla* és de palma o d'espert. Vegeu un inventari mallorquí del 1528: «Item una *sanalla gran de spart*» (*Llucmajor*, III, p. 172). Penso que en un futur estudi onomasiològic d'aquest camp, s'hauria de tenir compte, ultra els dos mots ací implicats, d'altres com *oró*, *sària* o *sària*, etc.

Pel que fa al pretès *senatxo* del valencià, sigui «mossàrab» o no, em permeto de dir que mai no l'he sentit (vaig conèixer el castellà *cenacho* a Màlaga vers els anys 70) i si en algun lloc s'hi usa *sarnatxo* (per exemple, a la Marina Baixa o a Elx entre els pescadors),¹⁵⁰ es deurà a castellanisme cru.

Ad núm. 218: «**Blybia** o **Víbria** per **Bíblia**, qui és lo sacrat libre»

149. Edició de Mey del 1555, facsímil del 1990, III, fol. 9 r^ob A la Regla de Sant Benet tenim *esguardament* o *consideració* (cf. Wittlin, p. 289).

150. Cf. *DCVB*, *s.v. senatxo*; *DECH*, *s.v. cenacho*, nota; Jordi COLOMINA, *El valencià de la Marina Baixa* (València, Generalitat Valenciana, 1991), p. 299; Carles SEGURA I LLOPES, *El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció* (Elx, Ajuntament d'Elx, 1998), p. 118. Lluís Gimeno Betí em comunica que ell ha sentit a sa mare, de Castelló de la Plana, dir *sarnatxo*.

A la fi del segle xv resulta ben estranya aquesta correcció, puix que en català no coneixem en la llengua escrita massa grafies populars com n'hi hagué entre el segle xiv i el xv. En canvi, n'hi ha en castellà (*brivia*),¹⁵¹ vet ací alguns exemples contemporanis:

«leya en casas de judios en la *brivia* romançada, segund la tienen los judios» (any 1487),¹⁵²

«... un libro en romance que era una parte de la *brivia*» (any 1509-1511),¹⁵³

«un testimonio de la *brivia* escrito en hebrayco» (1514-1515).¹⁵⁴

El més curiós és que el mateix Antonio de Nebrija en el seu *Lexicon llatí-castellà* emprà aquesta grafia popular («Biblia. ae. por la *brivia* por excelencia») i en canvi Busa el 1507 no es deixa arrossegat pel model («Biblia. e. per la *biblia* per excelència»). És possible que en el refús de **bírvia* hagi influït l'homonímia amb *víbria* 'escurçó'?¹⁵⁵ Només conec dos casos catalans de *víbria* 'bíblia'. Així vers l'any 1478 el *Dietari del capellà* conta que foren cremades «XX *víbries* falses... moltes belles e de gran vàlua»¹⁵⁶ i un inventari mallorquí del 1517 rel·laciona: «una *víbria* sens coment, un saltiri de pagramí asturiat».¹⁵⁷

151. *Brivia* no és cap lleonesisme com vol Coromines en el *DECH* (s.v. *bribón*), article en el qual vanament intenta fer venir el castellà *bribón* de *bibria* o *biblia*. Afegeix al seu repertori aquest passatge de la *Confesión del amante*, traducció castellana de la *Confessio amantis* de John Gower: «Del qual yo fallo escripta una estoria en la *Briuya*, la qual cuenta. . . » (ed. M. y E. Alvar, Madrid, 1990, p. 181b).

152. Fritz BAER, *Die Juden im christlichen Spanien* (Berlín, 1929-1936), II, p. 476.

153. *Ibidem*, II, p. 542.

154. *Ibidem*, II, p. 544.

155. En l'Inventari dels béns mobles de Martí l'Humà (any 1410), on s'esmenten sobretot llibres i joies, hi ha un plural *bíbries* que, en un començament, podia semblar el nostre mot, però que tot seguit es revela com l'animal heràldic *vibra*, que també conegué la forma *víbria*: «Item un Àngel d'argent [. . .] ab . IIII senyals clauats, dos Reysals sobre smalt blau e dos altres ab timbres de *bíbries* ab scudets Reysals» (ed. J. Masó Torrents, «Revue Hispanique», XII (1905), p. 477, núm. 539). Vegeu també *vibra* 'escurçó' de l'any 1488, a *Certamens*, p. 614, v. 19. La forma *briva* surt als *Bestiaris* (II, p. 35; *ENC*, núm. 92).

156. Capítol 28 de l'ed. de Sanchis Sivera, citat per Albert Hauf en *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, vol. XI/2 (Heidelberg, Winter, 1993), p. 293a.

157. *Llucmajor*, III, p. 254.

Ad núm. 224: «**floviol** per **flaviol**»

La primera menció de la forma reprovada i amb la mateixa grafia de les *Regles* la tenim al *Decameró* català (1429) en aquest passatge de la Jornada VIII, novel·la 2:

«Dix lavors na Bellcolor: “Vosaltres sou tots grans prometedors e puys no atteneu res: e creets vós fer a mi axí com fes a na Belusa, qui se n’anà ab lo *floviol* sonant? No fareu, a fe de Déu, car ella ne és stada enganada”». ¹⁵⁸

L’original italià duu: «... credete voi fare a me come voi faceste alla Biliuzza, che se n’andò col *ceteratoio*?» (ed. Massèra, Bari 1927, II, p. 109). L’expressió italiana *andarsene col ceteratoio*, avui antiquada i procedent del llatí CITHARA, vol dir ‘con promesse vane, senza ottenere nulla’ (Battaglia).

Ad núm. 225: «**menacord** per **monocord**»

De la forma dissimilada només teníem documentació valenciana del segle XV. Vet ací un testimoni més tardà, ara de Mallorca, de l’any 1571:

«dues mitges viules y una guiterra; un *manecort* y un llibre de cant». ¹⁵⁹

Ad núm. 228: «**spoli** per dir **sponsalici**»

Allunyant-me del punt de vista del Dr. Badia, crec amb Coromines (*DECat*, III, p. 668b) que *espoli* és una forma eixida d’*sponsalici* i que no té res a veure amb *espoli*, de la família d’*espoliar*, si no és una pura interferència formal, i no pas semàntica. Penso sobretot en la deturpació d’un cultisme. Sense haver d’anar al Roselló, als *Furs de València* trobem, sobretot en el llibre V, *sponsalici*, *esposalici*, *sposali-*

158. Ed. Massó Torrents, p. 443.

159. *Llucmajor*, III, p. 242.

ci, espoalici, fins al punt que, davant tanta variant, vaig decidir a la fi de no indicar en tots els casos, en nota de peu de plana, la llició de cada manuscrit (vegeu per exemple els furs X-V-2, nota 11, V-V-9, nota 3, V-V-14, nota 7 *et passim*).

Als pocs casos d'*espoli* 'esponsalici' coneguts, em permeto d'afegir aquest del 1429:

«Item, convenen e prometen los dits Pere Planes, Johan Serra e madona Gabriela, que ells se hauran feelment e leal en aquesta companyia e que los dits escriuran e diran veritat la uns a los altres, e que madona Gabriela no vindrà contra [per] rahó de son dot, *spoli* ne altres drets, etc».¹⁶⁰

Als *Furs* de València no apareix *espoli* en el sentit d'esposalici o escriuix, sinó en el eclesiàstic de 'béns que romanen a la Mitra en morir un capellà o bisbe'. Vet ací un fur de l'emperador Carles del 1532 parlant dels capellans:

«...dels béns adquirits intuitu dels beneficis reservats, no puguen testar, ans los *spolis* de aquells, com los dels bisbes pervinguen a la cambra apostòlica».¹⁶¹

Ad núm. 232: «**musclo** per dir **muscle**»

Desitjaria al·ludir a un parell de detalls. El Dr. Badia comença dient: *muscle* (sinònim d'*espatlla*). Per a mi i per a la major part dels valencians no són sinònims: el *muscle* és el que en castellà es diu el *hombro* (cf. *ALDT*, mapa 20) i l'*espatlla* (que pronunciem *espatla* o *espala*) és la *espalda*. Aquesta és també la posició de P. M. Carbonell, quan conta d'un cavaller qui portava:

«... sobre lo *musclo* e braç esquerra I scut de armes de Aragó ço és les barres dor e flama. E sobre lo *musclo* dret portava lo Real guidó o standart dor e flama enfilat en una lança e penjavali per les *espalles*» (*Opúsc.*, vol. 27, ps. 266-267).

160. *Comandas barcel*, p. 344, doc. núm. 220.

161. *Furs de València*, IV, p. 175 (= fur IV-XIX-18).

A part la qüestió de sinonímia, veiem que Pere Miquel Carbonell ha emprat dues vegades el terme censurat: *musclo*. Però no n'és l'única solució. Amb la inconstància que el caracteritza, també fa ús de la forma correcta i precisament diferenciant-la de l'espatlla:

«... e sobre lo *muscle* squerra portava una lansa per la qual li penjava per les *spalles* avall un rich guidó o standart vulgarment appellat tallamar de les armes reals or e flama e en lo braç sinistre apportava un Real scut de les prop dites armes» (*ibidem*, p. 229).¹⁶²

També afirma l'editor que la variant discrepant *musclo* ha estat enregistrada «en el mateix Fenollar i tot» (p. 343). Ara bé, això és pres del *DECat* (V, p. 854a. 30), que s'equivoca. En cap obra de Fenollar no apareix aquesta forma, ans bé la correcta: «sobre lo *muscle* sagrat la posava» (*Passi*, v. 388), «Portau donchs la creu al *muscle* sant vostre» (v. 2727) i «los vostres *muscles* no fent resistència» v. 3552). També Miquel Peres en la *Imitació* només usa *muscle* (p. ex., p. 51, r. 1516; p. 129, r. 3863). En canvi, podem afegir a la llista dels qui han emprat *musclo* l'esment valencià del *Dietari del capellà* («vengueren coltellers ab robes blanques e corones en los *musclos*», p. 112; és clar que també hi surt *muscle*, p. 109), el passatge barceloní ben gràfic on l'Úrsola explica: «¿No us he ja dit que si jo fos passada no m feres paor, ans vos abarrassara axí —quaix signant-li de les mans vers los *musclos*— e jo mateixa lo y matera?» (any 1410, *CavAlcavota*, p. 157) i el del *Decameró*: «E tinent-li les mans sobre los *musclos*, sens leixar-lo acostar a la cara...» (Jornada XI, nov. 5, ed. Massó Torrents, p. 530).¹⁶³

Bé sabem que en català *musclo* és el mollusc (aquest també valencià, almenys castellanenc).¹⁶⁴ Doncs bé, en el tractat d'*Alcoati* llegim la forma no assimilada:

162. Vegeu encara *muscles* (*Opúsc.* I, p. 226) i *musclos* (p. 265).

163. A la novel·la VI, 3 tanmateix adopta la forma correcta: «E posant la mà al *muscle* de dit senescal.» (ed. Massó Torrents, p. 357).

164. Quan pels anys 90, la televisió valenciana «Canal 9», cedint a la pressió dels anomenats «blaveros», va proscriure cinc-cents mots considerats «catalans» també va bandajar *musclo* (preferint-hi *clòtxina*). A Castelló sempre havia sentit, i continuo sentint, *musclo*.

«Prin *muscle* cremat e perles menudes»¹⁶⁵

Ad núm. 234: «**aydar per ajudar**»

El verb *aidar* era ben corrent a la València dels segles XIV i XV. Per exemple a un hospital valencià hi ha un criat que «pense dels orsts e *ayda* ha servir en l'espital» (1395, *Pobresa*, p. 81, nota 17). Ara bé, quatre anys abans els mateixos comptes anoten «Item doní a I hom que *ajudà* a collir les magranes, I sous». També en els apunts utilitaris de les obres de la capella del convent dels dominicans hi surt sovint la primera forma:

«...per *aydar* a pesar ab la dita manuela ab romana la dita part del re-xat» (any 1463, *Capella reial*, p. 162b).

«... per dos jorns que *aydà* al dit En Nicolau Bonet» (*ibidem*, p. 163a).

Badia constata que Gassull empra amb naturalitat *aydar* a la *Brama* (v. 88) adreçant-se als pagesos. Això no és una crítica de Gassull a Fenollar, perquè aquest adopta tres vegades *aydar* en la *Passi* enfront de dos esments d'*ajudar* (cf. concordances). Afegirem que en una obra seriosa com la *Vida de santa Magdalena en cobles*, editada a València el 1505, el mateix Gassull recorre a l'altre verb:

«hi de la mar / los mals que y *aiudauen*,
parí y morí la partera mesquina»¹⁶⁶

Igualment en el certamen de sant Cristòfol (1488), en una composició anònima que sembla del mateix Gassull, hi ha «que vós bastau, *ajudant* Nostra Dona, // la qual jamés algú no abandona» (*Certàmens*, p. 621, v. 81).

És curiós que en el gran repertori de sinònims i grups de sinònims aparegui força ben representat el verb *ajudar* i no pas *aidar* (cf. *Wit-tlin*, ps. 131-132).

165. *Alcoati*, p. 97r^oa.

166. Facsímil de les edicions Saidia, València 1986, a cura d'Antoni Ferrando, còpia número 37.

Ad núm. 243: «**midar** lo drap per dir **medir** lo drap»

Al meu parer, *medir*, que passa al català al segle xv, és un cru castellanisme. Sempre i a tot el domini es deia *mesurar*, i també l'antiquíssima relíquia *mida*. Però vet ací que damunt aquest es formà un derivar *midar* que no sols viu al segle xiv ans també al segle xv. En l'estudi que cita el Dr. Badia, vaig adduir un text de l'inventari del 1410 l'expressió «*midar o mesurar capes*» (Colón, 1976b, p. 201, n. 7). A Barcelona, el 1489, el mostassaf parlant de la mida o cana diu que «cascuna vegada que dita fusta se haurà comprar e vendre, ab aquella hage ésser *midada* o canada per tant que los venedors e compradors no sien fraudats».¹⁶⁷

Ara puc fornir uns passatges d'uns capítols sobre jocs de 1334-1336, on es manifesta *midar*:

«Primo és ordonat [...] que haien *a·midar* los jochs dels jugadors [...] que sie feta una raya denent la mostra, la qual negú jugador no gos pensar sens los taulagers per *midar* los jochs...» (*Llucmajor*, II, p. 54).

Pel que fa a València, deixant de banda el castellanisme *medir*, que encara s'usa en un parlar descurat, el que sempre he vist en documents i oït és *mesurar*, *mesura* i *mida*.¹⁶⁸

La preferència que manifesten les *Regles* és envers la forma d'aparença més llatina.

Ad núm. 244: «**lesta la letra** per dir **legida**»

Encara que tinc la impressió d'haver ensopegat en l'obra de Carbonell amb el sintagma «lesta la letra», no la puc documentar.¹⁶⁹ Sí

167. *Mostassaf Barcelona*, p. 552, doc. núm. 79d.

168. Com se sap també existeix la forma *amidar*. El substantiu *amida* el trobem en aquest document del 1460, on es parla de la separació dels venedors i es prescriu de «no tenir en una plaça sinó una taula de certa amida» (*Mostassaf Barcelona*, p. 318, doc. núm. 36g).

169. Veritat és que, llegint per sobre les *CrònEsp*, hi he trobat dos participis febles: les cartes, «les quals yo Pere Miquel Carbonell, componedor de la present història, he vistes, tengudes e *legides*» (II, p. 79); «la qual yo he vista e *legida* e recondida en lo present Real Archiu de barcelona» (II, p. 135).

que puntualitzaré, en canvi, que a l'època de les *Regles* el participi *lest*, *-a*, sobretot en fórmules administratives («lesta que fou», etc.), és encara viu a tot arreu, com ho mostren, entre altres, aquests texts barcelonins del 1457 i 1461; en el darrer conviuen la forma analògica i el participi fort:

«... havia dada una supplicació a ells dits consellers a fi que fos *lesta* en lo present consell».¹⁷⁰

«una sèdula de paper [...], la qual fou alta veu *legida* davant tot lo poble qui allí era, e *lesta* aquella, après cascun bras féu llegir una altra sèdula».¹⁷¹

Joan Esteve, en el *Liber elegantiarum* (1489) escriu «Yo he *lestes* les tues letres» (p. [376a]). Miquel Peres el 1482, parlant d'«aquells sabuts mestres», afirma que: «prest passa de aquest transitori món la gran laor, honor, fama e glòria. Si la vida de aquells ab sciència fos stada conforme, dic-te que bé hagueren studiat e *lest*».¹⁷² El mateix direm de Gassull que posa «*has lest* en la Scriptura que...» (*Santa Magdalena*, cobla núm. 58) i encara trobem «*Llestes* o publicades les obres damunt escrites, foren fetes les següents gràcies...» en *Certàmens* (p. 621) o bé «*Llesta* la sobredita apel·lació per lo venerable mosén Pere d'Anyó...» (*ibidem*, p. 637). També Bernadí Vallmanya, traductor de la *Càrcel de amor* de Diego de San Pedro en estil de valenciana prosa el 1493, hi fa: «E hauent lo Rey rebuda y *lesta* la letra, manà...» (*Càrcer d'amor*, p. 68) i més endavant «Però diré algunes que he *lest*», *ibidem*, p. 94); ací l'original no hi influencia gens, potser només que en el segon exemple no hi ha acord del participi passat.

170. *Solemnitats*, Barcelona, 1930, vol. I, p. 233, nota 1. Vegeu també a Lleida la fórmula dels interrogatoris «fonch-li *lest* e perseverà» o «la prevenció a ell *lesta*» des del primer procés de 1402 l darrer el 1452. (*vide Crims Lleida*, ps. 21 a 112).

171. *CodoinACA*, vol. 26, p. 88. Un altre esment del 1460 a la p. 68: «. . . ab veu alta fou aquí *lesta*». - En els documents relatius a Joanot Martorell, autor del *Tirant lo Blanch*, la fórmula jurídica «li fon *lest* (sc. lo capítol) e donat a'ntendre» apareix constantment, vegeu exemples des de 1447 a 1468 en *Villalmanzo-Chiner*, ps. 388, 392, 444, 440-445; el mateix direm de *lesta* (sc. la requesta), ps. 424-425 (any 1455).

172. *Imitació*, p. 10, r. 243. Un altre esment a la ratlla 234: «. . . en lo dia del juy no'ls serà demanat «¿què *haueu lest*?»».

En el segle XVI Bonllavi ja canvia *lestes* per *legides* (cf. Schmid, s.v. *líger*).

El Dr. Badia, qui reporta que la coexistència de formes feble i forta encara es dona en autors valencians, com Ausiàs, el *Tirant* i el *Liber elegantiarum*, treu la sorprenent conclusió que en la norma 244 hi ha una «reprovació de la solució valenciana en bloc» (p. 350). No hi veig enlloc aquesta reprovació en la pèrdua d'un arcaisme en tot el domini lingüístic. Probablement la desaparició de la forma etimològica es deu a la col·lisió amb *llest*, *llesta* 'escollida, selecta'. Deixem de banda el cas de *llest* (italià *lesto*, espanyol *listo*), el qual al seu torn podria tenir el mateix origen.

I seguint la posició de l'editor que parla de l'escissió del territori català en dues grans zones, la que ha conservat en la conjugació les formes fortes de *llegir*, és a dir, *llicg*, *llicg*, *llicja* etc. (País Valencià, la «Franja» d'Aragó, Menorca i esporàdicament a certes localitats mallorquines) i la de gairebé tot el Principat, la Catalunya Nord i la de la resta de les Illes que recorre a l'analogia (*llegeixo*, *llegeix*, *llegeixi*, etc.), hem de constatar que, a l'època de les *Regles*, Pere Miquel Carbonell s'arreglera entre els que adopten les formes fortes:

«Més avant *se lig* que aquest rey En Pere [...] ennoblí la cavalleria prenent la sobirana empresa» (*CrònEsp.* II, p. 144).

I no oblidéssim que les mateixes *Regles* escriuen que tal expressió «no es parlar avisat n'es *lig* en loch elegant» (núm. 229).

Ad núm. 245: «*paparra* per dir *xinx*»

Davant aquesta «sinonímia», sento la mateixa sorpresa que el Dr. Badia. Només donaré un parell d'exemples per si podien ajudar una mica a aclarir l'embolic. Diu l'editor que *paparra* es troba als rimaris de Jaume March i d'Averçó i a Busa-Nebrija, mentre que *xinx* és esmentat el 1451 a *SerraGèn*. Això darrer és una confusió, la qual ve d'una altra de Coromines. El que hi ha al *Gènesi d'Esriptura* de mossèn Guillem Serra de 1451 és *paparra*, terme que surt en l'apartat «De la . III.^a plaga qui fo de *paparr*»; el mot hi és mencionat cinc ve-

gades en una sola pàgina.¹⁷³ i no és indicat per Aguiló, com vol el *DE-Cat*, sinó pel *DCVB*.

Xinxà és a sant Vicent Ferrer: «ple de polls e *xinxes*» (III, p. 292. 20) i BusaN dona l'altre mot com «Poll de bou o *paparra*. ricinus. i» (p. [230a]). És suggestiu que a tots dos esments hi surti el mot *poll*. En l'entrada principal llatí-català BusaN porta «Ricinus. i. per lo renet o *paparra*» i tradueix l'original del *Lexicon* Nebrija: «Ricinus. i. per el rezno o *garrapata*».

Sobre *xinxà* em prenc la llibertat d'adduir aquest divertit passatge de l'any 1461:

«E havem trobada la dita Senyora molt congoxada per fatigació de mala nit que diu havia passada en aquest loch que és tot ple de *xinxes* qui diu que tota la nit la han turmentada».¹⁷⁴

Ad núm. 247: «**avaritiós** per dir **avar**»

És notable que sor Isabel de Villena en la VC no empra *avar* i se serveix únicament de la forma ací condemnada: una volta *avariciós* i dues el plural *avariciosos*. Vegeu la formació de *superbiós* (núm. 66). En canvi, el seu contemporani Miquel Peres recorre a *avar*:

«E per semblant, lo superbo hi *auar* en la gran mar de terribles àncies se offega. Sols lo pobre e humil de spirit en lo port de reposada vida sens temorosa po se ormeja» (*Imitació*, 13, ratlles 325-328).

La forma *avar* ja és lulliana, però resulta interessant veure la concurrència en què entra amb *avariciós*.

Ad núm. 249: «**alacayo** per dir **lacayo**»

Al primer cop d'ull la diferència dels dos termes fa pensar en els arabismes que duen aglutinat l'article *al-*, els uns amb assimilació so-

173. *Compendi historial de la Bíblia que ab lo títol de Gènesi de Scriptura* trelladà del provençal a la llengua catalana mossèn Guillem Serra en l'any MCCCCLI (ed. M. V. Amer, Barcelona 1873, p. 50).

174. *CodoimACA*, vol. 17, p. 61.

lar i d'altres sense aquest fenomen: cf. l'antic *açoch/çoçh* 'mercat', *mostassaf/almostassat*, *almostassafia*, *alcadi/cadi*, *cotó/alcotó*, etc. No vull afirmar en absolut que *lacaio* sigui un arabisme; hom no n'ha trobat encara l'origen, i cap de les propostes etimològiques no convenç. Coromines afirma que «en els darrers anys no s'ha ampliat gaire la documentació» que ens forní (IV, p. 938a. 44-45). Cal dir que ell també ha quedat endarrerit després de la publicació de l'article corresponent del *FEW* (XIX, ps. 195-196), amb interessants notícies sobre el terme a la Galloromània i arguments defensant l'ètim àrab *ulaq* 'corredor' (que no em sembla massa encertat) contra el germanisme **LAKKON* de Diez i d'ell mateix (que tampoc no és gaire probable). Per la meua part procuraré afegir alguna documentació catalana, d'un costat més primerenca i, per l'altre costat, més tardana.

El mot té al començament un sentit militar ('soldat de peu'),¹⁷⁵ significat que pren volada a Catalunya a partir de la guerra civil contra Joan II. Els primers esments de *lacayo* i d'*alacayo* no són, com hom pretén (tot traient l'esment del «*Diccionari Aguiló*»), del 1472 sinó del 1464, en documents relatius al rei intrús Pere de Portugal. En el *Dietari de la Generalitat* és dit «*lacayos*, alias lladres»,¹⁷⁶ perquè aquesta mena de soldats mercenaris es dedicaven al pillatge, a allò que s'anomenava *sacomano*. En els documents cancellerescs del «rei dels catalans» Pere de Portugal, hi ha força mencions de l'any 1464 de *lacayo*,¹⁷⁷ i d'*alacayo*.¹⁷⁸ De vegades s'especifica que aquests soldats són navarresos, però també d'altres nacions estranyes.

Els mercenaris de la guerra civil catalana tenen l'honor d'ésser esmentats en llatí, com ho mostra aquest passatge del *Libellus* d'A. Pastor, relatiu a expedició francesa que volgué conquerir Argelers per a

175. És inexacte que el sentit de 'criat amb lliurea que acompanya el seu senyor' tingui la mateixa antiguitat. No en conec exemples catalans abans de ben entrat el segle XVI.

176. J. Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Pere de Portugal «rei dels catalans» vist a través del registres de la seva cancelleria* (Barcelona, IEC, 1936), p. 27, nota 51.

177. Vegeu Archivo de la Corona de Aragón, *Catálogo de la documentación de la cancelleria regia de Pedro de Portugal (1464-1466)* (pròleg de Jesús Ernesto Martínez Ferrando, Madrid, 1953, números 91, 203, 384, 866, 1112, 1159, 1200, 1291, 1557). No he recorregut el catàleg de manera sistemàtica.

178. *Ibidem*, núm. 1377: *alacayos*

Lluís XI i fracassà davant de Palau, tal com és reportat per l'historiador Calmette:

«Acies quidem suae machinae cum peractere illius murum cepisset, quoniam vero intus pauci erant, illique erant *lacayhi* pro maiore parte, plerique ex ipsis murmurare ceperunt...».¹⁷⁹

Poc després, a Girona tenim un text de la reina Juana Enríquez del 20 de gener de 1467 on, amb variant gràfica, comunica als vescomtes d'Illa i d'Evol i al veguer de Camprodon que restitueixin el botí de guerra que ha fet el capità Machicot:

«Sabut havem com aquests dies prop passats Machicot, capità de *leca-yos*, ab los seus *leca-yos* serie entrat a córrer en la vall de Ribes del comdat de Cerdanya. [...]; detingau e pringau lo dit Machicot e altres *leca-yos* que ab ell foren e no-ls deliureu fins a tant ells hajen soltats los dits presoners e tornat lo dit bestiar e altres coses, com dit és».¹⁸⁰

Ja acabada la guerra i regnant Ferran II, es veu que Machicot continuava fent de les seves. El 21 d'octubre de 1481 el rei Ferran ordena al veguer de Castellbò que no aculli Machicot ni altres malfactors:

«Amats e feels nostres: A notícia de nostra majestat és pervengut que Martucho, ab certs *lacays* e gent ajustadiça, fins en nombre de doscents *lacayos*, los quals ja en dies passats se diu eren stat ab Machicot en aqueix vezcomtat, serien venguts en lo dit vezcomtat, e han donat e donen diuersos dans, e fan e han fet diuersos crims, robos, excessos, delictes e robatoris [...] no acullau, ne acullir permetau, los dits Martucho e altres *lacayos* e gent ajustadiça e o companya de aquell, en los dits vezcomtat, viles, lochs e castell de aquell, ne en altres lochs del dit nostre principat, nels doneu vitualles ni coses algunes necessaries».¹⁸¹

179. Joseph CALMETTE, *Louis XI, Jean II et la révolution catalane, 1461-1473* (Ginebra, Slatkine Reprints, 1977, «Bibliothèque méridionale», 2e série, 8), p. 372, nota 5.

180. Nuria Coll Juliá, *Doña Juana Enríquez, lugarteniente real de Cataluña, 1462-1468*, II, p. 421, doc. núm. 78.

181. *Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos* (edició preparada per Antonio de la Torre, Barcelona, CSIC, 1949, vol. I), ps. 180-181, doc. núm. 80.

Per la seva banda el *Dietari del capellà* esmenta diverses vegades els *alacaïos*, p. exemple: «any 77, venc lo correu com don Jaume de Aragó s'era donat a mossén Burgaro, capità per lo senyor rei, lo qual era estat *alacaio* e en Navarra ha fet actes per lo senyor rei».¹⁸²

Ara, en un altre context, cito un passatge perquè remarca bé l'origen geogràfic navarrès o bearnès d'aquesta gent; és un text de Ferran el Catòlic, redactat en castellà i datat a Tortosa el 26 de gener de 1496. El rei pregunta al governador d'Aragó si certs servidors del conestable de Navarra han donat mort a un home en la vall del Roncal:

«Gouernador. Por parte de los muy illustres rey e reyna de Nauarra, nuestros sobrinos, nos ha seydo refferido que ciertos *lacayos* del condestable de Nauarra, en días passados, mataron en Val de Roncal, hun su vassallo [...]; y a los *lacayos* que perpetraron la dicha muerte, si a vuestras manos hauer los podréys, fagáys justicia dellos, juxta la qualitat de sus delictos».¹⁸³

Al segle XVI ja tenim el sentit actual de 'criat, acompanyant d'un noble, d'un senyor' (bé que en un marc un xic guerrer) en aquest oblidat passatge que el *Diccionario Balari* (*s.v. alacay*) i el *DCVB* (en la seva reedició dels dos primers volums, *s.v. alacai*) reporten i que ací dono en un context major, tot afegint-hi un altre esment. Es tracta de la relació de l'arribada a Barcelona el 1558 de reforços militars contra el perill turc:

«Aprés entre les tres y las quatre pasat mitx iorn tocant los atambors posant se en ordenansa partiren dit senyor coronell y el capità Miguel Agostín Dança e tras ells la companyia del dit Dança anant devant del dit coronell e capità dos *alacays* la hu vestit ab calses negres enferrades ab taffetà e una cuera de contray negre ab mànegas gornida ab faxes de velut negre [...] e laltre *alacay* aportave calses grogues enferrades de taffetà blanc...».¹⁸⁴

182. *Dietari del capellà*, p. 204. Altres esments a les ps. 197 i 208. Aquest text duu la grafia modernitzada.

183. *Documentos sobre las relaciones internacionales, op. cit.*, vol. V (Barcelona, 1965), p. 192, doc. núm. 16.

184. J. BALARI I JOVANY, *Diccionario Balari* (ed. de M. de Montoliu, Barcelona), s. d., *s.v. lacay*; he completat el passatge acudint al *Manual de novells Ardits* (Barcelona, 1895), IV, ps. 423-424.

Per acabar, ara que tenim un quadre més complet del mot, diré que el fet d'aparèixer *alacayo* (amb *a-* inicial) al *Dietari del capellà*, al *Tirant lo Blanch*¹⁸⁵ i d'haver usat el mot Pere Joan Porcar el 1604 («ab dos *alacaios*»)¹⁸⁶ i Martí i Gadea (fi del segle XIX) parla potser en favor d'un tret valencià en la correcció de les *Regles* i parla també en favor d'un possible origen aràbic, bé que l'entrada del lexema en català és un xic més tardana que en francès (*FEW, op. cit*)¹⁸⁷ i que en castellà, on ja surt a la primera *Serranilla* del Marqués de Santillana, que hom data el 1429:

«Serranillas de Moncayo
Dios vos dé buen año entero
ca de muy torpe *lacayo*
fariades cavallero».¹⁸⁸

Ad núm. 253: «cluquer per campanar»

Tenim ací la substitució d'un arcaisme *cluquer*, també grafiat *cloquer*. És, però, important de trobar encara aquests sinònims en una jerarquia cronològica l'any 1511 a Mallorca:

«...com los predecesors propasats nostres feren e comensaren a bona fi un *cloquer* qui aquell és stat comensat e no acabat»,

així es decideix que

«lo dit *campanar* vingua agude fi».¹⁸⁹

185. «E lo dit cavaller se més en orde a la morisca en so de *alacayo*» (cap. 414; ed. Hauf-Escartí, II, p. 812).

186. Pere JOAN PORCAR, *Dietari, 1589-1628 (Antologia)* (València, Institució «Alfons el Magnànim», València, 1983), p. 50. Aquesta edició duu la grafia modernitzada.

187. Els exemples primers de França són difícils de datar. Sembla que el *laquet* 'page vilain allant à pied' de Froissart és una falsa atribució i el provençal antic *lascais* 'laquais' (any 1372, Pansier) no es pugui controlar. El que ja és segur que vers el 1450 els esments hi són nombrosíssims.

188. Marqués de Santillana, *Canciones y dezires* (ed. V. García de Diego, Madrid, 1913; «Clásicos Castellanos», núm. 18), p. 273.

189. *Llucmajor*, II, ps. 480-481.

Val a dir que en aqueix indret de Lluçmajor es va començar el 1473 la torre i hom encetà el *Compte del cluquer* (*loc. cit.*). Això mostra la persistència de *cluquer* i és potser aquesta raó el que fa que les *Regles* el condemnin, quan semblava que era un mot pràcticament desaparegut de la llengua. La persistència de *campanar* va lligada a la presència de *campana* i de la seva família etimològica; amb tot, convé assenyalar la rivalitat d'aquest substantiu amb *seny* (< SIGNUM) durant tota l'Edad Mitjana.

Ad núm. 255: «**quarnar** un libre per dir **ligar** un libre»

Sobre aquest enfrontament de *lligar* i *enquadrernar*, que apareix sovint en documents medievals, presento una curiosa il·lustració en unes cartes de la reina Maria, muller desassistida del Magnànim. En una lletra a Guillem Mir, «feel reebedor dels nostres quarts en Regne de València», li recomana

«que'l libre o traslat que per part nostra fets fer de summa predicabilium sia prestament acabat e de continent fets-lo capsalmar e il·luminar e *ligar* segons se pertany, e *ligar* axí mateix lo libre original» (1429, *Sobiranes*, p. 338)

i més tard aquest explica haver pagat per la feina:

«axí a-n Pere Raurich, il·luminador, com a-n Johan dez Pla *ligador de llibres* de la ciutat de Barchilona, per il·luminar, *ligar e cobernar dos llibres* de la dita senyora, scrits en paper» (any 1432, *Sobiranes*, p. 339).¹⁹⁰

Ya anteriorment tenim un document valencià del 1396 on crec veure els dos mots que consideren les *Regles*. Dic que crec perquè l'editor ha transcrit *guarnar*, allà on potser hi havia **quarnar*. Vet ací el text:

190. Un jueu, Mahir Salamó, *ligador de llibres* el trobem el 1374 (RUBIÓ, *Doc. Cult.*, II, p. 174, doc. núm. 185).

«... un florí d'or d'Aragó, lo qual m'ere degut per lo dit spital de fer lo quèrn, e *guarnar e ligar*, scriure e comprovar aquell, lo qual quèrn és de l'any MCCCXC sis...» (*Pobreza*, p. 94, nota 55).

Amb tot, el verb més usat durant els segles XIV i XV és *ligar* 'relligar'. El *DCVB*, *s.v.* ens proporciona un document de la cancelleria reial del 1367 i un altre de València del 1443. N'hi ha molts més i de ben anteriors (p. ex., 1328, en Rubió, *Docs. Cult.*, I, p. 92, doc. núm. 74),¹⁹¹ entre altres aquest del 1405 que no resisteix la temptació de copiar ací:

«... a Luís Struç, *ligador de llibres* de la vila de Perpenyà, per un breviarí que liguà e cobrí [...] costà de *ligar* e cobrir ab cubertes vermelles e de metre'l a punt: .xviii. solidos .iiii. diners» (Rubió, *Doc. Cult.*, p. 378, doc. 394).

I ja abans, el 1374 un «Abram de Carcasona, juheu, *ligador de llibres*» rep una quantitat «per *ligar* un libre de Lançalot del senyor duch, lo qual ere *descornat*» (Rubió, *Doc. Cult.*, II, p. 172, doc. núm. 182). 1398. També tenim documentat l'antònim *desligar*. Així el 1463:

«Item un coern en què són les Ordinacions de Sancta Cília, *desligat* e sens il·luminar».¹⁹²

A Mallorca el 1498:

«Item un Gerson destampa *dezligat*» (*Llucmajor*, II, p. 44).

191. Per exemple de l'any 1351 (RUBIÓ, *Doc. Cult.*, II, p. 94, doc. núm. 99), de 1356 (*ibidem*, II, p. 119, doc. 119), de 1367 (*ibidem*, II, p. 156, doc. núm. 156), de 1368 (*ibidem*, II, p. 157), de 1374 (*ibidem*, II, p. 172, doc. 182), de 1370, (*ibidem*, II, p. 161, doc. núm. 165), de 1379 (*ibidem*, II, p. 205, doc. núm. 216), de 1386 (*ibidem*, II, p. 288, doc. núm. 297), de 1397 (*ibidem*, II, p. 347, doc. núm. 358), de 1404 (*ibidem*, II, p. 374, doc. núm. 389).

192. MADURELL, *Manuscrits en català anteriors a la impremta*, núm. 123, § 3; vegeu encara núm. 123, §§ 14 i 21.

Que *quarnar* (en lloc de *qüernar*) provi que l'autor de les *Regles* confonia les vocals àtones és una suposició potser arriscada, puix que el grup [kwa-], tan freqüent, ha pogut ser l'origen d'aquesta forma.

Derivats de *qüern* són també força nombrosos. Assenyalo només alguns dels documents barcelonins publicats per Madurell: «Item, un libre de paper, *cornat* ab posts» (any 1459, Madurell, *Manuscrits en català anteriors a la impremta*, núm.115); «...apellat Usatges de Barchinona *cornat* de posts sens cubertes» (any 1462, núm. 122); *descornat* (any 1417, núm. 42); «Item, .XIII. *qüerns* de paper tots *descornats*, escrits de mà del dit deffunt» (any 1420, núm. 49); «Item, hun libre ab certs *coerns descornats* del Preste Johan» (any 1457, núm. 111); «Item, .VII. *coerns* de paper *descornats*, apellats les Constitucions de Cathalunya abreujades», any 1466, núm. 130), etc. La forma *desquarnat* la tenim en aquest ítem: «un libre de paper de forma major, ab cubertas de pregamí, en lo qual no ha res escrit, ab alguns quaerns de paper *desquarnats*, en los que no ha res escrit» (any 1398).¹⁹³

Ad núm. 256: «**il·luminar** per dir **miniar** lo libre»

La documentació de la família etimològica d'*il·luminar* és molt més antiga del que se suposa. El verb *il·luminar* apareix almenys el 1328 («*il·luminar* les caplletres», Rubió, *Doc. Cult.*, I, p. 92, doc. núm. 74) i no pas el 1407, com diu la nostra lexicografia.¹⁹⁴ El mateix passa amb *il·luminador* que no data del 1575, ans bé del 1368 almenys, cf. aquest testimoni del 1368: «Item done a Arnau de la Pena, *il·luminador de llibres* de la ciutat de Barchinona...» (Rubió, *Doc. Cult.*, II, p. 156, doc. núm. 157).¹⁹⁵

193. *Llibres i lectors*, II, p. 635, doc. núm. 436 [31].

194. Cf. encara *il·luminar* en 1356 (Rubió, *Doc. Cult.*, II, p. 119, núm. 119), 1357 (*ibidem*, II, p. 125, doc. 125); 1367 (*ibidem*, II, p. 156, doc. núm. 156); 1368 (*ibidem*, II, p. 156, doc. núm. 157), 1379 (*ibidem*, II, p. 205, doc. núm. 216); 1397 (*ibidem*, II, p. 347, doc. núm. 358); 1404 (*ibidem*, II, p. 372, doc. núm. 386).

195. Afegiu 1371 (Rubió, *Doc. Cult.*, II, p. 163, doc. núm. 168) i 179 (*ibidem*, II, p. 205, doc. núm. 216).

Miniar és una innovació vinguda d'Itàlia, on *miniare*, derivat de MINIUM, ja es troba al segle XIV; les *Regles* en són a casa nostra un dels primers testimonis. El corresponent castellà és més tardà.

Ad núm. 257: «vuy en dia per dir huy dia»

Pere Miquel Carbonell, en els seus escrits, no observa gens aquesta norma, puix que barreja constantment les solucions *huy* i *vuy*; així: *huy* (*CrònEsp.*, I, p. 237. 2; *CrònEsp.*, II, p. 102. 2; *Opúsc.*, vol. 28, p. 225), «de *huy* a un any» (*Opúsc.*, vol. 28, p. 120); «fins al dia de *huy*» (*Opúsc.*, vol. 28, p. 93), però *vuy* (II, p. 146; p. 199; *Opúsc.*, vol. 28, ps. 228 i 313). En la carta que Pere Miquel Carbonell conta l'atemptat contra el rei Ferran el 1492 parla de dues lletres que ha de lliurar a altres persones, «les quals doní *vuy* perquè no poguí aÿr» (apèndix de *CrònEsp.* II, p. 261).

Pel que fa a la supressió de la preposició *en* tampoc no es mostra conseqüent: «*huy en dia*» (*CrònEsp.*, I, 244; II, p. 83); «se troben *huy en dia* recondides en lo Real Archiu» (*CrònEsp.*, II, p. 79), «*vuy en dia*» (*CrònEsp.*, II, p. 144; p. 195; p. 199. 4; p. 199. 1 des de baix; p. 204; *Opúsc.*, vol. 28, p. 38).

És ben sabut que *hui* és la forma predominant, però no única, a les terres valencianes (vegeu *ALDT*, mapa 187). Un cas com el de la VC de sor Isabel de Villena ens ho farà palès: 110 esments de *huy* i només un d'*avuy*.

Ad núm. 258: «rostoll per dir restoll, lo que resta de la segada»

El que ha interessat en aquesta correcció és mantenir la forma etimològica d'acord amb *restar*, bé que la forma *rostoll* s'hagi imposat quasi majoritàriament.¹⁹⁶ Fins i tot el manuscrit més antic dels *Furs de València* porta *rostoll* entre les disposicions de Jaume I, bé que les va-

196. No obstant això, queden àmplies zones del català occidental que prefereixen la forma etimològica, especialment transformada en *rastoll*, i així ho comprovem per terres de Lleida i Castelló. Durant els anys 1920 i 1921 es publicaren al BSCC de Castelló uns articles de Francesc Cantó titulats precisament *Èspigolant entre el rastoll*. El DCVB esmenta *rostoll* a Sueca.

riants en altres còdexs són *restoyll* i *restoll* (cf. III-XVIII-5). Resulta tanmateix curiós que ja als *Diàlegs de sant Gregori* tinguem, en el manuscrit gironí del 1340, la dissimilació contrària: *rostey* (com encara avui a certes localitats empordaneses, com Palafrugell);¹⁹⁷ el manuscrit B, copiat a Santes Creus, duu *rostoy*.¹⁹⁸

Ad núm. 262: «**calabru**xó ha caygut per **pedra** ha caygut»

Em permeto d'enviar al meu estudi (*La llengua catalana en els seus textos*, 1978, II, ps. 36-42); allà veiem que *pedra* i la seva variant *péra* ja és als *Diàlegs* de Sant Gregori (I, p. 65), que *calabruixó* és a Eiximenis, Roís de Corella, etc. (hi ha una variant tarraconina *albruixó*, *arbruixó* als *Costums de Tortosa* i a les *Històries Troianes*), mentre que *calamarsa* només el documento des del 1629. Són tot dades més antigues que les que hom comenta.¹⁹⁹ Vegeu *ALDT*, mapa 200.

Ad núm. 295: «**davallar** per **baxar**»

Aquesta norma va contra les habituds de Pere Miquel Carbonell, qui escriu *devallar*; per exemple a les *CrònEsp.* tenim: *devallen*, I, p. 221; *devallant*, I, 245; «féu-se *devallar* del cavall» II, p. 102; *devallaven*, II, p. 222. Als *Opúsc.*, vol. 28 tornem a trobar: *devallant*, ps. 188 i 202; *devallàs*, p. 116; *devalle*, p. 177; *ésser devallat*, p. 131.

En la carta que Carbonell escriu el 1492 amb motiu de l'atemptat contra el rei Catòlic, en una sola pàgina escriu: «venir vers lo rey, qui *devallava* per les escales», «quan lo rey hagué *devallat*»; «per lo moviment del *devallar*» (Apèndix a *CrònEsp.* II, p. 260). No tinc present en Carbonell cap exemple de *baxar* o *baixar*.

Pel que respecta a Fonollar, aquest usa sovintejadament el verb *devallar* i també prescindeix de *baixar*.

197. Josep Pla, fill de Palafrugell, en *El quadern gris* adopta *rostoll* (*Obra Completa*, I, Barcelona, Destino), ps. 130 i 405.

198. Ed. Amadeu-J. Soberanas, II, p. 94 i nota 4 i p. 95, ratlla 6 (*ENC*, núm. 97).

199. Però *Wittlin* (p. 174) ja troba el mot en la inèdita traducció quatrecentista de la *Medicina del cuore* de Domenico Cavalca per Pere Busquets: «*calamarça* e *pedrusculada*» per expressar l'italià *gragnuola*.

El mot que les *Regles* censuren és *davallar*, amb *a*, mentre que els nostres dos autors només adopten *devallar*, que també és la solució valenciana de sempre.

Ad núm. 296: «setrot o pitxer per jarro»

Desitjaria matisar una mica les afirmacions de l'editor pel que fa a la situació de València. Aquí no conec *setrot* (l'únic membre viu de la família etimològica hi és *setrill*); el conec, en canvi, per a Vic en un document del 1503 «gerra o *cetrot*» (*EUC*, I, 1907, p. 297), on designa una mena de vas de flors. La forma *citrot*, que elenca Onofre Pou («Lo picher, o *citrot*, Vrceolus, Gutturium. i. », ed. de València, 1575, p. 186) al costat de *picher*, és la gironina: *Jarro* o *gerro* tampoc no és valencià (sí que n'és el femení *gerra*, un augmentatiu, estri on es posa sobretot l'oli), i al seu lloc hi campa *pitxer*. La regla aquesta no es pot dir que tingui un origen meridional, ni que abasti tot el domini lingüístic.²⁰⁰

Ad núm. 298: «sombbrero per sombrero»

El castellanisme *sombbrero* és més antic del que donen els diccionaris. Ja el trobem a Barcelona l'any 1485, entre gipons, bonets, etc. apareix el nostre mot:

«I. *sombbrero* guarnit... VIII. sous».²⁰¹

En el segle XVI s'estén aquest forasterisme: vegeu en València el 1511: «quen loch de flochs porta'l *sombbrero*|| fassit de cobles» (*Certàmens*, p. 721). Ja el 1553 trobem a Barcelona «l'ofici dels sombrerers»

200. Sant Vicent Ferrer parla de «taces d'argent, plats, *pichers* e altres coses» (III, p. 176; *ENC*). En l'inventari dels béns de Carles de Viana, anys 1461-1462, trobarem diversos esments de *picher* i del femení *picheres* (*CodoïnACA*, vol. 26, ps. 169, 173, 229).

201. *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)* (recollits i transcrits per J. M. Madurell Marimón, anotats per J. Rubió i Balaguer, Barcelona, 1955, p. 52), doc. núm. 25.

amb les corresponents «Ordinacions», les quals disposen «Que algú del dit offici ni altri dins la dita ciutat, térmens e territori de aquella no fassa tenir los *sombreros* de lana blanca sols ab tinta negra».²⁰²

La forma rebutjada *sebrero* pot ésser deguda, com suposa Badia, a l'assimilació a la vocal tònica. Però no fóra agosarat de pensar en l'atracció formal d'un terme isolat (car **sombra* no existia) per altres famílies de la llengua, e. gr., *sebrar*.

Ad núm. 305: «**malstruc**, parlar és de dona rustical»

A partir d'aquest número vénen unes correccions de termes qualificats de *rusticals*. Aquest adjectiu és documentat en Eiximenis. Afehim que la *Vita Christi* d'Isabel de Villena parla d'algú que té un cor miserable i que «és de *rustical* natura» (ed. Miquel i Planas, Barcelona, 1916, II, p. 46, ratlla 1415).²⁰³

L'adjectiu condemnat té en la llengua tota una gran família, amb variants formals. Tinc a cor d'esmentar una crida doscentista dels *Furs de València* relativa als bigams, els quals són qualificats de *malestrucs*, tant en llatí com en català:

«Aquell qui haurà muller e dementre aquella serà viva scientalment altra·n pendrà o si aquella que haurà marit dementre que aquell serà viu altre·n pendrà [...] córriga per la ciutat batut e tos en creus e cridan sia dit: aquest és *lo mal estruch* qui ha preses ·II· mullers sabudament, cascuna estant viva, e aquesta és la *malastruga* que ha preses sabudament ·II· marits, cascú estant viu...».

«Uxorem ducens et ipsa vivente aliam scientem superduxerit [...] currat per civitatem verberando, et tonsoretur in crucem, et clamando dicatur: Iste est *lo malastruc* qui scienter accepit duas uxores qualibet viva existente, et ista est *malastruga* que accepit scienter duos maritos qualibet existente vivo preconizetur» (fur IX-VII-80, de Jaume I).²⁰⁴

202. *Mostassaf Barcelona*, p. 569, doc. núm. 86. En aquestes ordinacions es parla també de *xapeus*, p. 570.

203. Pere Busquets tradueix l'it. *villano* del *Mirall* de Cavalca per *rustical* e *vil* (I, p. 35).

204. Vegeu *BSCC*, 73, 1997, ps. 520-521.

Al Viatges al Purgatori de sant Patrici ensopeguem amb *malestruguea* (Tundal, Claresvalls, ed. Miquel i Planas, *Llegendes de l'altra vida*, p. 46, ratlla 386), *desestruch* (*ib.*, p. 58, ratlla 777) i *benestruguea* (Owein, *ibidem*, p. 26, ratlla 772). Vegeu *estruch* i *malestruch* al LCM (volum IV, glossari, s.v.)

Ad núm. 306: «**gran res**, (parlar és de dona rustical)»

L'expressió *gran res* amb la significació de 'gran quantitat' és ben coneguda en català antic. Però ací a les *Regles* deu tenir un altre valor, i probablement aquests dos exemples del *Mirall de la Creu* del traductor de Cavalca s'acosten a construcció censurada, que podria ésser un lexema adverbial:

«... aquell hom qui aconseguex e munta al sobiran e derrer grau, és *gran res* tot celestial e ajustat ab Déu». ²⁰⁵

«De aquests (sc. homes enganyadors) se troben ara prou, car *grant res* tothom s'esforçe bé a córrer per la via ampla que mena a infern». ²⁰⁶

Una frase de tipus negatiu 'ni de lluny' la tenim al *Curial*:

«... e viu infinits caualler, mas yo no'm recort hauer-ne vist tan bell, ab *gran res*». ²⁰⁷

Ad núm. 309: «**ta mal seny**, (parlar és de dona rustical)»

Em limito a afegir ací un parell d'exemples de *ta mal*, als dos coneguts de Desclot i sant Vicent Ferrer. Hi és en una carta del rei Cerimoniós de l'any 1357 al seu oncle l'infant Pere sobre els avalots de València durant la guerra amb Castella:

205. Domenico CAVALCA, *Mirall de la Creu. Versió catalana del segle XV per Pere Busquets* (Barcelona, 1967), I, p. 101.

206. *Ibidem*, p. 168

207. *Curial e Güelfa* (ed. R. Miquel i Planas, Barcelona, 1932), p. 133, ratlla 4467.

«... e hic estaven les gents de *ta mal* continent, que si nós no hic fóssem axí poderosament com som, la terra anava a gran ventura» (*EpistPere*, p. 156).

«... dient que: “*Ta mal* guany parlat d’alre, [q]ue axò males noves són”» (anys 1374-77, Rabella, p. 59).

Ad núm. 313 «*servey* per *servici*»

Alguna cosa vaig exposar sobre aquesta lluita al llibre *Estudis de Filologia catalana i romànica*, València-Barcelona, 1993, ps. 138-139. Avui *servici* és valencià, mentre que quan començà a manifestar-se a la fi del segle XIV el podem considerar un cultisme, bé que la major ufanà és i ha estat sempre al País Valencià.²⁰⁸

Servici surt tot sovint a la *Crònica* de Jaume I, més que no la forma *servey* (vegeu l’índex de l’ed. Bruguera). Caldria escatir aquest fet, perquè en la llengua antiga cronològicament segueix un silenci: als *Furs de València* pertanyents a Jaume I no recordo haver trobat mai *servici*, tampoc no hi surt *servey*; en canvi, la forma normal hi és *servii*;²⁰⁹ després, en els furs dels altres reis, *servey* és molt normal.

Vet aquí algunes notícies sobre aquests sinònims:

Ausiàs March només usa *servey* i ho fa dues vegades (ed. A. Pagès, composicions LXXIII, v. 42 i LXXXIX, v. 43).²¹⁰

Jaume Roig en el seu *Espill* empra tres vegades *servici* i dues *servey* (segons els despullaments de Miquel i Planas).

En l’*Epistolari de la València medieval*, enfront d’una mar de *servey* i del substantiu *servir*, hi apareix un *servici* en una lletra del 10 d’abril de 1456:

208. Fa l’efecte que *servici* en un principi era un llatinisme de la mateixa mena que *judici* enfront de *juy*, *juhi*: ja hem vist com evolucionà; a València restà el terme hereditari (*juí*) mentre que a la resta del domini s’imposà *judici*. El nostre Carbonell empra tant *judici* (*Opúsc.*, vol. 28, ps. 110-111, 211, 251) com *juy* (ps. 186, 213). Un cas semblat, però no reeixit, és el de *remedi* enfront del «semicultisme» *remei*. Vegeu *supra* la correcció núm. 113.

209. En el *Blanquerna*, que duu *serviy* i *serviis* en plural, Bonllavi els ha canviat per *servici*, però una volta substitueix *serviy* per *servey* (Schmid, p. 246).

210. En la tornada de la composició núm. VIII apareix el substantiu *servir*, però hi ha *servey* com a variant d’altres còdexs.

«Supplicam vostra merçé sobre les dites coses done fe al magnífich mossén Perot Mercader, tresorer vostre, al qual larch scrivim dels dits fets per ço que n'informe e sollicite vostra magestat, de la qual serà *servici*, e nosaltres ho haurem a singular gràcia e mercé de vostra senyoria...».²¹¹

A. Rubio Vela em dóna aquest altre text d'una lletra del 16 de gener de 1460:

«E haurem-ho a singular gràcia e mercé de vostra senyoria, lo *servici* de la qual, e no altra passió, nos mou a dir les dites coses e contínuament ».²¹²

En els documents sobre l'escrivania valenciana n'hi ha un del del 23 de juliol de 1477 on es llegeix:

« ... Bernat de Assió nos és stada feta singular e bona relació, perquè és molt afectat a nostre *servici*, nos és stada grata la elecció feta de aquell, e pus és tal, nos fareu plaer e *servici* en totes coses lo hajau per ben recomanat».²¹³

En les *Obres de Rois de Corella* (ed. R. Miquel i Planas) predomina aquest *servey* (i *servir* com a substantiu) i únicament apareix un *servici* en la *Història de Josef*:

«E a Josef, catiu, mana qualsevol subjecte *servici*, dins los límits de fidelitat honesta» (p. 49).

Del que passa a la seva traducció corelliana del *Cartoixà*, ja en parlo al llibre ací esmentat.

Sor Aldonça de Montsoriu, en la dedicatòria de la *Vita Christi* de

211. Agustín RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval (II)* (València/Barcelona, IIFV/PAM, 1998), p. 295, doc. núm. 111.

212. Arxiu Municipal de València, Lletres missives, g3-23, fol 259r°.

213. Agustín RUBIO VELA, *L'escrivania de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura* (València, Consell Valencià de Cultura, 1995; «Sèrie Minor», 24), p. 129, doc. núm. 29.

sor Isabel de Villena a la reina (1490), text que només ocupa una cara de foli, escriu:

«he pensat fer accepte *servey* a vostra Magestat [...] de tant digníssima e Reuerent mare qui era tant affectada al *seruici* de vostra celsitut» (ed. facs., València, 1980, fol. a¹ v^o).

Precisament en aquesta VC es compten 8 casos de *servey* (o plural *serveys*) contra 37 de *servici/servicis* (deixem de banda els sinònims *seruí* i *servirs*).

Bé que *servey* predomina en l'època medieval,²¹⁴ repetesc que és sobretot a València on el cultisme *servici* s'obre pas. El cas de Pere Miquel Carbonell és diferent, car sabem que era un bon pedant. Naturalment té una dèria cultista (vegeu també els nombrosos exemples de *servici* que addueix *Wittlin*, p. 525), però sovint el lleguatge normal el traeix. Així, a les *CrònEsp.* usa *servici*, per exemple, vol. I, ps. 214, 218, 255; vol II, p. 55; també en els *Opúsc.* publicats per Bofarull tenim, vol 27, ps. 116, 282 (dues vegades) i vol 28, p. 220.²¹⁵ Però se li esmuny *servey* tant a les *CrònEsp.* (II, p. 82) com als *Opúsc.* (vol. 27, p.

214. Àdhuc a València, tant *servey* com *desservey* (cf. *Càrcer d'amor*, p. 40; *Corts* de Carles I, p. 126a, per exemple) superen de molt la forma culta. En els texts de les Corts de 1604 i 1645 gosaria dir que la preponderància de *servey* i *deservey* és palesa, tot i que no manca *servici*. Prenem els exemples de les *Corts de 1645*: en les paraules als seus súbdits posades en boca del rei Felip és evocat l'afecte «ab què en totes ocasions haeu acudit los naturals de aquell a mon Real *seruici*» (p. 201) i encara més *servicis* ixen a les ps. 225, 276 i 282, 286, 291, 348, 349, 355, 373, 387, 389, 410, 412, 414. No obstant això, aquest panorama es pot contraposar al *real servey* de les ps. 213, 219, 220, 223, 288, 289, 296, 299, 301, 303, 305, 327, 331, 337, 338, 339, 383, 390 i al *servey* pelat de les ps. 239, 241, 251, 254, 263, 270, 271, 285, 328, 352. He insistit a exposar aquesta situació perquè el terme *servei* ha esdevingut entre alguns cercles de València una mena de bèstia negra, titllada de paraula forastera i d'altres epítets.

215. Tanmateix la dèria cultista també arrelà entre cercles erudits de Barcelona, com ens ho mostra Guillem Serra el 1451 («aquest poble és de dur *servici*», *Gènesi de Scriptura* (Barcelona, 1873), p. 83) o aquest text del 1497, en el qual, en parlar de les noces del príncep Joan amb Margarida d'Àustria, es patentitza: «offerir los aquesta Ciutat e ciutadans de aquella, axí en comú com en particular, a tot *seruici* lur» (J. VICENS I VIVES, *Ferran II i la ciutat de Barcelona* (Barcelona, 1937), II, p. 232). Un cas especial és l'aparició de *servici* en el *Viatge al Purgatori de sant Patrici* del cavaller rossellonès Ramon Perellós: «al *seruici* de Déu» (ed. Miquel i Planas, *Llegendes de l'altra vida*, p. 165, ratlla 1076).

139; vol. 28, ps. 44, 102, 103, 142, 196). No he pretès ésser exhaustiu, només he fullejat una mica aquestes obres.

Davant la circumstància que acabem d'exposar, potser fóra massa agosarat de considerar la preferència per *servici* a les *Regles* com un tret valencià.

Ad núm. 318: «cercau **roïdol** per **roïdo**»

Les remarques de Badia són del tot pertinents. *Roïdo* arriba entre els escriptors valencians de la segona part del segle xv, per exemple Jaume Roig («tot llur *ruido*||crits, apellido», vv. 4873-4) o la mateixa *Brama* («algun gran *rojdo*, - o gran rebombori», v. 15).²¹⁶ Això no vol dir que *soroll* es perdés a València, sinó que un sinònim foraster hi arrelà, potser a causa d'una moda. Encara avui, almenys a Castelló, és corrent, mentre que *soroll* es diu d'un tumult estrident: «Quin *soroll!*» s'oposa a «fa *roïdo*, fa un *roidet*». El *Libre de Ordinacions de la vila de Castelló de la Plana* conté una disposició segons la qual cap home no

«sie gosat en cas que barralla (sic) o *roydo* hagués dins los murs e fora los murs, o que Déus no vulle, traure armes o portar celles».²¹⁷

No devia ésser solament València, car també un vigatà com A. Torra escriu al seu *Dictionarium* (ed. 1650): «*Ruydo*. Vide *Rumor*». Sota aquest darrer no ve el mot en qüestió. I Lacavalleria el 1696 porta en el seu *Gazophlacium*, s.v. *soroll*, aquesta entrada: «SOROLL, brugit, *ruydo* de cosa que ressona. Hic sonus...».

La variant *roïdol* té al meu parer la mateixa motivació que els forasterismes acabats en *-o*, com *bàndol*, *nínxol*, etc., en un esforç per adaptar-los a la fonètica catalana.

L'altre terme del sintagma, el verb *cercar* era a l'època de les *Regles* normal i corrent a tot el domini. El sinònim castellanitzant *buscar*, que avui s'ha imposat en el català peninsular, llevat del Rosselló, no hi

216. Remarquem que l'autor Jaume Gassull acaba de dir sobre el mateix fenomen acústic: «sentint *remor* - les mies orelles» (v. 6).

217. Ed. L. Revest, Castelló, 1957, p. 63, § LXVI.

arrelà fins a començament del segle XVIII. A part l'exemple d'*anar en busca*, que vaig exposar en un altre lloc,²¹⁸ conec un esment de Mn. Morlà cap al 1640 (autor que en la mateixa poesia escriu *busque* i *cerque*; cf. *Certàmens*, p. 996, vv. 49 i 57), un del 1645²¹⁹ i un altre de 1671,²²⁰ tots dos de València; naturalment aleshores *cercar* hi predomina de manera aclaparadora.

Ad núm. 321: «**baldament** és vocable usitat català, com **prou vos faça eius** son usitats, és bon parlar»

Només voldria assenyalar que d'aquest «bon parlar» també participa Jaume Gassull, el crític de Fenollar, quan en *Santa Magdalena* escriu *Pro us faça*, com si era una fórmula ritual:

«Fill desigà y ague'l en poca stona;
làgrimes són la mel ab què l'encona;
plors y sospirs, lo so de les juguetes.
Y d'aquest part contempen la «*Prou us faça*»,
ni ab quin goig ne dona les estrenes» (cobla núm. 41).

218. *El léxico catalán en la Rumania* (Madrid, 1976), ps. 47-48 i nota 21.

219. «Per no tenir los actes continuats en son archiu de haver-los de *buscar* en totes ocasions», *Corts de 1645*, ed. Ll. Guia, p. 283.

220. Un moro a vingut a «la present ciutat a *buscar* amo» Vicente GRAULLERA SANZ, *La esclavitud en Valencia en los siglos XVI y XVI* (València, Inst. Alfonso el Magnánimo, 1978), p. 83.

5. CONCLUSIÓ

A mesura que he anat examinant de prop els elements que conformen aquestes *Regles*, les recomanacions i prescripcions, he arribat al convenciment que Pere Miquel Carbonell no pot ésser-ne l'autor intel·lectual. No cal que torni a mostrar els arguments que he anat exposant al llarg de les petites monografies. Les contradiccions entre el que prediquen les *Regles* i la realitat dels escrits del nostre Arxiver són paleses. Aquestes es donen no solament en l'ús que fa de mots rebutjats en les *Regles* (p. ex., *ratpinyat*, *esguard*, *coratge*, *jaquir*, *devalar*, *musclo*, *huy-vuy*, etc); hi he deixat d'assenyalar molta cosa, per exemple la contradicció amb la regla 240, puix que Carbonell escriu «orde de *Cistell*», *Opúsc.* I, p. 163),²²¹ o la 266, quan el nostre home empra *manumessor* (p. 139), *manumissors* (ps. 143, 194, 195, 220, 282, 215), *marmaçors* (p. 329) i *marmasors* (p. 329); a les *Regles* és condemnat *Gyrona* (núm. 133) i així ho trobem en la ploma de Carbonell (*Opúsc.* I, p. 238; *CrònEsp.*, II, p. 82),²²² o bé *Perpenyà* (vegeu, *CrònEsp.*, II, p. 83); la crítica a la construcció romànica de adjectiu + *de* + substantiu en el núm. 3000 («*pobre de rey* per *pobre rey*, e semblants») no es té en compte en adoptar «e lo bon prhom *de rey*», *Opúsc.* I, p. 151), etc. També en aspectes fonètics i morfològics no segueix les prescripcions. Per exemple, les *Regles* recomanen no usar la terminació *-e* per al femení (núm. 325), i Carbonell confon (*Opúsc.* I, a la *ungle*, p. 94, *honre*, *regle*, p. 95, *fuste*, p. 196, ... «*caxa o tombe*», p. 279, et passim); segons la norma prescrita, les terceres i les primeres persones dels verbs de la primera terminació acaben en *-a*, com *aquell camina*, *aquell de-*

221. Com diu l'editor, tothom usava aleshores *Cistell* (p. ex., *Imitació*, p. 52, ratlla 1534); la preferència per *Cisterç* és pura pedanteria.

222. També escriu *Gerona* (*CrònEsp.*, II, p. 26) i *Girona* (*ibidem*, p. 64)

mana (núm. 324), però Carbonell, ultra aquesta solució, escriu també «fa e *desempatxe*» (p. 103. 1), «si may ho *trohave*» (p. 90), «se *troba-ve*» (p. 90), yo *havie* a cercar» (p. 90), «yo *restave*» (p. 95), «com *se-stave*, p. 265). Hi ha prou amb obrir les obres del nostre arxiver per topar-nos amb transgressions. Encara podem observar que per la primera persona del present d'indicatiu, que havia d'ésser amb *-e* com yo *camine* (núm. 323), Carbonell, a part algunes conformitats («no he servat ni *serve* ne delliber *servar*», p. 95; yo *ame*, p. 96), no s'està d'usar l'arcaisme (*pos* ps. 94, 102, 103; *pens*, p. 282; *bat*, p. 116; *prec*, p. 101; *bes*, p. 44; *deliber*, p. 91, etc.).²²³ En canvi, no trobem aquestes contradiccions en els escrits de Fenollar, el qual sí que devia ésser una persona primmirada en l'art de l'escriptura. No vull ni de lluny suggerir que totes les regles siguin de Fenollar, penso que aquest degué escriure alguna cosa, sigui un «bandeig» o el que fos, sobre correcció i puresa de la llengua. Desgraciadament això, si va existir, s'ha perdut. O si Fenollar no va escriure res, hom sabia per València que tals mots li desagradaven i en preferia uns altres. D'aquí la forrolla de Mn. Gassull amb la *Brama dels llauradors* (la qual respon o no respon a una llista concreta). Aquesta presumpta llista o aquesta pruija de Fenollar degué arribar a mans o a l'oïda de Carbonell, potser a través del seu fill Francesc, qui sí que sojornà a l'altre regne (*cf. Opúsc.*, vol. 27, ps. 102-103). Pedant com era l'arxiver, degué completar la nòmina, tot consultant el seu savi parent Jeroni Pau. Aquestes normes no són una obra literària, la qual s'hagués de publicar, sinó un paper utilitari i hom hi féu afegitons de tota mena; així sabem que Carbonell hi posà els noms de les seves dues mullers ben escrits; és clar que els onomàstics *Eulàlia* i *Engràcia* (núms. 57 i 58) eren ben corrents al segle xv i fins fa poc.

Hi ha el fet indubtable que condemnes com la d'*animas*, (núm. 8), *Pera* (núms. 5 i 325), *fiyol* (núm. 146), *papeyó* (núm. 293), etc. no t'ien cap utilitat a València, però precisament algú que coneixia aquesta tendència del Principat o barcelonina podia blasmar-la. No cal considerar tan localista en Fenollar que no sabés el que passava a Catalunya o a Mallorca.

223. Com a traductor inquisitorial posa en boca de reconciliats «*abjuro, revoco e abnech*», p. 131. 1; *affirmo*, p. 131; no sabem si són llatinitismes o mostres de la innovació.

Martí de Riquer (III, p. 353) diu que l'expressió de llengua *catalana* no pot ésser d'un valencià del xv i, per tant, no és pròpia de Fenollar. Oblida, però, que això de *valencià* és un ús interior i que quan es parlava cap enfora també els regnícoles es consideraven com a membres de la *natió catalana*.²²⁴

Si en la segona part intervingueren Jeroni Pau «e altres perfectament pronuntiants lo vulgar català», com és dit al núm 174, bé podem imaginar-nos que aquest humanista coneixia perfectament la parla dels valencians. No debades havia sojornat 17 anys a Roma al voltant de Roderic de Borja, el futur Alexandre VI, quan la *Chiesa Romana* era *in mani dei Catalani* des del 1453, any en què pujà al solí pontifici el primer Borja, Calixte III. No em puc, però, imaginar un gran humanista com Jeroni Pau, i amb escriu malalt, redactant aquestes llistes. Més aviat hi veig Pere Miquel Carbonell preguntant al seu il·lustre cosí què li semblava aquesta o l'altra paraula o expressió. I no fóra d'estranyar que alguna de les més curioses com *andar mi madre* (núm. 199) o *roïdo* (núm. 318), Pau les hagués sentides a Roma, en aquell ambient barrejat de catalans i de valencians, però també d'aragonesos i castellans.²²⁵

Personalment lluny de tot sentir localista, amb l'examen serè de les *Regles* i de les condicions en les qual s'emmarquen, crec fermament que hi ha en elles una «llavor» valenciana i que només a partir de València s'explica la majoria de les prescripcions. En una ràpida caracterització d'aquest text, Soberanas i jo vam parlar d'un «eco llunyà» de Fenollar.²²⁶ Avui no goso considerar-lo tan llunyà.

M'he limitat en aquest treball a oferir uns materials complementaris dels que el bell llibre del Dr. Badia i Margarit ha aportat. Encara, n'estic convençaut, caldrà continuar el nostre debat.²²⁷

224. Vegeu el meu llibre *La llengua catalana en els seus textos*, I, ps. 65-71.

225. Vegeu Miquel BATLLORI, *Vuit segles de cultura catalana a Europa* (Barcelona, Selecta, 1958), ps. 51-83.

226. *Panorama*, § 39.

227. Una volta redactades aquestes notes, he conegut un treball que inexplicablement m'havia passat per malla. En una intel·ligent anàlisi exclusivament interior de les *Regles* i sense considerar voluntàriament la producció literària de l'època, Saragossà (ps. 81-112) assenyala amb encert que l'autor de la primera part d'aquestes regles (Bernat Fenollar) tenia major capacitat metalingüística (p. 92) que el de la segona (Pau,

BIBLIOGRAFIA

- ALDT = Lluís GIMENO BETÍ, *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1997.
- ALOMAR, *Armament* = A. I. ALOMAR I CANYELLES, *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval. Terminologia.*, [Palma], Institut d'Estudis Balearics, 1995.
- ALOMAR I CANYELLES, Antoni I., *La llengua catalana com a patrimoni de les Balears des de la perspectiva del passat*, dins *Actes del IV Congrés, El nostre patrimoni cultural: el català patrimoni de Mallorca*, Palma, 1997, ps. 17-56.
- AIEC = *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona.
- Alcoati = *Libre de la figura del uyl. Text català traduït de l'àrab per mestre Joan Jacme i conservat en un manuscrit del segle XIV*, ed. Lluís Deztany [= Lluís Faraudo], Barcelona, 1933.
- Antiquitats* = *El Libre de Antiquitats de la seu de València*. Estudi i edició a cura de Joaquim Martí Mestre, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valencian/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 2 volums.
- Archivo de la Corona de Aragón, Catálogo de la documentación de la cancelleria regia de Pedro de Portugal (1464-1466)*, pròleg de Jesús Ernesto Martínez Ferrando, Madrid, 1953.
- Assegurances* = Arcadi GARCIA i Maria-Teresa FERRER, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona, IEC, 1983, 2 vols.
- BAER, Fritz, *Die Juden im christlichen Spanien*, Berlín, 1929-1936, 2 vols.
- BATLLORI, Miquel, *Vuit segles de cultura catalana a Europa*, Barcelona, Selecta, 1958.
- BOADES, Bernat [pseudo Boades], *Libre de feyts d'armes de Catalunya*, ed. E. Bagué, Barcelona, 1929, 1934, 1935, 1948, 1950 («Els Nostres Clàssics» [ENC], núms. 29, 45, 52, 60, 61).
- BRABLB = *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, Barcelona.
- LATINI, Brunetto, *Llibre del tresor*, versió catalana de Guillem de Copons, ed. Curt J. Wittlin, Barcelona, 1971, 1976, 1986, 1989 (ENC, núms. 102, 111, 122, 125).

Carbonell). A grans trets podria subscriure el punt de vista de Saragossà, tot deixant de banda alguns aspectes massa casuístics de la seva exposició. I és de doldre que hagi escrit tant «abstractament», limitant-se a indicar el número de la regla i no fent veure clarament l'exemple reprovat o recomanat, el que hauria fornir a l'exposició una major claredat. Però l'aportació de Saragossà no es pot deixar de banda en estudiar encara les nostres *Regles*.

- BSCC= «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», Castelló de la Plana.
- BusaN= E. A. de NEBRIJA, Gabriel BUSA, *Diccionario latín-catalán y catalán-latín* (Barcelona, Carles Amorós, 1507). Estudi preliminar per G. Colón i A.-J. Soberanas, Barcelona, Puvill, 1987.
- CALMETTE, Joseph, *Louis XI, Jean II et la révolution catalane, 1461-1473*, Ginebra, Slatkine Reprints, 1977 («Bibliothèque méridionale», 2e série, 8).
- Capella reial* = L. TORTOSA, i M. C. VEDREÑO, *La capella reial d'Alfons el Magnànim de l'antic monestir de predicadors de València. Documents*, València, Generalitat Valenciana, 1997.
- CARBONELL, *Opúsc.*, vol. 27 = Manuel DE BOFARULL Y DE SARTORIO, *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, tom I, Barcelona, 1864 (=CodoinACA, vol. 27).
- CARBONELL, *Opusc.*, vol. 28 = Manuel DE BOFARULL Y DE SARTORIO, *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, tom II, Barcelona, 1865 (=CodoinACA, vol. 28).
- Càrcer d'amor* = *Lo càrcer d'amor de Diego de San Pedro, traduhida al català per Bernadí Vallmanya*, ed. R. Miquel i Panas, Barcelona, 1912 («Històries d'altre temps», III).
- CASAS HOMS, Josep M., *L'heretatge d'un mercader barceloní. Darrerries del catorzè segle dins Cuadernos de Historia económica de Cataluña*, Barcelona, vol. III, 1970, ps. 9-112.
- CASAS I HOMS, Josep M., *El castell de Castellar l'any 1388. Transcripció i estudi d'un inventari*, Sabadell, 1970.
- CAVALCA, Domenico, *Mirall de la Creu. Versió catalana del segle XV per Pere Busquets*, ed. Annamaria Gallina, Barcelona, 1967 (ENC, núms. 95 i 96).
- CavAlcavota* = Jaume RIERA I SANS, *El cavaller i l'alcavota*, Barcelona, El pi de les tres branques, 1973.
- Certàmens* = Antoni FERRANDO FRANCÉS, *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1983.
- Chronica o commentari del gloriosissim e invictissim Rey En Iacme*, edició de la viuda de Joan Mey del 1557, reproducció facsimilar de l'Ajuntament de València, 1994.
- CodoinACA = *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*.
- COLL JULIÀ, Nuria, *Doña Juana Enríquez, lugarteniente real de Cataluña, 1462-1468*, Barcelona, CSIC, 1953, 2 vols.

- COLÓN G., *La «Taula de paraules difícils» de la Crònica del rei Jaume*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», núm. 73 (1997), ps. 197-234.
- COLÓN, G., *Doble text, llatí (1268) i romanç (segle XV), dels delmes del Bisbat de València*, «Llengua & Literatura», núm. 9 (1998), ps. 249-286.
- COLÓN, G., *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel, 1989.
- COLÓN, G., *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos, 1976.
- COLÓN, G., *Estudis de Filologia catalana i romànica*, València/Barcelona, IIFV/PAM, 1993.
- COLÓN, G., *Filología y sífilis. Sobre el mal de simiente o mal de sement*, «Revista de Filología Española», LXXVIII, Madrid, 1998, ps. 275-308.
- COLÓN, G. i SOBERANAS, A-J., *Panorama de la lexicografía catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2a ed., 1991.
- COLUMNIS, Guido de, *Historia destructionis Troiae*, ed. N. E. Griffin, Cambridge, Mass., 1936.
- Comandas barcel* = J. M. MADURELL MARIMÓN i Arcadio GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la baja edad media*, Barcelona, Colegio Notarial de Barcelona/CSIC, 1973.
- Compendi historial de la Bíblia que ab lo títol de Gènesi de Scriptura trelladà del provençal a la llengua catalana mossèn Guillem Serra en l'any MCCCCLII*, ed. M. V. Amer, Barcelona, 1873.
- Contemplació de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist*, ed. Albert Hauf, Barcelona, 1982 («Biblioteca Escrinys»).
- Corts Carles* = *Cortes del reinado de Carlos I*, ed. Ricardo García Cárcel, València, 1972.
- Corts de 1645* = *Cortes del reinado de Felipe IV. Cortes valencianas de 1645*, ed. Lluís Guia Marín, València, 1984.
- Crimis Lleida* = Maria Dolors FARRENY i SISTAC, *Processos de crims del segle XV a Lleida: Transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1986.
- CrònEsp.*, I = Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, ed. d'Agustí Alcoberro, Barcelona, 1997 (ENC, col·lecció B, núm. 16).
- CrònEsp.*, II = Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, ed. d'Agustí Alcoberro, Barcelona, 1997 (ENC, col·lecció B, núm. 17).
- CSIC = *Consejo Superior de Investigaciones Científicas*, Madrid/Barcelona.
- CSV = *Cançoner satírich valencià*, ed. R. Miquel i Planas, Barcelona, 1911 («Biblioteca Catalana»).
- Curial* = *Curial e Güelfa*, ed. R. Miquel i Planas i A. Par, Barcelona, 1932 [també tenim en compte les edicions de R. Aramon, ENC, núms. 30, 35-36 i 39-40 i d'Antoni Rubió i Lluch, Barcelona, 1902].

- DCVB = A. M. ALCOVER i F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, 1930-1968, 10 volums [el primer i el segon toms reeditats respectivament el 1968 i 1964]
- Decameró = J. BOCCACCI, *Decameron, traducció catalana, segons l'únic manuscrit conegut (1429)*, publicat per Jaume Massó Torrents, Nova York, 1910 («Bibliotheca Hispanica»).
- Decameron = Giovanni BOCCACCIO, *Il Decameron*. A cura di Aldo Francesco Massèra, Bari, 1927 («Scrittori d'Italia», VII e VIII, G. Boccaccio, *Opere*).
- DECat = Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial, 1980-1992, 9 vols.
- DECH = J. COROMINAS i J. A. PASCUAL, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos, 1980-1991, 6 vols.
- Diccionario Balari = J. BALARI Y JOVANY, *Diccionario Balari. Inventario lexicográfico de la lengua catalana*, ed. de M. de Montoliu, Barcelona, Universidad de Barcelona, s. d.
- Dietari Aierdi = Joaquim AIERDI, *Dietari. Notícies de València i son Regne de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, Barcelona, Barcino, 1999 («Biblioteca Baró de Maldà», núm. 3).
- Dietari del capellà = Melcior MIRALLES, *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, ed. Vicent-Josep Escartí, València, 1989 («Biblioteca d'autors valencians», núm. 16).
- Doctrina compendiosa, ed. R. Miquel i Planas, Barcelona, s. d. (publicada dins del recull d'Obres de Francesc Eiximenis; «Biblioteca Catalana»).
- Documentos sobre las relaciones internacionales de los Reyes Católicos. Edición preparada por Antonio de la Torre, Barcelona, CSIC, 1949-1966, 6 vols.
- EpistPere = *Epistolari de Pere III*, ed. R. Gubern, Barcelona, 1955 (*ENC*, núm. 78).
- Espill = *Spill o Libre de consells de Jaume Roig*. Poema satíric del segle XV. Edició crítica acompanyada d'una notícia, notes i un repertori per R. Miquel i Planas, Barcelona, 1939-1950, 2 vols.
- Esteve, Joan, *Liber elegantiarum (Venècia, Paganinus de Paganinis, 1489)*, ed. G. Colón Domènech, Castelló de la Plana, Inculca, 1988.
- Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón, Saragossa.
- Eximplis = *Recull de Eximplis e miracles, contes e faules ordenades per A.B.C.*, ed. M. Aguiló, Barcelona, 1904, 2 vols.
- FERRER, Francesc, *Obra completa*, ed. Jaume Auferil, Barcelona, 1989 (*ENC*, núm. 128).

- FEW = W. VON WARTBURG, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn-Basilea, 1928 i ss. [publicats 21 volums i nombrosos fascicles].
- Furs de València = Furs de València*. A cura de Germà Colón i Arcadi Garcia, Barcelona, 1970-1999 (ENC, núms. 101, 105, 113, 121, 130, 134, 136 i 137). [publicats fins avui 8 volums].
- GOWER, John, *Confesión del amante*, ed. Elena Alvar, prólogo de Manuel Alvar, Madrid, 1990 (Anejo XLV del «Boletín de la Real Academia Española»).
- GRANDGENT, C. H., *Introducción al latín vulgar* [Traducció espanyola de F. de B. Moll], Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1928 («Publicaciones de la Revista de Filología Española»).
- GRAULLERA SANZ, Vicente, *La esclavitud en Valencia en los siglos XVI y XVII*, València, Inst. Alfonso el Magnánimo, 1978.
- GUINOT, Enric, *Cartes de poblament valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991.
- HAUF, Albert G., *Dues versions iberoromàniques de l'«Opus agriculturae» de Palladi. Petita mostra lexicogràfica*, dins *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques*, Tübingen, 1989, ps. 383-393.
- Histories Troyanes, Les ~ de Guiu de Columpnes traduïdes al català en el XIV^{en} segle per En Jacme Conesa*, ed. R. Miquel y Planas, Barcelona, 1916.
- Imitació = La Imitació de Jesucrist del venerable Tomàs de Kempis. Traducció catalana de Miquel Perez*, ed. R. Miquel i Planas, Barcelona, 1911 («Biblioteca Catalana»).
- Introducciones latinae* [de Nebrija], adaptades al català per Pere Badia, Barcelona, 1505 (cf. Norton, núm. 87).
- Itinerari de Joan = Daniel Girona i Llagostera, Itinerari del rei En Joan (1387-1396)*, Barcelona, 1931 [extret de la revista *Estudis Universitaris Catalans*, XIV i XV].
- LCM = *Llibre del Consolat de Mar*, ed. G. Colón i A. Garcia, Barcelona, Fundació Vives Casajoana i Fundació Noguera, 1981-1987, 4 vols.
- LEÓN, Luis de, *Los nombres de Cristo*, en *Obras completas castellanas*, ed. Félix García, Madrid, 1951 («Biblioteca de Autores Cristianos»).
- LLADONOSA I PUJOL, Josep, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona, IEC, 1970.
- Llegendes de l'altra vida*, ed. de R. Miquel i Planas, Barcelona, 1914 («Biblioteca Catalana»).
- Llibre dels Fets del rei En Jaume*, ed. Jordi Bruguera, Barcelona, 1991 (ENC, col. B, vols. 10 i 11).

- Llibre d'hores*, ed. G. Colón, Barcelona, 1960 (ENC, núm. 87).
- Llibres i lectors* = Josep HERNANDO, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, 2 vols.
- Llucmajor* = B. FONT OBRADOR, *Historia de Llucmajor*, Mallorca, 1973-1978, 3 vols.
- MADURELL I MARIMON, J. M., *El paper a les terres catalanes*. Contribució a la seva història, Barcelona, 1972, 2 vols.
- MADURELL I MARIMON, J. M., *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*. Contribució al seu estudi, Barcelona, ANABA, 1974.
- MADURELL MARIMON, J. M. i J. RUBIÓ Y BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, 1955.
- MARTÍN PASCUAL, Lúcia, *La tradició animalística en la literatura catalana medieval*, Alacant, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1996.
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. E., *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, Barcelona, CSIC, 1948, 2 vols.
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. E., *Pere de Portugal «rei dels catalans» vist a través del registres de la seva cancelleria*, Barcelona, IEC, 1936.
- MASSÓ TORRENTS, J. (ed.), *Inventari dels béns mobles de Martí d'Aragó*, dins «Revue Hispanique», XII, 1905, ps. 413-590.
- Mensajeros barceloneses* = *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón*. Introducció i text per J. M. Madurell Marimón, Barcelona, CSIC, 1973.
- MÉON, *Fabliaux* = Dominique-Martin MÉON, *Nouveau recueil de fabliaux et contes inédits*, tom segon, París, Chasseriau, 1823 (reedició Slatkine, Ginebra, 1976).
- MESTRE ROBERT, *Libre de coch*, ed. V. Leimgruber, Barcelona, Curial, 1977.
- MIRET I SANS, J. *La esclavitud en Catalunya*, «Revue Hispanique», XLI (1917), ps. 46-47.
- Miscel·lània de Textos Medievals*, Barcelona, CSIC.
- MITJÀ, Marina, *Procés contra els consellers domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXVII (1957-1958), ps. 375-417.
- MOLL, F. de B., *Entre Ramon Llull i el Decameron*, «Bolletino dell'Atlante linguistico mediterraneo», núms. 10-12, 1968-1970, ps. 433-441.
- MONER, Francesc, *Obres catalanes*, ed. P. Cocozzella, Barcelona, 1970 (ENC, núm. 100).
- Mostassaf Barcelona* = Montserrat BAJET I ROYO, *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI*. Edició del «*Llibre de les Ordinations*», Barcelona, Fundació Noguera, 1994.

- Narrativa en vers dels segles XIV i XV*, ed. A. Pacheco, Barcelona, Edicions 62, 1983.
- NEBRIJA, E. A., *Introductiones latinae*, Logroño, ca. 1505
- NETO, Serafim da Silva ~, *Fontes do Latim Vulgar. O Appendix Probi*, 3a ed., Rio de Janeiro, Livraria Acadêmica, 1956~.
- Norton = F. J. NORTON, *A descriptive catalogue of printing in Spain and Portugal, 1501-1520*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978.
- Obras de Bernat Metge*, ed. M. de Riquer, Universitat de Barcelona, 1959.
- Obras de Pero Martínez*. Escritor catalán del siglo XV, ed. M. de Riquer, Barcelona, CSIC, 1946.
- Pansier = P. PANSIER, *Histoire de la langue provençale à Avignon du XIIe au XIXe siècle*, Avinyó, 1924-1927, 4 vols.
- Passi = Marinela GARCIA SEMPÈRE, *La Istòria de la Passió, de Bernat Fenollar i Pere Martines i la Contemplació a Jesús Crucificat, de Bernat Fenollar i Joan Escrivà: estudi, edició i concordances*, Tesi doctoral de la Universitat d'Alacant, 1997.
- PLA, Josep, *El quadern gris*, dins *Obra Completa*, I, Barcelona, Destino, 1969.
- Pobreza* = Agustín RUBIO VELA, *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1984.
- Poesia popular* = Josep ROMEU FIGUERAS, *Corpus d'antiga poesia popular*, Barcelona, 2000 (ENC, col·lecció B, núm. 18).
- PONS, *Mostassaf* = *Libre del Mostassaf de Mallorca*, Mallorca, CSIC, 1949.
- PONSODA, Joan J., *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil, 1996.
- PORCAR, Pere Joan, *Dietari, 1589-1628* (Antologia), València, Institució «Alfons el Magnànim», València, 1983.
- Procés Sueca* = Agustín RUBIO VELA, *El procés de Sueca. La mala vida en una comunitat rural del trescents*, Sueca, 1988 («Biblioteca del Xúquer», núm. 7).
- RABELLA I RIBAS, Joan Anton, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, IEC, 1998.
- Regles* = Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les Regles d'esquivar vocables i «La Qüestió de la llengua»*, Barcelona, IEC, 1999 («Biblioteca Filològica», XXXVIII).
- REVEST, L. (ed.), *Libre de Ordinacions de la vila de Castelló de la Plana*, Castelló, 1957 («Societat Castellonena de Cultura»).
- RIBELLES COMÍN, J., *Bibliografía de la lengua valenciana*, Madrid, 1920-1984, 5 vols.

- RIERA I SANS, Jaume, *Fra Francesc Eiximenis no és l'autor de la Doctrina Compendiosa*, dins *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner*, València, 1984, I, ps. 289-292.
- Riquer, HLC = M. DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, Part anti-ga, Espplugues de Llobregat, Ariel, 1964, 3 vols.
- RLR = «Revue des langues romanes», Montpellier.
- ROBSON, C. A., *L'Apèndix Probi et la philologie latine*, dins *Le Moyen Âge*, LXIX, 1963, ps. 37-54.
- ROCA, J. M., *Johan I d'Aragó*, Barcelona, 1929 («Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XI).
- ROCA, J. M., *La reyna empordanesa*, Barcelona, 1925 («Memòries de la Reial Acadèmia de Bones Lletres», vol. X).
- RUBIÓ, DOC = ANTONI RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català*, Barcelona, IEC, 1947.
- RUBIÓ, Doc. Cult = ANTONI RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a l'història de la cultura catalana mig-èval*, Barcelona, IEC, I, 1908; II, 1921.
- RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari de la València medieval*, València, 1985.
- RUBIO VELA, Agustín, *L'escriuària de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura*, València, Consell Valencià de Cultura, 1995 («Sèrie Minor», núm. 24).
- SANT GREGORI, *Diàlegs*, I, ed. Mn. Jaume Bofarull; II, ed. Amadeu-J. Soberranas, Barcelona, 1931, 1968 (*ENC*, núms. 31-32 i 97).
- SANT VICENT FERRER, *Sermons*, a cura de Josep Sanchis Sivera (volums I i II) i de Gret Schib (volums III-VI), Barcelona, 1932-1988 (*ENC*, Col·lecció B).
- Santa Magdalena* = Jaume GASSULL, *La vida de santa Magdalena en cobles*, facsímil a cura d'Antoni Ferrando, València, Ediciones Saidia, 1986.
- SANTILLANA, Marqués de, *Canciones y dezires*, ed. V. García de Diego, Madrid, 1913 («Clásicos Castellanos», núm. 18).
- SARAGOSSÀ, Abelard, *Sobre l'autoria de les Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, dins *Estudis de Llengua i Literatura catalanes*, XXIV, 1992, ps. 81-112.
- SCHIB, G., *Vocabulari de sant Vicent Ferrer*, Barcelona, Fundació Vives Casajoana, 1977.
- SCHMID, Beatrice, *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523). Estudi lingüístic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Curial, 1988.
- SEVILLANO COLOM, F., *València urbana medieval a través del oficio del Mustaçaf*. Estudio y edición de textos, València, CSIC, 1957.

- SOBERANAS, Amadeu =vegeu COLÓN, G.
- Sobiranes* = *Sobiranes de Catalunya. Recull de monografies històriques* publicades sota la direcció de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, 1928.
- Solemnitats* = A. DURAN I SANPERE i JOSEP SANABRE (eds.), *Llibre de les solemnitats de Barcelona. Edició completa del manuscrit de l'Arxiu Històric de la ciutat*, Barcelona, Institució Patxot, 1930, 1947, 2 vols.
- Teatre profà*, ed. J. Romeu, (ENC, núms. 88 i 89).
- Tintó, Joan Mercader = Margarita TINTÓ SALA, *Cartas del baile general de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera*, València, CSIC, 1979.
- Tirant* = *Tirant lo Blanch*, ed. Albert Hauf i Vicent Josep Escartí, València, Generalitat Valenciana, 1990, 2 vols.
- Travaux de Linguistique et de Littérature*, Estrasburg.
- VALENTÍ, Ferran, *Traducció de les Paradoxa de Ciceró*, ed. de J. M. Morató i Thomàs, Barcelona, 1959 («Biblioteca Catalana d'Obres Antigues»).
- VC = Rafael Alemany et al., *Concordança de la Vita Christi de sor Isabel de Villena*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 1996, CD-ROM.
- VENY Agramont= Joan VENY I CLAR, «*Regiment de preservació de pestilència*» de Jacme d'Agramont (S. XIV), Tarragona, Diputació Provincial, 1971.
- Viatges de Marco Polo*, ed. Annamaria Gallina, Barcelona, 1958 (ENC, núm. 85).
- VICENS I VIVES, Jaume, *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, Barcelona, Universitat de Catalunya, 1936-1937, 3 vols.
- VICIANA, Martí de, *Comentari a l'Econòmica d'Aristòtil*, ed. Antoni Ferrando, Barcelona, 1982 («Biblioteca Escriny»).
- VILLALBA DÁVALOS, A., *La miniatura valenciana en los siglos XIV y XV*, València, Institución Alfonso el Magnánimo, 1964.
- VILLANUEVA, J. L., *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, 1803-1852, 22 vols.
- Villalmanzo-Chiner* = J. VILLALMANZO i J. CHINER, *La pluma y la espada. Estudio sobre Joanot Martorell i su familia (1373-1483)*, València, Ajuntament de València, 1992.
- Wittlin = Curt WITTLIN, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, IEC, 1991.

ÍNDEX DE MOTS

[La numeració es refereix a les monografies del capítol 4]

- accorgersi, it., 34
- aiudauen, 234
- aixecar, 35
- aixecar, arag., 35 n.
- ajudar, 234
- alacayo, 249
- albruixó, 262
- alcadi, 249
- alçar, 35 i 242
- alcotó, 249
- algotzir, 114
- algozir, 114
- alguaçil, 114
- alguatzir, 114
- alguatziris, 114
- alguazil, 114 n.
- alguazir, 114
- alгутzir, 114
- almena, cast., 145
- almostassaf, 249
- almostassafia, 249
- anar en busca, 318
- ànimo, 51
- animós, 51
- aprin, 70
- arbruixó, 262
- arromançar, 203
- atemp radament, 16 n.
- atemp rar, 16
- auar, 247
- avar, 247
- avariciós, 257
- avaritiós, 247
- avuy, 257
- axaquean, arag. 35 n.
- axecar, 35
- aydar, 234
- baixar, 295
- baldament, 321
- bàndol, 318
- baxar, 295
- baynots, 162
- belea, 47 n.
- bellea, 47 n.
- bellesa, 47 n.
- benestrugues, 305
- beynots, 162
- bíblia, 218
- birbe, 187
- bisbe, 187
- blybia, 218
- bríbries, 218 n.
- bribón, cast., 218 n.
- brivia, cast., 218
- broçat, 110
- brossat, 110
- brull, 110
- buscar, 318
- cabàs, 211 i 212
- cadi, 249
- calabruixó, 262
- calabruixó, 262
- calamarça, 262 n.
- calamarsa, 262
- calcatrinx, 118
- calderons, 162
- campana, 253
- campanar, 253
- canapis, llat., 31
- cànem, 31
- cànom, 31 n.
- càñom, 31

- cànyem, 31
 cànyom, 31
 cassogues, 192
 cathalà, en ~, 203 n.
 cenacho, cast. 211 i 212
 cercar, 318
 cerrar con rexas, cast., 188
 ceteratio, it., 224
 cetrot, 296
 cigolletes, 192
 citrot, 296
 ciutat, 201
 clatell, 178
 cloquer, 253
 clotell, 178
 cluquer, 253
 cocatrís, 118
 cocegar, 192
 coceguelles, 192
 cocodillus, llat., 118
 cocodril, fr. ant., 118
 cocodrill, 118
 cocodrillo, 118
 cohernar, 255
 colodrillo, cast., 178
 coltell, 26
 combregar, 156
 comunicar, 156
 consideració, 204
 considerades, 204
 considerant e contemplant, 204
 considerant e mirant, 204
 consyderant, 204 n.
 consyderatió, 204
 coratge, 51
 coratjós, 51
 corcorell, 118
 corcoril, fr. ant., 118
 cossegues, 192
 cotó, 249
 cotodriu, 118
 cuple, no ~, 177
 cuple, no ~, cast., 177
 cugurós, 178
 cussogues, 192
 davallar, 295
 dèbil, 53
 debole, it., 53
 dècima, 62
 decimals, 62
 dècimes, 62
 deixar, 183
 delma, 62
 delme, 62
 dentelles de la torre, 145
 dentells de la torra, 145
 denteyls de la torre, 145 n.
 descornat, 255
 desestruch, 305
 desicatus, llat., 35 i 242
 desligat, 255
 deservey, 313 n.
 desservey, 313 n.
 desquarnat, 255
 destrempament, 16
 destrempat, 16
 devalla, 295
 dèxa, 183
 dezligat, 255
 díbol, 53
 díbula, 53
 diezmos, cast., 62
 dot, 196
 *enoliar, 157
 enplomar, 29
 enponblar, 29
 enquadernar, 255
 esclop, 27 i 28
 esclops de caravana, 27 i 28
 esguard, 204
 esguart, 204
 espala, 232
 espalda, cast., 232
 espalles, 232
 espatla, 232
 espatlla, 232
 espoalici, 228
 espoli, 228
 espoliar, 228
 esponsalici, 228
 esposalici, 228
 estín, 70
 estruch, 305
 excellentes, llat., 35 i 242
 execar, 35
 execats, 35

- exechs, 35
 exequar, 35
 exovar, 196
 expernuctiar, 157
 extrema unció, 157 n.
 extramuntiar, 157
 ferreny, 100
 feyt, 122
 flaquesa, 47 n.
 flaviol, 224
 floviol, 224
 fora ciutat, 201
 fora vila, 201
 fortalesa, 47 n.
 fretura, no ~, 177
 fusteny, 100
 gaiatell, 39 n.
 galard, 39
 gall, 39
 gallard, 36
 gallarda, 39
 gallardet, 39
 gallart, 36
 ganiveta, 26
 ganivets napolatans, 26
 garrapata, cast, 245
 gauinet, 26
 gaylardament, 36
 gayre, 41
 Gerau, 17
 gerra, 296
 gerro, 296
 gonell, 75
 gonellet, 75
 gonet, 75
 granea, 47 n.
 granesa, 47 n.
 gran res, 306
 grant res, 306
 ragnuola, it., 262
 Grau, 17
 guanivet, 26
 guardó, 46 i 50
 guardonar, 46 i 50
 guarnar, 255
 guerau, 17
 guilla, 142
 guineu, 142
 guineu, 142
 hombra, cast., 232
 home odi, d'~, 112 n.
 homey, 112
 homeyer, 112
 homicida, 112
 homicidi, 112
 homicidio, cast., 112 n.
 huy dia, 257
 huy en dia, 257 n.
 huy, 257
 il·luminador, 256
 il·luminar, 256
 insurgerent, llat., 35.
 jaquir, 183
 jarro, 296
 jasia ço que, 150
 jasia, 150
 jasia, 150
 jassia ço que, 150
 jassia que, 150
 jassia, 150
 jatsesia, 150
 jatsia ço que, 150
 jatsia que, 150
 jatsia, 150
 jatsefós, 150
 judici, 313 n.
 juhí, 313 n.
 juy, 313 n.
 lacayhi, llat., 249
 lacayo, 249
 lacayos, cast., 249
 lagui, 52
 laguiado, arag., 52
 laguiar, 52
 laguiariassar, 52
 *lakkon, germànic, 249
 laquet, fr. ant., 249 n.
 langoniça, 15
 lascais, provenç. ant., 249 n.
 latí, 203
 latín, cast., 203 n.
 lecajos, 249
 ledesme, 196
 legida, 244
 legítim, 196
 legítima, 196

- legitima, llat., 196
 legitimar, 196
 legitimus, llat., 196
 leguiar, 52
 lengonices, 15
 lengonisses, 15
 languonisses, 15
 lest, 244
 lesta la letra, 244
 lesto, it., 244
 lexar, 183
 lig, 244
 ligador de llibres, 255
 ligar, 255
 lingua laica, llat., 203
 listo, cast., 244
 llangonissa, 15
 llanguanissa, 15
 llatí, 203
 llegir, 244
 llengonices, 15
 llengonisses, 15
 llest, 244
 llesta, 244
 lligar, 255
 longaniça, 15
 lur, 153 n.
 maixcarat, 143
 màixquera, 143
 mal de sent Ment, 102
 mal estruch, 305
 malastruc, 305
 malastruga, 305
 malesa, 47
 malestruch, 305
 malestruguea, 305
 malstruc, 305
 manecort, 225
 mascara, 143
 màscara, 143
 mascarat, 143
 masquarats, 143 n.
 màsquera, 143
 mató, 110
 màxcara, 143
 medir, 243
 mena, 145
 menacord, 225
 Ment, sent, ~, 102
 merlet, 145
 mesura, 243
 mesurar, 243
 mida, 243
 midar, 243
 miniar, 256
 miniare, it., 256
 moderate, llat., 16 n.
 monocord, 225
 mora, in ~, llat., 52, n.
 mostassaf, 249
 muntats, 35 i 242
 muró, 145
 muscle, 232
 musclo, 232
 naray, 100 n.
 necessari, no és ~, 177
 Nen(t), sanct, ~, 102
 nercina, 100
 nereí, 100
 nereín, 100
 nereína, 100
 nerenny, 100
 *nereny, 100
 nerey, 100
 nereyna, 100
 *nigricinus. llat., 100
 *nigricire, llat., 100
 noircie, 100
 noircir, fran., 100
 oró, 211 i 212
 paloma, 27 i 28
 paparra, 245
 paradís, 119
 paradys, 119
 parahís, 119
 paraís, 119
 paraíso, cast., 119
 paralíticament, 54
 parays, 119
 parlar en pla, 203
 parlar en vulgar, 203
 patins, 27 i 28
 pedra, 262
 pedruscolada, 262 n.
 peixcador, 143 n.
 peloriar, 157

- péra, 262
 perea, 47
 perenoliar, 157
 pereós, 47 n.
 peresa, 47
 pernoliar, 157
 pernucciat, 157
 *perunciar, 157
 pesca, 143 n.
 pessigolles, 192
 pesquera, 143 n.
 petí, 27 i 28
 petins, 27 i 28
 picher, 296
 picheres, 296 n.
 pitxer, 296
 pla, 203
 pla, en ~, 203
 pla, en ~ latí, 203 n.
 pledejar, 122
 pleit, 122
 pleito, cast., 122
 plet, 122
 pleyt, 122
 plomar, 29
 plombar, 29
 pobrea, 47
 pobresa, 47
 poll, 245
 pomblar, 29
 premi, 46 i 50
 premícies, 62
 primícia, 62
 primicials, 62
 primicias, cast., 62
 prin, 70
 prin-lo prin-lo, ~, 70
 propicius, llat., 16 n.
 pro us faça, 321
 prou vos faça, 321
 qual, no ~, 177
 quarnar, 255
 quit e gallart, 36
 rabosa, 142
 rastoll, 258 n.
 rata penada, 191
 rata pinyada, 191
 ratpenat, 191
 ratpinyat, 191
 recompensa, 46 i 50
 reixat, 188
 remedi, 113
 remediari, 113
 remediari, cast., 113 n.
 remeiar, 113
 remesi, 113
 remey, 113
 remor, 318 n.
 remuneració, 46 i 50
 renart, 142
 respecte o esguart, 204
 restar, 258
 restoll, 258
 restoyll, 258
 retribució, 46 i 50
 retxa de ferro, 188
 retxas, 188
 retxat, 188
 rexa, 188
 rexat de ferre, 188
 rexat, 188
 rip, 70
 robosa, 142
 roidet, 318
 roïdo, 318
 roïdol, 318
 romanç, 203
 romançar, 203
 romance, cast. 203 n.
 romans, 203
 rostey, 258
 rostoll, 258
 rostoy, 258
 roÿdo, 318
 rumfa, 193
 rumfa, jugar a ~, 193
 rumfla, 193
 rumfla, jugar a ~, 193
 rustical, 305
 ruydo, 318
 sa, 153 n.
 sacomano, 249
 sagum, llat., 75
 saia, 75
 sanalla gran de spart, 211 i 212
 sanaya, 211 i 212

- sària, 211 i 212
 sarnatxo, 211 i 212
 sàrria, 211 i 212
 saviesa, 47 n.
 say, 75 n.
 sayho, 75
 sayo, 75
 sclop, 27 i 28
 escrit en pla, 203
 escrit en vulgar, 203
 sembrar, 298
 sembrero, 298
 senalla, 211 i 212
 senatxo, 211 i 212
 Senén, sant, ~, 102
 seny, 253
 seruey, 313
 seruici, 313
 servey, 313
 serv, 313
 servici, 313
 servii, 313
 servirs, 313
 setrill, 296
 setrot, 296
 sguart, 204
 signum, llat., 253
 só, 87
 soc, 27 i 28
 soch, 249
 som, 87
 *sombra, 298
 sombrero, 298
 soroll, 318
 sostí, 70
 sostín, 70
 spoli, 228
 sponsalici, 228
 sposalici, 228
 superbiosament, 66
 superbiejar, 66
 superbiós, 247
 superbiós, 66
 superbo, 66
 ta mal, 309
 talayar, 34
 talayar-se de, 34
 tancar ab retxas, 188
 tapí, 27 i 28
 tapins, 27 i 28
 tarda, en ~, 52, n.
 tardar, 52
 tardedes, arag., 52 n.
 taulell, 29 n.
 té, 70
 tembre, 34
 temiau-vos que, 34
 temperare, llat., 16
 temprada, 16
 tempradament, 16
 temprana (?), 16
 temprança, 16
 temprar, 16
 tempre, 16
 tesich, 54
 teych, 54
 ti, 70
 tin, 70
 tint-te, 70
 tisichs, 54
 tisigüea, 54
 tos, 178
 tot gallart, 36
 tot plegat, 153
 tots ensems, 153
 tots plagats, 153
 tots plegats, 153
 tranfa, 193
 triga, en ~, 52, n.
 trigar, 52
 tysich, 54
 ulaq, àrab, 249
 vellesa, 47
 víbria, 218
 víbries, 218
 vila, 201
 vin, 70
 volp, 142
 vulgar valenciana, 203
 vulgar, 203
 vuy en dia, 257
 vuy, 257
 xinxa, 245

SOCIETAT CATALANA DE LLENGUA I LITERATURA
FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS